

Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban (1849–1859)

MIKLÓSSY JÁNOS

„Este érkeztem Szalontára — idézi a Világost követő napok emlékét DEGRÉ Alajos — kifizettem a fuvarost, kis bőröndömet kezemhez vettem, s elindultam Arany Jánost felkeresni. Kis parasztféle házban, versírásnál találtam.

Elcsodálkoztam, hát ez azt gondolja, hogy lesz még Magyarország? lesz magyar olvasó? Oh! ő nem látta, mint lett mindennek vége! hisz a nemzet virága le van aratva, a családi tűzhelyek kipusztítva. Magyarnak lenni üldözendő bűnt képezend. Ami megmarad, csak töredék; a zöme kimenekült, fogságban van, s német katonának besoroztatott. Kinek írsz? ki fog többé magyarul olvasni?

„Végre is írok magamnak, kedveseimnek, s aztán meg nem is egészen úgy lesz az, mint elkeseredett lelked látja!”¹

*

Irodalomtörténeti kézikönyvünk² a második világháború pusztításaihoz hasonlítja azokat a veszteségeket, amelyek irodalmunkat, publicisztikánkat, a forradalom következményeként érték. S ha az elesettek (PETŐFI, VASVÁRI Pál), a bebörtönzöttek (CZUCZOR, REMELLAY Gusztáv, SÁROSY Gyula, akit előbb „in contumaciam” halálra ítélték, majd száműztek), az internáltak-száműzöttek (DEGRÉ Alajos, PÁLFFY Albert), a bujdosók (TÁNCSICS Mihály, JÓKAI, BULYOVSZKY Gyula, SÜKEI Károly), az emigráltak (JÓSIKA Miklós, KERÉNYI Frigyes, CSERNÁTONY Lajos, OROSZHEGYI Józsa, MÉREI Mór) és az osztrák katonának besorozottak (VAJDA János, LISZNYAI Kálmán) lajstromát számba vesszük, a hasonlat mindenképpen találó.

Hírlapirodalmunk vonatkozásában — ha lehet — még szomorúbb a helyzet. A negyvenes években virágzó, a minden eddiginél merészebb ívű fejlődés lehetőségével kecsegtető magyar sajtó állapota sivárabb képet nyújt a bukást követően, mint félévszázaddal előbb, a kezdetek idején. A világsi fegyverletételt három orgánum élte túl: az 1841 óta fennálló *Religió és Nevelés*, *Religióra* egyszerűsödött névvel, a forradalom néplapjai ellenében létesült *Katholikus Néplap* és a KORZIMICS László szerkesztette *Gazdasági Lapok*. Irodalmi folyóirataink közül a vál-

1. DEGRÉ Alajos: *Visszaemlékezéseim*. 2. kiad. Bp. 1884. 2. k. 170. l.

2. *A magyar irodalom története*. 4. k. 1849–1905. Szerk.: SÓTÉR István. Bp. 1965. 26. l.

tozott világ egyet sem talált a működők sorában. De tűnni látszott az olvasóközönség is. A harmincas-negyvenes évek politikai és kulturális életében jeles szerepet játszó birtokos nemességnek itthon és szabadon maradt része vidéki jószágaira húzódott vissza és udvarházai kőkerítése mögé zárkózott. Ha olvasott, német lapot járatott, úgy vélekedett és okkal, hogy azok szabadabban írhatnak, mint a magyar nyelvű újságok. A forradalom dinamizmusát adó „márciusi ifjúság” pedig példaképei előbb elsorolt sorsában osztozott. „Budapest lakosainak száma — írja a *Hölgyfutár* — az utóbbi évben tetemesül csökkent, mégpedig nemcsak mennyiségre, hanem minőségre nézve is.”³

*

A győztes ellenforradalom átmeneti ingadozás után a nyílt önkényuralom és a feltétlen birodalmi centralizáció formája mellett dönt. Az 1851. dec. 31-én megjelent császári pátens hatályon kívül helyezi az 1849. márc. 4-i olmützi alkotmányt; csak a jobbágyfelszabadítást és a törvény előtti egyenlőséget hagyja érvényben. Felszámol minden demokratikus jellegű intézményt, szakít minden föderatív engedménnyel. Magyarország nem önálló alkotmánnyal rendelkező ország többé, hanem csupán az osztrák összbirodalomnak része.

A sajtószabadságot *elvben* éppen úgy nem lehetett semmissé tenni többé, mint a jobbágyfelszabadítást vagy a törvény előtti egyenlőséget. Kijátszásáról kellett tehát gondoskodni, s ezt az 1851. júl. 6-án kelt császári rendelet el is végezte: „Ha a valamely időszak kiadványa a trón, a birodalom egysége és integritása, a vallás és az erkölcs, vagy egyáltalán a társadalom alapjai iránt ellenséges, avagy a köznyugalom és közrend fenntartását veszélyeztető irányt követ, akkor kétízbeni előzetes írásbeli megintés után az illető sajtóterméket a tartomány helytartója három hónapi időtartamra betilthatja.”

Ez a rendelkezés — amely Magyarországon 1852. máj. 27-én lépett életbe — felvette a versenyt a legszigorúbb cenzúrával. Súlyosak voltak az egyes sajtóvétségek tárgyában foganatosított büntetési irányelvei is. Tehertételként sújtotta a sajtót az 1850-ben intézményesített hirdetési adó (10 krajcár hirdetésenként) és az 1858-ban életbe léptetett hírlapbélyeg (1 krajcár hírlapszámonként). Az utóbbi az előfizetési díjak jelentékeny emelkedését, illetőleg egyes orgánumok átalakulását, megszűnését „eredményezte”.

Körülményes a terjesztés is. A lapalapítás szándékával foglalkozó szerkesztő vagy kiadó rendszerint előfizetési felhívást tesz közzé, népszerűbb orgánumokban, gyűjtőíveket bocsát ki előfizetőket verbuválandó, és csak kellő számú jelentkező esetén történhetik meg a pályakezdés. Nem egy esetben ez csupán terv maradt. SZÉKELY József 1859. májusában *Folyó Ívek* néven kívánja folytatni a *Szépirodalmi Közlönyt*. Leendő folyóiratára mindössze harminckilencen fizetnek elő, így az meg sem indulhat.⁴

A már működő orgánumokat a posta juttatja el megrendelőihez, különdíjat számítva a házhoz szállításért. Előfizetni csak negyedévenként lehet. Az olvasók közül sokan a kaszinók, olvasóegyletek példányait használják, esetleg

3. 1850. márc. 20., *Hírharang*.

4. *Vasárnapi Újság*, 1859. szept. 18., 38. sz. *Irodalom és művészet*.

csoportosan fizetnek elő vagy többen társulva különféle lapokat rendelnek meg, és az egyes számokat cserélgetik egymás között.⁵

Irodalmi jellegű folyóirataink kelendősége az évtized elején döbbenetesen alacsony. A SZILÁGYI Sándor szerkesztette *Magyar Emléklapok* hat füzetéből 1200 példányt nyomott 1850-ben HECKENAST. Egy-egy szám — ennek megfelelően — kétszáz példányban kelt el. 1850 novemberében — a postai nyilvántartás szerint — a *Hölgyfutárnak* 403 előfizetője van, a *Pesti Röpíveknek* 260, egyetlen tudományos folyóiratunknak, az *Új Magyar Múzeumnak* 183. Igaz, nem dicsekedhetnek magyarországi német riválisaik sem: a *Spiegel* 350, a *Morgenblatt* 169, a *Localblatt* 54 „prenumeráns” mondhat magáénak. De szerény az érdeklődés a mindig kelendőbb politikai lapok iránt is: a *Magyar Hírlapot* 1722-en, a *Pester Zeitungot* 1033-an, a *Pesti Naplót* 666-an járatják.⁶

„Ha ti azt hiszitek — írja Szász Károlynak TOMPA —, hogy néhány évtized múlva még magyar nemzetiség és irodalom is lesz; hogy néhány év múlva a mostani hatszázból álló magyar olvasó és fizetőközönség végképp elapadni nem fog; ha ti azt gondoljátok: hogy ma szünnévén meg minden magyar írói, s összeolvasztván a föld színén található minden magyar betű: ez Magyarországon a legkisebb sajnálkozást is fog okozni: úgy boldogok vagytok! Nem vidéken barátom, de a fővárosban is megszűnni fog maholnap minden ilyen fajta vállalat. — Hol van oka: a kormány és censura eljárásában-e? a kontárirók elszaporodásában-e? A publicum pénztelensége- részvétlenségében-e? azt én nem tudom; de tudom, hogy a magyar irodalomnak jövője nincs.”⁷

Némi javulás 1853 tavaszára mégis észlelhető. Az előző évi 2800-ról 5500-ra emelkedik a Pesten megjelenő magyar lapok prenumeránsainak száma,⁸ JÓKAI Délibábjára 700-an fizetnek elő. A kedvező jelenségnek árnyoldalai is vannak. Az évtized legjobb irodalmi orgánumára, a PÁKFI Alberttől szerkesztett *Szépirodalmi Lapokra* csak 300-an tartanak igényt, azok sem sokáig, s félévnl tovább nem tud egzisztálni a lap.

Még vigasztalóbbá válik a kép 1856 után. Irodalmi jellegű orgánumaink az ezres példányszámot is túllépi. A *Hölgyfutárnak* 1856-ban 1800, az 1857-ben induló *Nővilágnak* „harmadfélezer”, a *Napkeletnek* 2000 előfizetője van. Ám ezek a honi mérettel imponálóan tűnő számok is szerények, ha egyes külföldi lapok keresettségét vesszük. Példájukra joggal hivatkozik VAJDA János röpiratában, az *Önbírálatban*: „A német ‚Gartenlaube’ című hason tartalmú és irányú lapnak 120 000 mond százhúszezer előfizetője van, ezenkívül a ‚Familienblätter’ nyolcvanezer, a ‚Bazar’ hetvenezer sat. előfizetővel bírnak. (. . .)”⁹

Nem kedvez az idő az irodalmi folyóiratoknak, irodalmi jellegű lapoknak és okát nemcsak a politikai viszonyok bénító hatásában kell keresnünk! A magas művészi és tudományos igénnyel szerkesztett irodalmi folyóiratok — *Szépirodalmi Lapok*, *Szépirodalmi Figyelő* — sikertelenségre kárhoztatottak. Gyér számú az a „történelmi gyökerzetű polgáriasult magyar középosztály”, polgári értelmiség,

5. Vö. *Tompa Mihály levelezése*. Sajtó alá rend.: BISZTRAY Gyula. 1. k. 1839—1862. Bp. 1964. 176. l., a továbbiakban: *TMLev*.

6. *Hölgyfutár*. 1850. nov. 27., 124. sz. *Hírharang*.

7. 1852. febr. 2., *TMLev*. 1. k. 158. l.

8. *Szépirodalmi Lapok*. 1853. márc. 31., 26. sz. 409. l.

9. *Önbírálat*. 1862. = VAJDA János *Összes művei*. 6. k. Sajtó alá rend.: MIKLÓSSY János. Bp. 1970. 59. l., a továbbiakban: *VJÖM*

amely szükségüket érezve, támogatná működésüket. „Azt is csudálom, hogy ötven előfizetőik is volt — írja a *Szépirodalmi Lapok* bukásakor GYULAINAK BÉRCZY Károly — nem nekünk valók voltatok ti, s igen nevetséges emberek vagytok ott a városban, ha azt hiszitek, hogy nálunk a provinciában tisztul az ízlés, s hogy általában itt egyébre is található vastag indolentiánál vagy még vastagabb szoliditásnál.”¹⁰

A század első felében Európa-szerte nagy kedveltségnek örvendő laptípus, az *irodalmi divatlap* viszont az 1848—49-es forradalmak bukása után külföldön is, itthon is elvesztette korábbi vonzerejét. Az irodalom és divatlap útja az 1850-es évektől kezdődően mindinkább szétválik. Az 1855-ben induló berlini *Bazar* („Illustrirte Damen Zeitung”) például már divatlap mindenekelőtt, melléklete közül csupán verseket, elbeszéléseket, nőolvasók érdeklődésére számító cikkeket. Nálunk FRIEBESZ István orgánumai, az évkönyv jellegű, füzetenként napvilágot látó *Nefelejcs* (1854—55) és a hetilapként kiadott *Délibáb* (1855. jún. 17—1858. dec. 5.), majd BULYOVSZKY Gyula ugyancsak hetenként megjelenő *Nefelejtsse* (1859. ápr. 3—[1875]) jelentik az első ilyen irányú kísérleteket.

A felsoroltak külsejében már mind több a mai értelemben vett divatlapokra emlékeztető. Párizsból, Londonból, Berlinből rendelik divatképeiket, szabás- és kézimunka-mintarajzaikat, kozmetikai tanáccsal, ételreceptekkel és egyéb hasznos háztartási és divattudnivalóval látják el olvasóikat. Ha mellékleté degradálódott is az irodalom és művészet, FRIEBESZNél és BULYOVSZKYNál még nem félvállról kezelt. A mindenüvé és szakmányban dolgozók mellett ARANYTól, VAJDÁTól, TOMPÁTól, LÉVAYTól is találunk verseket a *Délibábn*, JÓKAITól, OBERNYIKTól, BÉRCZYTól, illetőleg DICKENStől, Washington IRWINGTól regényrészleteket, elbeszéléseket. Érdekesekek, helyenként értékesek ismeretterjesztő írásaik is. A *Nefelejtsre* mindez éppúgy vonatkozik, mint a *Délibábra*. Divatszaklapok irodalmi és egyéb, nem a témájukba vágó melléklet nélkül csak az évtized végén keletkeznek, 1858-ban a *Férfi Divatközlöny*, 1859-ben a *Magyar Szépek Munka- és Mintalapja*.

A polgári műveltségesezmény lexikonkultuszából következően az ötvenes évek legkedveltebb laptípusai a különféle enciklopédikus lapok. DICKENS *Houshold-wordsa* a Kontinensen valóságos forradalmat csinált. Csaknem minden ország sajtója megteremti előbb-utóbb a hazai megfelelőjét. Példája nyomán támad Karl GUTZKOW népszerű lapja, az *Unterhaltungen am häuslichen Herd* (1852—1864) és az ő sikerét is felülmúló lipcei *Gartenlaube* (1853—1943); indulása első évfordulóján már 6000 előfizetője volt, a csúcsot 1875-ben érte el 382 000 példány kelt el ekkor egyes számaiból) vagy idehaza a *Vasárnapi Ujság* (1854—1921).

Enciklopédikus laptípus, a *revü* lesz a művelt olvasóközönség kedvelt orgánuma is, a műveltség alacsonyabb szintjén állók számára szerkesztett „*nép- és családi lapok*” mellett, Angliában és Franciaországban éppúgy, mint Németországban. A kimondottan szépirodalmi-kritikai célkitűzésű orgánumok iránti érdeklődés ezidőben Európa-szerte viszonylag szerény. A francia *Revue des deux Mondes* és az angol *Quarterley Review*t nálunk is sokan forgatják. KEMÉNY a *Pesti Napló*ba, 1853-ban írt nagyszabású cikksorozatában, az *Élet és irodalomban* elengedhetetlen követelményként száll síkra a revü mielőbbi hazai meghonosítá-

10. 1853. júl. 1. *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Sajtó alá rend.: SOMOGYI Sándor. Bp. 1961. 161. l.; a továbbiakban: *GYPLev*.

sáért. Gyakorta mutat rá a *Szépirodalmi Lapok* is: Anglia, Franciaország irodalmi törekvéseit elsősorban revüik nyomán ismerhetjük meg.¹¹ CSENGERY évtizedes szívós propagandája¹² végül is sikerrel jár, Török János balkezes próbálkozása után (*Kelet Népe*, 1856) 1857-ben létrejön a *Budapesti Szemle*.

*

Az önkényuralmi terror, a hatalom németesítő törekvései „kedveznek” a széles alapokon nyugvó nemzeti egységfront létrejöttének. A jövőt illetően persze különböző elképzelések élnek, ám a jelen mindenkit — ha nem is egyformán — sújtó intézkedései, félretételek az ellentéteket.

A nemzet egy része KOSSUTHOT várja vissza. Az emigráció próbálkozásait vigyázza, mohó érdeklődéssel számol tartva a nemzetközi politikai élet minden, Ausztriára nézve kedvezőtlennek ítélt fordulatát. Mások, főként a középbirtokos nemesség soraiból származók, a volt centralisták, a Kemény Zsigmond-fogalmazta módon vélekednek: „Bebizonyosodott, hogy valamint Magyarország Ausztria nélkül, fel nem állhat, úgy Ausztria Magyarország bizonyos mértékű közjogi önállósága nélkül nem fejlődhetik ki egészen és statusviszonyai bevégezetlen könyvhöz hasonlítanak, melyből a legérdekesebb tartalmú lapok hiányoznak.”¹³

Ők nem értenek egyet KOSSUTH-tal, és a fentiekből következően a detronizációval sem. Az 1848-as közjogi helyzetet tartják egy esetleges „egyezkedés” kiindulópontjának, de némi revíziót is célszerűnek látnak. A cselekvés idejét azonban nem érzik még elérkezettnek. A konzervatív arisztokraták — ezzel szemben — 47-es alapon állnak. A polgári jogegyenlőség és jobbágyfelszabadítás gondolatát természetesen elismerik. 1848 előtti hegemoniájukat akarják visszahódítani a középbirtokos nemességtől, s a helyreállítandó alkotmányos szervezetben ismét a rendi képviselő elvét kívánják érvényre juttatni. Sorsuk további alakulását fürkészve — egyelőre — várnak azok a paraszti tömegek is, amelyeket a nemzetet ért csapás volt uraikkal egy fedél alá kergetett, és a hatalom egy sor, a feudalizmus felszámolására és a kapitalista berendezkedés megvalósítására tett, többnyire önérdékű rendelkezésével leszerelt.

Sajtóállapotaink a világsi fegyverletételt követő hónapokban áttekinthetetlenül kuszáltak. A tengernyi problémával terhelt osztrák katonai hatóságok kezdetben képtelenek a neki kijáró figyelemben részesíteni a sajtót. Eljárásaik éppen ezért következtelenek, egymásnak ellentmondók, a zavaros helyzet a hazardőr lapszerkesztőknek kedvez. Gyakran olyan írások hagyják el a nyomdát, amelyek láttán nem hisz szemének a jámbor olvasó.

Mindez megváltozik HAYNAU 1850 júliusában történt elmozdítása után. A katonai vezetést polgári kormányzat váltja fel, amely elődjénél következetesebben és körültekintőbben ügyel fel a diktatúra intézkedéseinek végrehajtására. A pest-budai rendőrség élére a hírhedt JOSEF PROTTMANN rendőrigazgató kerül, és az 1850. aug. 28-án közzétett rendelet szigorúan felhívja a szerkesztők figyelmét a forradalmi tárgyú vagy a fennálló viszonyokkal „nem jószándékúan” foglalkozó írások mellőzésére. Nem tart többé görbe tükröt a *Hölgyfutár Hírharang* rovata sem az önelégült önkény öntönjenezése elé, sőt a lapnál dolgozó

11. 1853. jún. 9. *Külföld*.

12. *GyPLev.* 274. l.

13. *Még egy szó a forradalom után.* 1851. ÖM 12. k. Bp. 1908. 328. l.

munkatársak is „ismételve kéretnek”, „hogy beküldendő műveikben minden, legtovább politikai célzást gondosan kerülni méltóztassanak.”

A nemzetnek élnie kell, a fennmaradásunk érdekében történő munkálkodás úgyszólván egyedüli lehetséges területe az irodalom, a sajtó — mind többen vélekednek így a múlt idővel, a nemzet sorsáért felelősséget érzők („Aztán most köteles minden ember — írja Szász Károlynak GYULAI —, ki nincs compromittálva bármily irodalmi vállalatot pártfogolni, midőn minden módot elkövetnek, hogy az irodalmat és nemzetiséget semmivé tegyék”¹⁴) — az újrakezdés mégis rengeteg buktatóval jár.

A szétdarabolt országrészek kezdetben alig tudnak egymás életéről. Csaknem egy hónapja egzisztál a *Hölgyfutár*, amikor Balassagyarmatról aziránt érdeklődnek: „igaz-e, hogy Budapesten már jelenik meg magyar újság?”¹⁵ Zürichből előfizetési feltételeit kérdik, Győrből, Szegedről pedig azt, tény-e vagy álhír, a pesti „nőknek való magyar újság” léte?¹⁶ „S aztán nem csodálhatja senki — zohorál a szerkesztő —, hogy az előfizetők nem szaporodnak ezrenként”.

De: nem sietnek szerveződő orgánumaik zászlai alá írónk sem. Sokuk érzését ARANY tolmácsolja megrázó erővel *Letésem a lantot* (1850. márc. 19.) című szép költeményében. Akiknek bujdosniuk kell, azok meg örülnek, ha nevüket is feledik. A „forradalom előtt is ismert kapacitás”-ok egyike-másika, mint ERDÉLYI János, akiket a közelmúlt eseményei nem „kompromittáltak”, viszolyogva szemlélik a „Nagy Ignác-i Hölgyfutár néhány csatlósá”-t és a „történetrontó Szilágyi Sándorral” „a kófic napi irodalom körül” kuktálkodó „néhány ifjú”-t, „jobb könyvkeletet s egyebet várva, jó reményben élnek, s addig akárminő színezetű írókhoz csatlakozni tartózkodnak”¹⁷.

„Azon kérdésére: miért nem írok? — tájékoztatja SZILÁGYI Sándort TOMPA — leggyenyesebben így felelhetek: nincs kedvem! mivel az íráshól jelenleg 1-ször szellemi jutalom nincs. Mivelhogy az ördög sem olvas, s nem vesz könyvet. Innen 2-or anyagi jutalom nincs, vagy alig több a semminél. 3-or korszerű eszméket nem lehet az idők szigorú viszonyai miatt közönség elé vinni. Az örökös *halvány holdsugár* pedig előttem igen unalmas. Ez okból további közremunkálástomat kegyednek meg nem ígérhetem. Meglehet, hogy még küldök valamit e napokban, de bizonyosan ezt sem mondhatom.”¹⁸

A helyzet fonákját még a fiatal, tettvággyal telt, a cél érdekében elvbarátait munkára serkentő GYULAI Pál is elviselhetetlennek érzi sokszor: „Szilágyi mégsem oly ember, kinek aegise alatt különösen szeresse az ember magát mutatni, kivált úgy mint nem költő.”¹⁹

Vannak természetesen olyanok is, akiknek az idők változása nem okoz különösebb gondot: „Lauka Gusztáv ugyanott [a Magyar Hírlapban] — tudísót a *Hölgyfutár* — mentegetőzik hogy ‚Charivari’ c. szépirodalmi lapja még 1848 szeptemberében megszünt, s ő abban egy bötűvel sem sértette meg az uralkodó-

14. 1850. máj. 11. *GYPLev.* 45. 1.

15. *Hölgyfutár.* 1849. dec. 11., 24. sz.

16. Uo. 1849. dec. 17., 27. sz.

17. *Erdélyi János levelezése.* Sajtó alá rend.: T. ERDÉLYI Ilona. Bp. 1962. 2. k. 23. 1.

18. *TMLev.* 110. 1.

19. *GYPLev.* 55. 1.

háza, sem a törvényes intézkedéseket, és azontúl nem is írt több semmit. Kívánatára közöljük ez igazolást mi is.”²⁰

A tehetség visszahúzódása mindenkor az epigonoknak, dilettánsoknak, kis ügyeskedőknek nyújt érvényesülési lehetőséget. Fokozott mértékben fennáll ez akkor, amikor valamely magasztos eszme félremagyarázása biztosít számukra önigazolást. Amidőn úgy tűnik, elég bizonyos igazságokat (vagy inkább frázisokat) versbe szedni, drámába önteni, s ezáltal a művészet is megtette kötelességét. Irodalomtörténetünk, sajtótörténetünk folyamán aligha állt össze mégegyszer annyi, egymás kezére játszó tényező, amely szinte kikényszerítette a dilettantizmus tobzódását, mint az ötvenes évek elején. Az a titkos hajszálereken szerteszivárgó hit, hogy íróvá, publicistává lenni küldetést jelent, predestináltságot a nemzeti eszme, a nemzet fennmaradásának szolgálatára, sokakat terelt az irodalom területére, olyanokat is, akik máskor ifjonti kísérleteik elkövetése után a praktikus pályák felé tájékozódtak.

„Voltak évek — írja erről az időszakról VAJDA János —, melyekben a haza ifja, örege úgy nekiesett a versírásnak és pedig hazafiságból, mintha azt hitte volna, hogy versekkel meg lehet menteni a hazát!”²¹ „Én nem hiszem — állapítja meg KAZINCZY Gábor —, hogy az irodalom teréhez aránylag, oly borzasztó gazdagságban üzetnék bárhol a verstermelés, mint édes hazánkban.”²² (A *Vasárnapi Újság* 1855—56-ban meghirdetett pályázatai alkalmával a balladára kiírt tíz arany értékű első díjra 22-en pályáztak.²³ A nyertes nevének közlésekor szükségesnek tartja a szerkesztőség azt is leszögezni: „több jeles pályaművet azért nem vehettek tekintetbe, mivel azokból a pályaművek főkélléke, a „közölhetőség” hiányzott. A „V. U.” kénytelen minden politikai tartalmú és irányú művet, létezése tekintetéből mellőzni, s erre mindenkor figyelmezteti a jövőben a pályázókat.” Az ugyancsak tíz arannyal jutalmazandó „legjobb természettudományi értekezés” első díjára mindössze ketten reflektáltak.²⁴ A két pályamű egyike sem ütötte meg a kívánt mértéket, a szerkesztőség ezért ezt az összeget is — megosztva — vers jutalmazására fordította.²⁵)

A legfőbb kísérő mégis PETŐFI műve. Költészetének magyar földön eddig nem ismert kultusza volt. A verseiből áradó világirodalmi rangra hágott egyszerűség, természetesség éppen a költeményein nevelkedett dilettánsokban keltette azt a hitet: mi sem egyszerűbb, mint verset írni. Less el egy-két fordulatot a nép ajkáról, töltsd meg tájzsóval, frázissal rigmusaidat, s lám PETŐFI vagy, vagy nálánál is különb.

Sokakat — ezt a kor egyik elsőszámú dilettánsától, PODMANICZKY Frigyes bárótól tudjuk — a politikai, közéleti pályák bezárulta csábított az irodalom, sajtó területére.²⁶ „Néhány év előtt — tanúskodik KAZINCZY Gábor PODMANICZKY igaza mellett — a szószerk körül [országgyűlés, megyegyűlés] gyülvöngött minden erő, minden hiúság és minden ildom”; most a sajtó az, mit ostroma alá

20. 1850. ápr. 17., 88. sz. *Hírharang*.

21. *Irányeszmék*. 1863. *VJÓM* 6. k. 199. l.

22. *ABC: Divatcsarnok és valami.* = *Divatcsarnok*. 1853. jún. 26., 25. sz.

23. *Vasárnapi Újság*. 1856. márc. 9.

24. Uo. 1856. máj. 11., 19. sz.

25. Uo. 1855. dec. 30., 52. sz.

26. *Naplótöredékek*. Bp. 1887—1888. 1. k. 22—23. l.

vett, különféle célokból.”²⁷ A lapszerkesztés, a sajtó — fejezzük be ANGYAL Dávid meghallgatásával a megidézetteket — olyan lehetőség volt az abszolutizmus éveiben, „melyre a legtöbb magyar író szinte lázasan vágyódott. A névleges sajtószabadság idején, amikor kormányhivatalokhoz nem férhetett, vagy nem akart férni író, amidőn képviselőnek vagy megyei tisztviselőnek senkit sem választottak, a szerkesztőség meglehetősen biztos és tisztességes hivatalnak látszott.”²⁸

Ennek következtében az olvasótábor, illetőleg a sajtótörténet kutatója sohasem lehetett annyi, folyóirat-kezdeménynek vagy inkább -kísérletnek tanúja, mint az ötvenes években, és főként az évtized első harmadában.²⁹ Ha a rendőrigazgatóság nem gáncsolta volna olyan példás buzgalommal a lapindítási engedélyért folyamodó szerkesztők sűrűn jelentkező szándékait (az önkényuralom első esztendeiben csak azok kaptak engedélyt, s még ők sem könnyen, akik a forradalom idején nem kompromittálták magukat), akkor — a sport nyelvén szólva — valószínűleg mi büszkélkedhetnénk a folyóirat-alapítás sajtótörténeti világrekordjával. („A divatlapok számára — olvassuk a *Hölygfutárban* — jelenleg tizennégy író dolgozik, divatlap kiadhatásért ellenben már huszonegy folyamodott. Ha mind megkapták volna, ugyan ki írna most mindnyájok számára?”³⁰) Persze így is — relatíve — bőviben voltunk az irodalmi jellegű és egyéb orgánomoknak, ideszámítva az egy-két hónapot vagy egy-két számot megérteket is. („A mi vállalatainknak — állapítja meg a letűnt évtizedre visszatekintve a *Nefeletjs* — az a természete, hogy nemsoká élnek, hanem annál inkább szaporodnak.”)³¹

A közpályák forradalom utáni bezárulta miatt hoppon maradt tettvágy sodorta az irodalom területére a huszonhat esztendősből ORBÁN Petőt, és a nálánál fiatalabb OLÁH Károlyt (mindketten a *Hölygfutár* „mezitlábás poétáiként” váltak ismertté), Debrecen első irodalmi folyóiratának, a rövid életű *Csokonai Lapok*-nak (1850. júl. 3—okt. 2.) a szerkesztőit is. A lapocska egyetlen irodalomtörténeti érdeme, hogy hasábjain látott először napvilágot ARANY János *Bolond Istókjának* első éneke. A programban ígért „több kitűnő író” egyedül ő képviseli. (Az említettten kívül itt adván közre *Lantos* című versét, és a *Bolond Istók* szövegében esett sajtóhibák tréfás rímbeszedését), a *Csokonai Lapok* egyéb írásai alig képeznek magasabb értéket, mint az irodalommal kacérkodó diákfiúk szárnypróbálgatásai.

Az irodalomból megélni vágyók sokasultával az olvasóközönség szaporodása — főleg kezdetben — nem tart lépést. Az irodalmi jellegű folyóiratok viszonylag magas száma (1853-ban SZILÁGYI Virgil hat olyan orgánumról tesz említést, amely profilját tekintve irodalmi, mint a *Szépirodalmi Lapok*, a *Déliabáb*, a *Divatcsarnok* és a *Hölygfutár*, illetőleg tartalma irodalmi részével kíván elsősorban olvasókat verbuválni mint a *Budapesti Visszhang* vagy a *Családi Lapok*³²) a ren-

27. *ABC: Divatcsarnok és valami.* = *Divatcsarnok.* 1853. jún. 26., 25. sz.

28. *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Szerk., bev. és jegyzetekkel ellátta: ANGYAL Dávid. Bp. 1925. 106—107. l.

29. 1. *A magyar irodalom története.* 4. k. 1849—1905. Bp. 1965. 27—32. l.

30. 1850. nov. 16. *Hírharang.*

31. 1859. okt. 9., 28. sz. *Olvasó-asztal.*

32. *A „Budapesti Visszhang” tc. előfizetőihez.* = *Budapesti Visszhang.* 1853. ápr. 10., 29. sz.

delkezésre álló írói erők nagyarányú szétforgácsolódásához vezet. A lapok nagy része — ebből következően — többnyire ugyanazokat sorolja fel munkatársai-ként. Nem egy író, publicista két-három azonos jellegű folyóiratnál is szerepel ilyen minőségben. Így aztán nem meglepő, ha orgánumaink jellegtelenek. Irodalmi-esztétikai irányzatot nem képviselnek, sőt az esetek többségében még az ésszerű munkamegosztás követelményének sem tesznek eleget.

Arról pedig szó sincs, hogy akár egyikük is valamely korszerű európai irodalmi mozgalom hazai propagátorává szegődjék. Az olvasó, aki a magukat irodalminak nevező folyóiratainkat forgatja — mint ezt a *Szépirodalmi Lapok* is fölpanaszolja — nem sokat tud meg a kortársi európai irodalmat forrongásban tartó törekvésekről sem.³³ Többségük legfőbb, mondhatni egyetlen célkitűzése, a minél jelentékenyebb számú olvasó összecsiszítása, hiszen ez a fennmaradás úgyszólván egyetlen feltétele. Korai bukás elsősorban azoknak az orgánumoknak jut osztályrészü, amelyeknek a mind vásáribb szellemű előfizető-toborzáson kívül más elképzelések is vannak, például művészi-gondolati értékeikkel akarják magukra vonni az érdeklődők figyelmét, irányítva-fejlesztve ízlésüket. (BRASSAI Sámuel 1855-ben startolt folyóiratára, a *Critikai Lapokra*, még a *Szépirodalmi Lapok*énál is kevesebb olvasó, mindössze 200 fizet elő. Nem is ér meg a lap egy számnál többet.)

A prenumeránsokért folyó „struggle for life”-ban folyóirataink sokszor nem válogatnak az eszközökben. Irányadó szempont mindenekelőtt az előfizetők igénye, s ez pedig tömegében alacsony. Kevés a rendelkezésre álló érték? Jöjjön, ami van, lap telik vele. (S már hogyné volna, hiszen „íródömping” van.) A jeles munkák éppen ezért sokszor szinte elvesznek a selejt tengerében. Kevés az eredeti? Elő a fordítással. SZINNYEI Ferenc megállapítása szerint³⁴ a lapokban közölt regényfordítások száma az ötvenes években csaknem eléri az eredetiekét, és jelentékeny a fordított vagy „magyarított” elbeszélések mennyisége is. DICKEYS, THACKERAY, GOGOL, TURGENYEV, LERMONTOV, MUSSET, VICTOR HUGO jóvoltából akad remekmű is elég. A listavezető mégis DUMAS père, a regényírók közül, a novellistáknál meg Paul de KOCK, hiszen az „érdekfeszítő” vagy a „könnyeden, felszínesen mulattató” olvasmányok csalogatják elsősorban az előfizetőt. A magas művészi mércét szem előtt tartó kritika ugyan folyvást és erélyesen tiltakozik e jelenség ellen, ám a szerkesztők kisebb vagy nagyobb mértékben — ízlésüktől, úgyszeretetüktől függően — kénytelenek meghajolni olvasóik kívánsága előtt. A rosszmájú SZINNYEI nem hagyja szó nélkül, hogy „maga a szigorú Greguss is szívesen olvasta ezeket a ponyvaízű rémregényeket, sőt le is fordított közülük néhányat”³⁵ (két SUE-, egy MAQUET-, egy FÉVAL- s egy MONTÉPIN-regényt).

A lapokban közölt fordítások elsősorban kortárs írók alkotásai, jeles munkák váltakoznak közöttük fércművekkel (sajnos, az utóbbiak teszik a majoritást). Találkozunk — nemritkán — eltulajdonítással is. ALBIN *Divatcsarnok*ban megjelent „fordításáról”, *Az örült anyáról* a *Hölgyfutár* szerkesztője — BEREZ Károly — szükségesnek véli elmondani, hogy „az 1846-ki *Honderű*ből van csaknem szóról-szóra kiírva. Történetesen épp magunk fordítottuk volt e beszélykét,

33. KAZINCZY Ferenc (*Bevezetésül*). 1853. jan. 2., 1. sz.

34. *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban*. Bp. 1941. 2. k. 1. l.

35. I. m. 2. k. 6. l.

bizony nagy szegénységre mutat, midőn valaki más fordítását, mint magáét, álnév alatt adja ki.”³⁶

Irodalmi divatlapjaink — néhány kivételtől eltekintve — irodalmon kívüli „inyencségekkel” csábítgatják olvasóikat. Adomáikkal például. Adoma-rovat nélkül nincs folyóirat (olykor illusztrálásukról is gondoskodnak), íratlan szabály ez a Bach-korszak elején. A szokást részben reális igény emelte törvényszerűséggé. A kornak nincs élclapja. JÓKAI kitűnő orgánumai, a *Nagy Tükör* és az *Üstökös* csak az évtized második felében jelennek meg, TÓTH Kálmán *Bolond Miskája* 1860-ban. Az olvasók viszont az idők zordsága ellensúlyozásaként szomjazták az adomát, az élcet. Pillanatok alatt szétkapkodnak egy-egy adomagyűjteményt. Gondozásukkal pedig legjobbaink, JÓKAI (*A magyar nép adomái* 1856; 2. kiad.: 1857, 100 új adomával bővítve), VAS GEREBEN (*Nevezzünk!* eredeti adomák gyűjteménye a magyar életből, 1855; 2-ik kiad.: 1856; *No, még egyet nevezzünk.* 1856) stb. foglalkoznak. Naptár nem jelenhet meg adomacsokor nélkül, az ötvenes évek végére divatba jönnek a humorisztikus albumok, naptárak (*Kakas Márton albuma*, *Bolond Miska albuma*), s mert nagy a kereslet e tekintetben, sokan tetemesen vissza is élnek vele. „A jó adoma olyan ritka, mint a jó vers — veti a sületlenségektől hemzsegő divatlapok, naptárak ellenébe bölösen az *Új Magyar Múzeum* lapszemleírója —. Óhajtanók, hagyjanak fel lapszerkesztőink e hézagpótlással.”³⁷ A baj orvoslása az élclapokra vár.

A nőolvasók számára a divatképek, szabás- és kézimunkaminták jelentették a fő csalétket az ízlésük szerint tálatl verseken, beszélyeken kívül. Irodalmi jellegű lapjaink azonban nemcsak divatképekkel kívántak kedveskedni; zenemlékleteket, könyvmatos arcképeket, nagyobb — „műlapokat” is adtak (pl. egyes festmények másolatát). A *Hölgyfutár* egyik-másik évfolyama 25—30 „műmellékletet” is tartalmazott, színészek, írók többnyire BARABÁS Miklós-rajzolta portréját. Ezenkívül képtalányok, könyvjutalmak, vers- és beszélypályázatok próbálták állandósult fokon tartani az érdeklődést. A kritika — okkal — sokat felrotta ezt is. Nem a tetszetős külsőt, hanem azt, hogy ne ezek váljanak a lap lényegévé, eszközzé silányítva a főcél, az irodalmat, az ismeretterjesztést. Ám a kétségtelen reklámszempontr mellett szerepet játszott ebben az a fejlődési folyamat is, amely — mint láttuk — a divatlapot az irodalmi jellegű folyóiratoktól végleg elkülöníti, illetve a hatvanas-hetvenes években nagyszámban jelentkező képes újságok útját egyengeti.

Azután ott volt a „legolcsóbb magyar lap” „hadicsele”. Mind több irodalmi divatlapunk ajánlja így magát az évtized derekán, még VAJDA János riválisainál igényesebb orgánuma, a *Nővilág* is. „Alig hivatkoznak már — morfondírozzik a *Hölgyfutár* — irodalmi elvekre, nemes törekvésekre, szellemi érdemekre, hanem elég vonzerőnek tartják a „legolcsóbb magyar lap” csábcímét. Az olvasó könnyen egy zsbivásár közepén gondolja magát, hol a kalmárok egymás rovására hirdetik leszállított árucikkeiket.”

*

Irodalmi sajtónk a Bach-korszak idején jelentékenyen megnövekedett a szabadságharcot megelőző időkhöz viszonyítva. Politikai napilapjaink a jelzett időszak előtt alig közöltek szépirodalmat, most ilyen irányú igényük rendszeressé

36. *Egy kis figyelmeztetés.* 1855. febr. 17., 37. sz.

37. *Új Magyar Múzeum.* 1854. 1. sz.

vált. A *Hölgyfutárban* irodalmi napilap létesült. Magyarányúvá vált a különféle ismeretterjesztő lapok, füzetes kiadványok, naptárak „irodalomfogyasztása” is. Ez az extenzív tendenciájú növekedés szükségképpen vezetett az időszaki sajtó elmaradhatatlan velejárájához, a zsurnalizmushoz. Minden csak máról holnapra készül — panaszkodnak az igényes kortársak a halomszám és megrendelésre készülő vers, beszély, olcsó szellemeskedés laptöltő „csevely” láttán. (LAUKA Gusztáv 1852-ben szerződésben kötelezi magát arra, hogy hetenként egy-egy humoros írást bocsát a *Hölgyfutár* rendelkezésére.) Az irodalom, főként a regény- és novellairódalom elsőkélyesedik.

A szünet nélkül sürgető szükséglet és kínálkozó lehetőség rögtönzésre, önméltásra készíti az írókat, illetőleg íróink egy részét, útjába áll az elmélyülésnek, önművelésnek. Élő kiválóságaink erejüket megfeszítve sem tudtak volna eleget tenni a szinte naponta jelentkező igénynek. Passzivitásuk meg csak rontott az egyébként sem kedvező helyzeten.

A szerkesztők a nem, vagy csak keveset dolgozó jelesek hiányában — vállukon a lapösszeállítás lidércnyomásként megújuló gondjaival — nemhogy úti-
laput kötöttek volna a középszerűek, dilettánsok talpára, hanem — ritka kivétellektől eltekintve — két kézzel kaptak utánuk. A lapnak, hogy megjelenjék, „töltelékre” van szüksége. S ez az állandó szükségállapot, ez az örök küzdelem a lapzártával és az üresen hagyott hellyel, lassanként meggyőzően hangzó elméleti igazolást is talál, a lapszerkesztésben érdekelték tollán. „Igen, de itt van még a lapirodalom — írja SZEGFI Mór — az egyes nagyságok hiányát a tömeges működés pótolja, elégítse ki ez a közönség olvasási vágyát.”³⁸

„Arany? Tompa? — idézzük tovább SZEGFIT —. Óh, vajha annyit dolgozhatnának, amennyit a magyar közönség tőlük olvasni vágyik. De ezektől, fájdalom, már csak nagyritkán vesz a közönség művet. Fájdalom emészti lelküket és immár csak ritkán veszik kezükbe a lantot, melyből oly szívhez szólóan zengett a hazaszeretet. Eötvös? A nagy író a tudománynak szentelte nagy tehetségének egy részét, és a szépirodalomnak tíz évig kellett várni, míg egy újabb regénnyel gazdagította azt. Ugyanez áll Gyulai Pálról, aki idejét a kritika és a szépirodalom közt osztja meg, és évenként csak egy-két beszéllyel lepi meg a közönséget. Kemény? Sokkal mélyebb lélektani fejtegetéseket tűz ki magának, semhogy a közönség osztatlan olvasási vágyát kielégíthetné. Ezekkel pedig fogytán vagyunk azon költők és írók neveinek, kik a jelen szépirodalmat képviselik.”

Az 1857-ben kiobbant Dózsa-vitában (később még szólunk róla) ezért veszi egy füst alatt SZEGFI JÓKAI mellett PETŐFI epigonjait, LISZNYAIT, SZELESTEY, ZALÁRT — akiknek működését az egész évtized folyamán joggal támadja az igényes kritika —, továbbá a harmad-, negyedrangú író mesterembereket GYULAI-val és a *Pesti Napló* körül csoportosult „tudós ítész-párttal” szemben védelmébe, mert „épp ezen költők és írók a mostani szépirodalom legmunkásabb bajnokai, ha ezek nem adnak olvasmányt, kik maradnak meg a hazai irodalom számára.”³⁹ Praktikus indokait még egy hatásosabbal, a nemzeti önvédelem érdekével is megtetéli: „Megeshetik, hogy Jókai helyett Dumas-t, Tóth Endre, Szelestei és Zalár helyett Geibel Manót; Vas Gereben helyett Auerbachot, Sandot, Kemény

38. *Kritikánk, tudományunk, szépirodalmunk.* = *Szépirodalmi Közlöny.* 1858. febr. 7., 37–11. sz.

39. Uo.

helyett Balzacot [!!!] olvassa a magyar közönség, és habár külföldi költők és írók egy hajszálnyival sem jobbak, mint azon hazai költők, kiket pótolniuk kellene, mégis ezeket fogja választani az olvasni vágyó közönség, mert ezekről nem olvasott olyan megsemmisítő ítéleteket, mint a hazai mai tehetségeinkről.”

Ám tévedés lenne ezekután SZÉGFIBEN afféle kritikussá avanzsált Mokány Bercit látnunk. Művelt, világot járt ember ő, tanulmányait Prágában, Berlinben végezte. A szabadságharc okozta vihar Párizsba, Berlinbe, Londonba is elsodorta, ahol óraadásból élt, lapok számára dolgozott. Éppen e cikke okán, a hatvanas évek táján, a *Pesti Napló* köre ellen fellépő irodalmi ellenzék egyik előfutárának kell tekintenünk. Érvelését sutává, hazai társadalmi helyzetünk fonákságai (a nemzeti szempont mindenek fölé helyezéséből származó túlzások) és a lapirodalmunkban létrejött kedvezőtlen erőviszonyok (amelyek egyelőre nem is kecsegtetnek egy egészségesebb fordulat lehetőségével) teszik.

ARANY és a hozzá hasonló irodalmi elveket vallók korán észlelik a veszélyt. „Mindazonáltal — írja 1852. okt. 16-án LÉVAYNAK — rosszul tesszük mi, hogy míg azok ott mindent elkövetnek a közönség félrevezetésére, mi semmit sem cselekszünk. Dorong nekik és polémia! különben ez a becsület magyar publicum, mely annak hisz, kinek nagyobb szája van, azt találja gondolni, hogy nekik van igazuk.”⁴⁰ Ám publikációs terveik sorra csődöt mondanak.

A *Szépirodalmi Lapok* bukása után KEMÉNY kísérletezik, mondván, „okvetlenül szükség lenne egy olyan vállalatra, amit nem az anyagi érdek hoz létre, hanem amelynek megteremtői kizárólag az igazi költészet szolgálatát és művészi ihletettséggű kifejezését tekintik feladatuknak. A tervezett vállalat célja lett volna tehát a közönség elé adni egy olyan gyűjteményt, amely megmutassa neki, mi az igazi irodalom, mi az igazi költészet, és mit hanyagol el, amikor azokat az irodalmi irányokat támogatja, amelyek saját anyagi hasznuk érdekében ízlése gyengéit használják ki, ahelyett, hogy igazi művészi gyönyörűséget nyújtanának neki”.⁴¹ Szándéka — nem valósult meg.

Azután EÖRVÖSÖN a sor. *Hat író könyve* címen egy olyan albumjellegű kiadványt kíván közreadni, amely VÖRÖSMARTY, ARANY, KEMÉNY, GYULAI, CSENGERY és a saját művét tartalmazná. A *Pesti Napló* 1854. márc. 28-án szól elhatározásáról. Két nappal később CSENGERY már verset kér ARANYTÓL.⁴² Több ennél nem történik.

A sokféle tervezgetés végül is az 1854-ben induló, KEMÉNY—CSENGERY szerkesztette *Magyar Nép Könyvében* (1854—56) ölt testet. Ez azonban enciklopédikus-ismeretterjesztő vállalkozás mindenekelőtt, és nem irodalmi. A nélkülük indult és nem elveik szerint szerkesztett irodalmi lapok zászlaja alá állni — jöllehet csaknem mindegyik munkatársaként sorolja fel őket — sem ARANYNAK, sem a vele egyívásúaknak nincs hajlandósága. Írást hébe-korba küldenek ugyan, de még a rendszeres közreműködésre sem kaphatók.

Ám érzik gyengéiket irodalmi lapjaink szerkesztői, mértékadó munkatársai is. A válságba jutott irodalmi divatlap nem egyetlen útja a divatszakkappá válás. Az igényesebb szerkesztőket ennél legalábbis magasabbrendű elképzelések

40. Arany János *Hátrahagyott iratai és levelezése*. Bp. 1889. 4. k. 14. l.; a továbbiakban: *AJHi*.

41. PAIS Dezső: *Báró Kemény Zsigmond és az irodalmi élet*. = *Itk*. 1911. 318. l.

42. *AJHi* 4. k. 154—155. l.

foglalkoztatják. Rokonszenvesebb előttük — ha már a példaképekről esik szó — a lipcei *Gartenlaube* vagy később nálunk a *Vasárnapi Újság* gyakorlata. Ezek eredményeit igyekeznek saját körülményeikhez igazítva alkalmazni.

Szélesebb körű és színvonalasabb tudománypszerűsítő — ismeretterjesztő tematikával kapcsolni egybe az — ARANY szavaival élve — „critico—belletristicus” tartalmat. Az irodalom nem vesztené el domináns jellegét, mint az enciklopédikus lapok esetében, csupán az eddiginél nagyobb teret engedne az ismeretterjesztés más tárgyköreinek. Azaz: azokat a rovatokat, amelyek — a politika, a művészet, a tudomány és technika világából hírt hozó írásaikkal — eddig is megvoltak, színvonalban és terjedelemben a korábrinál jelentősebbé tenné.

Császár Ferenc 1853-ban indult *Divatcsarnok*a alcímében már — régebbi irodalmi jellegű laptársaitól eltérően — „tudományos, szépirodalmi, művészeti és divatközlöny”-nek nevezi magát. Ilyen irányban mozdul a VAJDA János szerkesztette *Nővilág* is, a nőnem számára készülő *Vasárnapi Újság* szerepét vállalva, és VAHOT lapja, a *Napkelet*. De: elképzeléseik nem többet, mint állandó, jól képzett és sokoldalú munkatársi gárdát követelnének (à la *Vasárnapi Újság*). Az évtized folyvást visszatérő siráma ellenben: a rendelkezésre álló írói-újságírói erők nagyfokú szétforgácsoltsága.

Nos, a Császár-féle *Divatcsarnok* és a *Nővilág* sorsa beszédes illusztráció ehhez a panaszhoz. Császár lapja addig tudja kitűzött célját teljesíteni, amíg a megszűnt *Szépirodalmi Lapok* födele alá húzódott munkatársai segítik ebben. Mihelyt azok a pástra lépő *Vasárnapi Újsághoz* csatlakoznak: a *Divatcsarnok* szürkeségben a *Hölgyfutárnak* lesz versenytársa. A *Nővilág* is csak addig marad a nőnem közkedvelt orgánuma, amíg szerkesztője energiái összességével irányítja sorsát. A „helytartók” kezén a lap egy-kettőre tönk szélére jut.

Gyakorta elhangzik a felhívás az írói-újságírói erők koncentrálására egy színvonalasabb szépirodalmi lap létrehozása érdekében. SZILÁGYI Virgil már 1853-ban javasolja,⁴³ ő egyesül is „legjobb szépirodalmi folyóiratunk”-kal, a *Délhábbal*. A szerkesztők azonban — orgánumaik bukásáig — nem sok hajlandóságot mutatnak az elnyert lapengedély és a pozíció feladására. A *Szépirodalmi Közlönyben* — szellemeskedik Vahot, s ekkor még a *Napkelet* prenumeránsainak száma fölözi a kétezret — egyvalaki indítványt tesz az írói erők egyesítése iránt s azt kívánja, hogy csupán egy orgánum legyen olcsóság tekintetéből — (...) Mindenki legjobbnak tartja a magáét. Azért hát mi is csak maradunk a *Napkelet* mellett”.⁴⁴

*

„Irodalmon kívüli” tényezőnek köszönhető részben az olvasóközönség érdeklődésének megélnkülése irodalmi folyóirataink iránt az ötvenes évek derekán. Amiként a süldő poéták és az újságírójelöltek körében elterjedt, hogy az irodalom útja a nemzet ügyéért való cselekvéssel jelent most egyet, az olvasókat ugyanakkor az irodalom pártolására serkentette e hitté vált meggyőződés. Szerkesztők, kiadók éltek, nemegyszer visszaéltek, e felismerés propagálásával. Lám, mint fordulnak visszájukra a legönzetlenebb elhatározások. A Nemzeti Kaszinó könyv-

43. A „*Budapesti Visszhang*” tc. előfizetőihez. = *Budapesti Visszhang*. 1853. ápr. 10., 29. sz.

44. *Napkelet*. 1858. márc. 14., 11. sz.

táráról írják ebben az időben, hogy lelkesen megrendelt minden magyar irodalmi terméket, ezt cselekedte a birtokos nemesség jórésze is.

A helyzetet ismerők szóvá tették e rivalizáló buzgalom visszásságait: „Most több munka jelenik meg, mint az Athenaeum korában — írja KEMÉNY Zsigmond —. Mi a közönséget illeti: Ez több munkát vesz, mint régen, több forintot ad ki nyomtatásért zsebéből. De miért? talán mert benső érdekekkel viseltetik az irodalom iránt? mert figyelemmel kísérte a jeleneteket? mert hódolt a lángésznek, szerette a nemest, aggódott az aljason? mert számontartja jobbainkat, s észleli a szellemi haladás egész processusát? Nem, nem, — erről szó sincs. Közönségünk sohasem tudta kevésbé végighordani tekintetét irodalmunkon, mint most. Azonban vásárol bizonyos öszletig magyar könyveket, miután e buzgósággal tartozni vél az irodalom által nemzetiségének. Pártolása maecénási, s nem ügybaráti. Adni akar, nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol. S korán sem lévén elég becsmértéke törekvéseinkről, azon könyvet veszi meg, mellyel legügyesebben kínálgatják. Ha definiálni akarnók közönségünk állását irodalmunkhoz, körülbelül ezen eredményhez jutnánk: a vagyonosabb embernek van bizonyos eszméje arról, hogy mennyit illik neki magyar nyomtatványokra adózni, e rátát évente kifizeti, s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy feleszámú vásárló mellett kevés az olvasó, s a rossz könyvnek, mintegy annyi tulajdonosa akad, mint a jó könyvnek.”⁴⁵

Az ötvenes évek népszerű színész-színműírója, SZIGETI József, színpadon állít e jelenségnek emléket. (Óváry János, a *Falusiak* [1858] egyik birtokos nemes szereplője mondja: „mindég örvendek, ha új magyar könyvet kapok [. . .] Nem bánom én, ha rossz is, csak magyar legyen”), TOMPA verset ír róla (*Ebéd után*).

Ám a politikai napilapok — JÓKAIT idézve — „mindent absorbeáló érdekesége” — még e fellendülés körülményei között is meghatározólag hat az irodalmi jellegű orgánumok sorsára, főként jeles világesemények, mint a krími (1853. nov. 1—1856. márc. 30.), illetőleg a francia—olasz—osztrák háború (1859. ápr. 29—nov. 10.) idején. Ilyenkor érthetően magasra szökken a politizáló kedv, és mindenki a napilapok híradásait lesi, kedvező belpolitikai fordulatot remélve, itthon is, az emigráció köreiben is a háborús konfliktusoktól.

A Bach-korszak magyarja fölöttébb alkalmas az egyesek által „politikai csodavárásnak” gúnyolt merész kombinációk kiagyalására. E kor szülötte — JÓKAI jóvóltából — a „politikus csizmadia” is élcirodalmunk egyik, máig legsikerültebb, találó vonásokkal formázott figurája. „A mi táblabíráink — teszi szóvá a tünetet VAJDA János — szellemszárnyakon, mert ez kényelmesebb is, Angliába vándorolnak, beszélnek a parlamentben, tanácsot adnak Palmerstonnak, és Krimia hadvezéreit kritizálják, csataterveket készítenek. Ez ártatlan mulatság, e magán-szenvedély, annyiban nem egészen ártatlan, amennyiben ez idő alatt oly derék, okos emberek, valamivel okosabbat is tehetnének (. . .) a világ sorát most az egyszer nem bízták mireánk, ezért hiába tekintgetünk Angliára, onnan nem jönnek mihozzánk tanácsot kérni.”⁴⁶

Mindez nincs jótékony hatással irodalmi folyóirataink népszerűségére. „Házánkfiait — diagnosztizálja a helyzetet Császár Ferenc —, de még honleányaink nagyobb részét is sokkal nagyobb mértékben vonzza a keleti ügyeket bonyolító

45. *Élet és irodalom*. 1853. *ÖM* 10. k. 312—313. l.

46. Valamivel több, mint könyvbírálat. = *Magyar Sajtó*. 1856. febr. 19.

politika kifejlése, mint a szépirodalmi lapok versei, novellái.”⁴⁷ És még a folyvást kolosszális sikereivel hengegő, öntelt VAHOT is kénytelen elismerni: „a politikai lapok harcias lobogója sokkal több vonzerővel bír — s mi tűrés-tagadás, — bizon a szépirodalom zászlaja alól többeket el is csábított.”⁴⁸

*

A Bach-korszak irodalmi folyóiratai — a *Szépirodalmi Lapok* kivételével — az irodalomtörténet szempontjából szekunder jelentőségűek. A kor fő irodalmi-esztétikai törekvései — sajátos módon — a politikai napilapokból rekonstruálhatók elsősorban. Ez a helyzet csak az évtized utolsó harmadában, a *Budapesti Szemle* indulásától (1857. okt. 7.) változik. Igaz, ebben nem kis része van megélénkülő belpolitikai életünknek is, amely mind nagyobb területet követel magának politikai orgánumainkban. Az Októberi Diploma után, a megyei törvényhatósági választások és az 1861-es országgyűlés idején szinte egyeduralkodóvá válik a politika napilapjainkban, nem tűrve meg maga mellett úgyszólván semmi mást.

Az önkényuralom 1857-ig tartó szakaszában, ennek természetesen éppen az ellenkezője tapasztalható. Politikai orgánumaink nem foglalkozhatván érdemben az ország belső ügyeivel (vagy ha igen, akkor csak az elnyomó hatalom szája íze szerint, ezt viszont olvasók többnyire nem méltányolják) a külpolitikai események vitatása mellett, mind nagyobb helyet juttattak az irodalom, a tudomány és a művészet kérdéseinek. Mindezt a szükség is így kívánta. A forradalom bukása egyelőre pontot tett az éppen csak éledező szakmai és tudományos lapjaink próbálkozásaira. Egyetlen tudományos folyóiratunk, az *Új Magyar Múzeum* (1850—1860) kínálta lehetőség viszont túl szerénynek bizonyult, mind terjedelemben, mind publicitásban. Évtizedes működése a lassú, de biztos agóniához mutatott inkább hasonlatosságot, s jellegénél fogva sem tudott (még szakmai értelemben sem!) népszerű olvasótábor érdeklődésére alkalmassá lenni. Mindezt tudós szerkesztője, TOLDY Ferenc is elismerte.⁴⁹

Politikai napilapjaink ilyen irányú funkcióvállalását igényelték az olvasók is. A *Pesti Napló* B... k jegyű *Nyílt levél* írója már 1850. márc. 29-én arra kéri a szerkesztőt: „nyitná meg necsak tárcáját, hanem hasábjait is, koronként irodalmi ismertetéseknek”. „Örömmel adunk tért — reflektál a szerkesztő — minden szak-tudományi alapos dolgozatnak a Naplóban, minden szépirodalmi és művészeti tárgynak. Ezt eddigi eljárásunk tanúsítja.”

De: örömmel sereglenek a politikai napilapok zászlai alá az írók, kritikusok, s a különböző tudományágak szakemberei is. Irodalmi folyóirataink — mint láttuk — rövid életűek, sorsuk a tengődés, a kiszolgáltatottság az előfizetők kénye-kedvének. Szaklapjaink pedig csak az évtized második felétől kezdhetik működésüket. Politikai napilapjaink — ezzel szemben — viszonylag stabilabb előfizető-gárdával, ennek megfelelően szilárdabb anyagi alapokkal rendelkeznek. (A kormánylapok még szubvenciót is húznak.) Határozottabb irodalmi-esztétikai

47. Új évi gondolatok. = *Divatsarnok*. 1855. jan. 5., 1. sz.

48. *Napkelet*. 1859. júl. 3., Hírfüzér; vö. *GyPLev.* 306. 1. SZABÓ Károly 1859. jan. 25-én kelt levele GYULAI Pálhoz.

49. *Szerkesztői zár- és búcsúszó*. = *Új Magyar Múzeum*. 12. füzet.

koncepció kibontakoztatására, következetes kimunkálására és véghezvitelére éppen ezért, a többnyire tisztavirágletű irodalmi folyóiratoknál alkalmasabbak.

Megkönnyítette a színvonalas munkatársi-cikkírói kollektíva kialakulását az a tény is, hogy napilapjaink nem kívántak irodalmi szemleíróiktól, színházi rovatvezetőiktől, szakíróiktól, feltétlen azonosulást az orgánium politikai irányával. Amikor a *Pesti Napló* szerkesztése 1853. február 12-én a jellemtelen TÖRÖK János kezébe került, CSENGERY, KEMÉNY, SALAMON, GYULAI soita a SZILÁGYI Ferenc szerkesztette, félhivatalos *Budapesti Hírlaphoz* csatlakoznak, illetőleg ott jelentkeznek írásaikkal. Szilágyi — írja GYULAI Pál — „örömmel fogadta ajánlatomat, s szerződött velem egy évre, megígérvén, hogy semmiben sem korlátoz, csak politikába ne elegyedjem (. . .) Nem voltam a kormány béreltje, a Budapesti hírlapba azért írtam, mert csak ez egyetlen lapba lehetett írnom. Szilágyi nem honorálta jobban cikkeimet, mint más szerkesztő, s éppen nem anyagi haszon miatt szerződtem vele. Amit írtam, teljes meggyőződésem volt (. . .).⁵⁰

Politikai lapjaink közül szépirodalmi-kritikai tartalmát tekintve is kétségtelenül a *Pesti Napló* nyújtotta a legértékesebbet, főként attól az időszaktól kezdve, amikor KEMÉNY Zsigmond került az orgánium élére (1855 júl.).

KEMÉNY az elsőrangú szervezőképességgel megállított CSENGERY Antalra bízta a tárcarovat vezetését, és mindkettőn céltudatosan törekedtek arra, hogy lapjuk köré gyűjtsék a legjobb írói-újságírói-tudományos erőket, akik egyszersmind hozzájuk hasonlóan is gondolkodtak. SZINNYEI kimutatása szerint⁵¹ 42 eredeti, 44 külföldi regényt és novellát közölt a *Napló*, a Bach-korszak évtizedében. JÓKAITól az *Erdély aranykorát*, az *Egy magyar nábobot*, a *Kárpáthy Zoltánt*, VAS GEREBENTől *A nemzet napszámosságait*, továbbá DUMAS, SUE, FÉVAL stb. munkáit. A *Magyar Hírlapból* 1853-ban *Budapesti Hírlappá* lett félhivatalos lap 23 eredeti és 27 külföldi novellája JÓKAI, KEMÉNY, BÉRCZY, JÓSIKA, illetőleg DICKENS, THACKERAY, SANDEAU, DUMAS tollából származott. Az 1855-ben indult *Magyar Sajtó* 10 magyar és 11 külföldi prózai műve között LERMONTOV regénye, *A korunk hőse* is szerepel.

A szépirodalminál is értékesebb az említett lapok irodalomelméleti-esztétikai, illetőleg szaktudományi tartalma. Sohasem jelent meg talán ilyen mennyiségben annyi jelentős munka napilapok hasábjain, mint ebben az évtizedben. A pálma természetesen a *Pesti Napló*-é. A *Budapesti Hírlap* csak addig állta a versenyt, amíg a lap nélkül levő KEMÉNY és elváratai is támogatták. A jól szerkesztett *Magyar Sajtó* pedig — ahol a *Pesti Napló* politikai és irodalmi koncepciójával ellentétbe került írók dolgoztak elsősorban, például JÓKAI és VAJDA — legfeljebb tudományos dolgozatai révén tudott némelykor a nagy versenytárral rivalizálni. Napilapjainknál (GYULAI, SALAMON, GREGUSS, valamint KEMÉNY, CSENGERY, ERDÉLYI jóvoltából és ismét mindenekelett a *Naplónál*) esztétikai alapozottságú volt a kritika, elvi szintű, távlatnyitó és világirodalmi tanulmányoktól terhes. Irodalmi jellegű folyóiratainknál ellenben — az esetek többségében — csak rutinmunkáról, glosszázó tudósításról, egymás művei kölcsönös reklámjáról vagy ledorongolásáról beszélhetünk. A mérleget készítő kortárs legfeljebb abban

50. GR. NÁDASDY Lipótnéhoz. 1856. jún. 2. *GyPLev.* 284—285. 1.

51. I. m. 1. k. 109. 1. s tőle idézzük a további számadatokat is: 108., ill. 123—124. 1.

bizakodhatott: „A napisajtónak tekintélye kitűnő befolyással lesz kisebb közönségű szépirodalmi lapjainkra is”.⁵²

Napilapjaink, betöltve az évtized első felében — legalább részben — a szaklapok funkcióját, orgánumaivá válnak a tudomány-népszerűsítésnek is. A tudományos problémákat olvasmányosan tárgyaló esszé jellegű írások elszaporodása hírlapjainkban (ismét elsősorban a *Pesti Napló*-ban) lesz az elméleti tudomány és a publicisztika között létesült középút, műfaj- és stílusbeli következménye. A KEMÉNY szerkesztette *Pesti Napló* magábaolvastva az angol-francia revü legjobb hagyományait, magasszintű kritikai-esztétikai tartalmával, nemcsak a *Budapesti Szemlé*nek válik előzőjévé, de ARANY folyóiratainak, a *Szépirodalmi Figyelő*nek és főként a *Koszorúnak* is. Nagyobb publicitásánál fogva hatásosabban képes betölteni azt az irodalomformáló, iránytszabó szerepkört, amelyet létrehozói a *Szépirodalmi Lapok*nak szántak. Léte lehetőséget teremt az azonosan gondolkodók érdekcsoporttá szerveződésére, a PÁKH által már 1853-ban sürgett⁵³ „írói párt” megvalósulására.

Abszolutizmus kori viszonyainkra fölöttébb jellemző, hogy amiként politikai orgánium, a *Pesti Napló* körül szerveződik egygyé a leendő *irodalmi Deák-párt*, irodalmi életünk hatvanas évekre egyeduralkodóvá váló csoportosulása, politikai lap, a VAJDA János szerkesztette *Magyar Sajtó* égisze alatt bont zászlót 1863-ban ellenzéke is, VAJDA és ZILAHY Károly vezetésével.

*

Vizsgálódásaink során a tipológiai módszert alkalmaztuk. Ebből kiindulva tettünk különbséget *irodalmi jellegű lapok* és *irodalmi-kritikai-esztétikai tartalmú orgánumok* között. Az évtized irodalmi folyóiratainak nagy többsége irodalmi jellegű orgánium. Szándékosan használjuk az irodalmi jellegű lap elnevezést az irodalmi divatlap helyett.

Klasszikus értelemben vett irodalmi divatlapok Magyarországon talán sohasem voltak. Az ötvenes években is legfeljebb a *Hölgyfutár*ra alkalmazható jó lelkiismerettel ez a megjelölés. A *Divatcsarnok*, *Nővilág*, *Napkelet* inkább irodalmi jellegű, enciklopédikus lapoknak nevezhetők. Az irodalmi-kritikai-esztétikai tartalmú orgánium elnevezés — ARANY János találó meghatározását („Lapom — írja a *Szépirodalmi Figyelőről* 1860. aug. 27-én Szász Károlynak — aetheticocritico-belletristicus valami akarna lenni”) véve alapul — viszont csak a *Szépirodalmi Lapokat* és a *Szépirodalmi Közlönyt* illeti meg az évtized folyóiratai közül.

1. IRODALMI JELLEGŰ LAPOK

Abszolutizmus kori irodalmi jellegű orgánumaink közül, élettartamát tekintve egy sem lép nyomába. Másfél évtizeden át sorjázó számait forgatva, különb társai sűrűn következő korai bukása láttán, a kései olvasó nehezen érti meg; mi éltette ilyen sokáig ezt a közepesnél sohasem színvonalasabb lapocskát?

Azon a napon, amelyen a *Hölgyfutár* (1849. nov. 15—1864. nov. 6.) először

52. BULYOVSKY Gyula: *Budapesti szemle.* = *Déliab.* 1855. júl. 17., 1. sz.

53. *GyPLev.* 167. 1.

megjelent, indult útjára a kormány félhivatalos lapja, a *Magyar Hírlap* is. A *Hölgyfutár* szerkesztője, NAGY Ignác (1810—1854), a negyvenes évek kedvelt tárcaírója, forradalom alatti „okos” magatartásának köszönhető, a fennálló viszonyok között feltűnően korán elnyert lapindítási engedélyét. A KOSSUTH pénzügyminisztériumában szolgálatot teljesítő fogalmazó nem követi 1849 elején a forradalmi kormányt Debrecenbe, sőt cikkeket ír a WINDISCHGRÄTZ uralma alá került fővárosban megjelenő *Pesti Hírlap*ba. A honvédseregek visszatértek Soroksárra vonul „betegeskedni” és csak 1849 októberében tűnik fel ismét Pesten.

A lap a német *Damen Courier* magyarításából nyerte szokatlan hangzású nevét. Elsőként, 1843-ban GARAY János *Regélő Pesti Divatlapja* keresztül így el az t a rovatát, amely a nővilág híreiről, mozgalmairól tudósított. NAGY Ignác már 1849 elején ilyen néven szeretne volna folytatni a JÓKAITÓL átvett *Életképeket*, de a meglódult események terveivel együtt félresodorták.

A *Hölgyfutár*, alcíme szerint: „Közlöny, az irodalom, társasélet és divat köréből” — vásár- és ünnepnapok kivételével minden nap megjelent, eleinte a negyvenes évek irodalmi divatlapjainak tipográfiai hagyományait követve — negyedréti alakban. 1850 júliusától a szellősebb, háromhasábos formátumra tér át (puritán fejlécét még az év elején egy figyelmet keltőbb, a lap hangulatát is hívebben kifejező biedermeier jellegűvel váltja fel). 1857-től a verseket, elbeszéléseket közlő ún. *főrész* két-, a tárcát tartalmazó háromhasábos; 1859-től feladva a naponkénti megjelenést, hetente háromszor kerül kiadásra. Előfizetési ára indulásakor egész évre Pesten 13,— vidéken 16 pengő forint. Első szerkesztője, NAGY Ignác (1849. nov. 15—1854. márc. 18.) egyszersmind kiadó tulajdonosa is. Őt BEREZ Károly (1854. ápr. 6—1856. márc. 31.), TÓTH Kálmán (1856. ápr. 1—1862. jan. 8.), SZOKOLY Viktor (1862. jan. 9—márc. 31.), BULYOVSKY Gyula (1862. ápr. 1—nov. 6.), BALÁZS Frigyes (1862. nov. 7—1864. nov. 6.) követik a szerkesztői székben.

Indulásától három körülmény determinálja döntően a *Hölgyfutár* működését: 1. Naponta (!) megjelenő irodalmi jellegű lap, 2. mindenekelőtt a nőolvasók pártfogására számít, 3. szerkesztője — szerkesztői — személyi adottságai, művészeti elvei, esztétikai felkészültsége. Irodalmi profilú napilap fenntartása — a *Hölgyfutár*énál kedvezőbb körülmények között is — nem mindennapi feladat elé állítja a szerkesztőt. Még akkor is, ha kiváló írók, publicisták hatékony támogatására számíthat, és a NAGY Ignácénál, utódaiénál érettebb ízlésű, komolyabb felkészültségű szerkesztő áll a próbálkozás élén. Egy nap mint nap színrelépő, meghatározott tematikájú lap hallatlan mennyiséget emészt fel alkalmanként lehetőségeiből. Milyenek lehetnek itt a naponkénti, igényes megújulás feltételei, amikor a hetente, havonta napvilágot látó, tágabbkörű tematikát magukénak valló orgánumok sem tudnak mindig sikerrel kitérni a tucatmunka, a selejt, a múlt kordivat elől? A múlt század negyvenes évei politikai, irodalmi életünk nagyarányú fellendülésének voltak esztendei: a *Pesti Divatlap* vagy az *Életképek* szerkesztői mégsem gondoltak soha a naponkénti megjelenésre, és nem találkozunk ilyen tervvel *A Hét* vagy a *Nyugat* virágzása idején sem.

A *Hölgyfutár*nak pedig korántsem állt olyan kiváló munkatársi gárda a rendelkezésére, mint azt a vállalkozás természete követelte volna. Indulásától számítva jó félelven át irodalmunk egyetlen sajtórepräsentánsa ugyan, versenytársak nélkül; íróink, publicistáink mégsem sorakoznak mögé olyan számban, mint az várható volna. Húzódozásuk csak részben magyarázható a világsági fegy-

verletételt követő hónapok már számba vett jelenségeivel (bujdosás, létbizonytalanság, belső emigráció). Vetekszik ezekkel az a körülmény, hogy többségük NAGY Ignác személyében nem lát garanciát egy színvonalas irodalmi orgánium irányítására. A szerkesztő ennek következtében úgyszólván egyedül írja tele az első számokat. Később — zátonyra jutva legjobbaink aktivizálására tett többszöri kísérletével — a szerényebb képességű tollforgatók közreműködésével kénytelen beérni, örökre megpecsételve ezzel lapja sorsát.

A *Hölgyfutár* az irodalmi dilettantizmusnak válik melegágyává. Különösen „költői” termékenyek („Nagy Ignác csalhatatlan főmester a fűzfapoéták felvezetésében — írja SZILÁGYI Sándornak TOMPA Mihály —, de legyünk igazságosak, s gondoljuk meg: mit csináljon? a közönség [melly legjobban megérdemelne egy óriási pofot részvétlenségéért] nem pártolja úgy vállalatát: hogy írókat fizessen belőle; a lelketlen publikum szorítja őt oda, hogy ingyen silányságokkal töltse meg lapját”⁵⁴). A kortársakban a mind tömegesebben jelentkező, ismeretlen nevű szerzők elmeszüleményei olvastán egyre erősebb gyanú él, hogy azok „művei” „valamely hajdani szerkesztőség szemétkosarából bújtak ismét elő”. Nem agnoszkálhatók a szerkesztés elvei sem. Terem az, mint a gomba naponként — vélik bosszúsan az értők. A fentiekből logikusan következik, hogy irodalmi életünk lassan ismét cselekvő stádiumba lépő büszkeségei — akik, ha az állandó kapcsolat elől el is zárkóztak, de helyel-közzel mégiscsak küldtek írást kezdetben a szerkesztőnek — most már programszerűen bojkottálják a lapot, különösen GYULAI, súlyos igazságokat tartalmazó bírálata után.

„*Damen Courier*” voltából következően a *Hölgyfutár* elsősorban a női olvasóközönség támogatására épít. Pontosabban: a közép- és kismemesség, illetőleg a gyérszámú polgári osztály asszonyai és leányai számára készül. A kor fogalmai szerint pedig ez egyet jelent a mindenekelőtt való szórakoztató tartalommal. Az érzelmes vagy szolidan pajkos beszélyekkel, divatos, azóta sok esetben elfeledett magyar és külföldi írók tollából; a PETŐFI költészete nyomán burjánzó epigon-lírával, ezt a PETŐFImél „petőfibb” TÓTH Kálmán, TÓTH Endre, LISZNYAI, LOSONCZY, ZALÁR és a náluknál is tehetségteleőbb követők termelték kifogyhatatlan mennyiségben; a könnyed, szellemes — és nem ritkán felületes — tárca-„csevellyel” irodalomról, színházról, a fővárosi és vidéki társaséletéről, bálokról, divatról, bonmot-kal, képtalányokkal, divatképekkel és híres emberek arcképeivel fűszerezve, olyan módon, hogy a „szép előfizetőné” kedvét lelje benne. „Legfőbb célunk mulattatni” hangoztatja refrénszerűen a lap csaknem valamennyi, programszámba menő előfizetési felhívása.

Ez a tartalom — mondhatnánk: tartalmatlanság — természetesen mágnesként vonja maga után az igényesebb laptársak úton-útfélen elhangzó rosszallását. Az *Új Magyar Múzeum* szemleírója 1854-ben az „önkegyed kisasszonykák” „kiváltságos bonne”-jának nevezi a szépirodalmi lapjaink sorában „legidősebb s egyszersmind legüresebb” *Hölgyfutárt*, amely — a *Budapesti Viszhang* vélekedése szerint is — „úgyszólván az irodalom szalmáján tengődik”.

Nem járnak sikerrel azok az időről-időre megújuló kísérletek sem, amelyeket az egymást követő szerkesztők — elsősorban NAGY Ignác, BEREZC, majd VADNAY — a lap színvonalának emelésére, tematikájának bővítésére tesznek. 1851—52-ben HAMARI Dániel és ATÁDI Vilmos tollából esztétikai írások, NAGY

Ivánéból történelmi életrajzok olvashatók. 1854-ben — nyilván a *Vasárnapi Újság* hazai méreteiben fényes sikerének hatására — BEREZ Károly népszerű ismeretterjesztő cikkekkel próbálja az eddigi irodalmi jellegű tartalmat párosítani.

Nem utolsósorban íróik szerény tehetsége és felkészültségük gyarló volta miatt HAMARI, ATÁDI esztétikai fejtegetései nem alkalmasak arra, hogy a *Hölgyfutárt* a művelt olvasóval is megkedveltessék. Ami pedig a népszerű ismeretterjesztést illeti, a *Hölgyfutár*énál külön munkatársi gárdával rendelkező orgánumok sem tudták a népszerű *Vasárnapi Újsággal* felvenni a versenyt. Maradjon csak — tanácsolja az *Új Magyar Múzeum* recenzense — a *Hölgyfutár* a magaválasztotta kaptafánál, különben még a „képtalányfejtő szép előfizetőnek” is odahagyják, velük pedig bázisát veszíti el a lap. Az egymás nyomába lépő szerkesztők nem is töreksenek többé látványos változtatásra. Járják csöndesen a kezdettől taposott utat, zajos sikerek nélkül, a létezés szürke biztonságával.

Harmadik meghatározóként a szerkesztő (szerkesztők) személyi adottságait, felkészültségét említettük. NAGY Ignác prototípusa annak a szerkesztőnek, aki inkább kiszolgálja, mintsem irányítja közönségét (és ebben utódai is követik). Programot sohasem adott. Valószínűleg nem is volt neki (hacsak a hölgyközönség mulattatásának szándékát nem tekintjük annak). Nem voltak markáns irodalmi, esztétikai elvei sem. Pontosan tudta viszont mindig: olvasói mit várnak tőle, s ebben ritkán tévedett. Egyik első jelentkezése a „mesterember-írónak” irodalmunkban.

A NAGY Ignáctól szerkesztett *Hölgyfutár* jellegében — nomen est omen — közelebb állt a német irodalmi divatlapokhoz, mint magyar megfelelőihez. (És itt sem történik változás az alapító szerkesztő halála után.) Irodalmi divatlapjaink, főként a negyvenes évektől kezdődően, mindig egyfajta elvi — politikai vagy irodalmi — elkötelezettségnek voltak letéteményesei a maguk lehetőségei között. Az *Életképek* 1846-tól a „fiatal Magyarország”, PETŐFI és társai eszméinek propagátora. A VAHOT szerkesztette *Pesti Divatlap* — ha „bundagallérosan” is — a kossuthi gondolat szolgálatában állt. PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár *Honderúje* az irodalmi konzervativizmust képviselte. A *Hölgyfutártól* — viszonylag hosszú pályája során — az ilyenfajta törekvések mindig távol álltak. Elvi következetlenségét, irodalmi-esztétikai „iránytalanságát” nemegy esetben maga is elismerte, a korra hárítván érte a felelősségét. (*Az év végén.* 1856. dec. 31., 300. sz.)

Nem számítva néhány sikeresebb esztendejét, a *Hölgyfutár* többnyire a létezés határán tengődött. A kezdet buktatóin — hála *Hírharang* rovatának — hamarosan úrrá lett. NAGY Ignác halálakor — állítólag — 370 példányt küldtek szét a lapból, a TÓTH Kálmán fémjelezte „fénykorban” 1800-at.

A *Hölgyfutár* sikeresebb korszakai — sajátcs módon — sohasem „összteszteljesítményével”, hanem egyik vagy másik munkatársa népszerűségével, írásainak kelendőségével állnak kapcsolatban. Kezdetben kétségtelenül NAGY Ignác „*Hírharang*”-ja biztosította a növekvő érdeklődést. Később TÓTH Kálmán korhangulathoz idomított verseinek országos kedveltsége, írójuk női szíveket megejtő, férfias szépsége. (A kortársak találó jellemzésével élve: ő szedte fel azokat a gyöngyszemeket, amelyeket PETŐFI elejtett.)

A *Hírharang* (neveztek sokféleképp: *Különfélének*, *Napi Újdonságoknak*, *Hírvásárnak* is, a század negyvenes-hatvanas éveiben) hírszolgálati rovat volt, a

mai napi híreknek megfelelő. De: míg napjaink „apró hírei” — közkeletű nevük-höz igazodón — csak néhány tömör mondatban tájékoztatnak a bel- és külföld jeles eseményeiről, mult századi elődei ennél többre vállalkoztak. E rovat sokfajta lehetőségét (az „újdonságokat” minden újságolvasó átfutja; vannak, akiket más sem érdekel a lapból; tömeghatásával — ebből következően — a többi hírlapi műfaj együttesen sem veheti fel a versenyt) elsőként éppen NAGY Ignác ismeri fel, még a *Jelenkornál* való működése idején. *Budapesti Napló* címen itt indítja meg a rövidesen minden lapunknál elterjedő „újdonság”-rovatát. (1844-től a *Budapesti Híradónál Budapesti Hírharangot* szerkeszt, a *Hölgyfutárnál* is használt © jel alatt.) Ő tágítja ki, s teszi mégis epigrammatikusan tömörre, az ösztövérről hírvonat határait; glosszává, glosszázó tudósítássá, helyenként életképpé formálva a benne foglaltakat; rövidre szabott színházi beszámolókkal, zenekritikákkal, frappáns, célba találó polémiákkal töltve meg az adott kereteket.

NAGY Ignácnál azonban a „szépiró”, méghozzá a nem politikus szándékú szépiró, állandóan jelen van újdonságai írásakor, és a közvéleményt alakító-mozgósító publicista mindenkor csak a másodhegedűs szerepére kárhoztatott. (E megállapításnak nem mondanak ellent a *Hölgyfutár Hírharangjának* írásai sem.) Ő cseveg, társalog, szórakoztat. Ebből következik, hogy „újdonságai” idővel úgyszólván kizárólag életképekké „irodalmiasulnak”. Az ötvenes évek újdonságrovatainak irányítói azonban — akik közt koronként olyan nevekkel találkozhatunk, mint ARANY vagy GYULAI, JÓKAI vagy SALAMON Ferenc, VAJDA János vagy ZILAHY Károly — a rovat tömeghatásából eredő tudatformáló erejét tartják fontosabbnak. Az életképet — ennek megfelelően — szinte teljesen kiszorítja náluk a glossza, a glosszázó tudósítás vagy az esszé rangjával kacéerkodó írás. Gyakorlatuk nyomán válik a rovat a jelen frisshangú reflexió-gyűjteményévé.

NAGY Ignác *Hírharangja* nemcsak naponként érkező hírekkel látta el újság-szegény világban élő olvasóit, hanem beléjük szuggerálta a szatíra hamis illúziókat felfedő erejével, hogy az átmeneti sikereit győzelemnek hirdető önkénynek sok a sebezhető pontja, hogy élet-halál uraként is gyáva, éppen ezért nevetséges és mulandó. Ésszerűtlensége a legmegbízhatóbb kezes erre nézve.

A *Hírharang* korabeli közállapotainkat gúnyoló, szellemes megjegyzéseinek jórésze ma is élvezhető: „Lánchídunk ma délben 12 órakor megnyílt. Haynau és Gehringer ő exc. mentek át illő díszkísérettel rajta először. S azután éjfélig mindenki ingyen mehet át. (...) Némely öregurak szinte félve jártak rajta; ne féljenek Önök, nem olly könnyen szakadnak el a láncok” (1849. nov. 20.). Másrészüik igényli a hely, a körülmények vagy a szereplők ismeretét, de a kortársaknak éppen ez, a sorok közül kikacsintó cinkosság tetszett: „Bécsben a májusi levegő olly mogorva, mint a polgárból lett minister” (1850. május 8.). S ki ne tudta volna az olvasók közül, hogy a célpont a rettegett BACH? A *Budapesti Hírlap* szemleírója csak a tényeket rögzíti, mondván: „A *Hírharangnak*, mint újdonságok és élceken ügyesen összeolvasztott napi érdekek közlönyének, magának egy publikuma van, mely fennáll addig, míg *Hírharang* lesz, s míg *Hírharang* lesz, addig élni fog a *Hölgyfutár* is.”⁵⁵

Valószínűleg a *Hírharang* közvéleményre gyakorolt nem mindennapi hatásá-

val kell magyaráznunk az olyan hipotéziseket is, mint a MAHOTKA Jenőé,⁵⁶ amely szerint a *Hölgyfutár*ból csak a körülmények kényszere csinált „szépirodalmi folyóiratot”, NAGY Ignác célkitűzései valójában politikai természetűek voltak. A lap elnevezése a fentiekre nézve az elsőszámú cáfolat. Politikai szándékú orgánium aligha indulna ilyen néven. Egyetlen sora sem tartalmaz soha, még félremagyarázható célzást sem az említettekre. „Újságalakját” pedig, amelyet igaza mellett MAHOTKA olyan fontos érvnek vél, csak 1850 júliusában nyeri el, vagyis akkor, amikor politikai hatóereje — a mind szigorúbbá váló cenzúra következtében — már egyre többet vesz kezdeti lendületéből. Azután: NAGY Ignácnak sohasem voltak politikai lapszerkesztői ambíciói. Kevésbé hihető, hogy éppen az abszolutizmus kevés jóval kecsgetető állapotai között támadtak volna. Szellemes politikai élcei, az uralmon levő rendszer népszerűtlen intézkedéseire tett találó megjegyzései a „jó orrú” újságíró „ez kell a magyarnak” felismerésének köszönhetik létrejöttüket.

Az önkényuralom 1850 nyarán bekövetkezett stabilizálódása természetesen nem kedvez a politikai természetű szatírának. NAGY Ignácot először megintik lapja egyik közleményéért, 1850 szeptemberében pedig a szerkesztő vizsgálati fogsága miatt a *Hölgyfutár* két száma meg sem jelenhet. Mindez óvatosságra inti a szerkesztőt.

A *Hírharang* „megszelídülése” viszont az előfizetők elpartolásának válik okozójává. NAGY Ignácnak ezt megkadályozandó, új módszerhez kell folyamodnia. 1850 második felétől havonként egy divatképet, negyedévenként újabb képet mellékel, költők, művészek, neves emberek képmásait, megindítva ezzel az abszolutizmus kori irodalmi divatlapok, hetilapok ARANY által „képezésnek” gúnyolt lavináját.

A *Hírharang* mellett (az egy tömbből álló rovat BEREZS Károly szerkesztősége idején tagolódik *Budapest, Vidék, Bécsi rövid hírek, Vegyesek* elnevezésű részekre) a *Nemzeti színház*, a *Humoros apróságok* (viseli néha a *Papírszeletek* vagy a *Fricskák* nevet is), a *Nyílt posta* (szerkesztői üzenetek), a *Divat* (a párizsi *Le Bonton* és a bécsi *Irisz* című divatlapok kezdetben első számú forrásai) voltak többé-kevésbé állandó rovatai a lapnak, amely többnyire egy-két verssel, elbeszéléssel, ritkábban „irányecikkel”, értekezéssel nyitotta számain.

Irodalommal, színházzal foglalkozó közleményei inkább tudósítások, kevés közöttük az érdemi bírálat. Az 1856-ban főmunkatárssá lett VADNAY Károly több ízben megpróbálkozott színvonalasabb emléleti munkák közzétételével, irodalmi szemle-rovat beiktatásával — sikertelenül.

A legtöbb támadás a *Hölgyfutárt* a hasábjait elöntő versözönért éri. 1853 után számottevő költőink közül VAJDA János és a mindenüvé verselő SZÁSZ Károly írásai olvashatók csupán a lapban. (VAJDÁÉI is elmaradnak az általa szerkesztett *Nővilág* megindulásától fogva.) Ezzel szemben VALLÉR Sándor, NYILAS Samu, SAL Ferenc, LOSONCZY László, BENŐFI Soma vers-zuhataga még TÓTH Kálmán, LISZNYAI, SZELESTEY termékenységevel is versenyre kél.

Hogy szörnyszüleményeket vetnek papírra, még ez volna talán a kisebbik rossz, de számos esetben a legarcatlanabb plagizálástól sem riadnak vissza. A Bach-korszakban szállóigévé lett TERHES Sámuel rimaszombati református

56. MAHOTKA Jenő: *Szépirodalmi folyóirataink története az abszolutizmus korában*. Bp. 1934. 7. l.

lelkész „Nem úgy van az, mint volt régen / Nem az a nap süt az égen” kezdetű versezete. Miként „adaptálja” ezt SZÉKELY József? „Nem az a nap süt az égen / Nem az vagyok, ami régen”.⁵⁷ Ám nem kell féltünk VALLÉR Sándort sem: „Ha tavaszkor felhőt / Látsz széltől kergetve: / Úgy mostoha sorsom / Jusson az eszedbe”.⁵⁸ A forrást, PETŐFI János vitézét, talán felesleges is megjelölnünk. De: oldalszám idézhetnénk az előbbihez hasonló eltulajdonításokat.

A mai olvasó talán szokatlannak, irodalmi kritikától idegennek érzi azt a hangot, amely GYULAI Pálnak *A Hölgyfutár poétáiról*⁵⁹ írt, indulatos cikkét jellemzi. Ellenérzése azonban csak addig tart, amíg e „verselményekkel” maga is meg nem ismerkedik, utána már csak a magyar irodalom ügyéért felelősséget érző, ha kell, a közvéleménnyel is háborúba szálló ember iránti megbecsülés marad meg szívében. „Lapját — veti NAGY Ignác szemére GYULAI —, mely nemrég az egyetlen szépirodalmi volt, közönnyé engedte aljasíttatni egy oly költészetnek, mely a magyar Parna[s]zt mindinkább igyekszik szemétdombbá és állatlegelővé változtatni.” „A tehetségtelenség és ízléshiány ily képviselőit már rég nem látta irodalmunk (. . .) Számuk és termékenységek iszonyúan növekszik. Mindennap egy-egy új áll elő (. . .).”

A kritika mellől a megszívlelendő tanácsok sem hiányoznak. Helyesebb volna négy-öt költemény helyett számonként csak egyet közölni, és azt is jobb költőinktől, „kik éppen e költőcök miatt hagyogadják oda” a lapot vagy az élvezetes rovatokat „meghosszabbítani”. „Jól tudjuk mi — összegzi mondandóját —, hogy a világ akármelyik divatlapja is ritkán-ritkán közölhet genialis eredetiségeket (. . .), de annyit mégis jogosan megkívánhatunk, hogy ne legyen az ízléstelenség raktára, s maradjon az irodalom színvonalán.”

NAGY Ignác—*Nyilatkozata* tanúskodik felőle, hogy nem ellenvetések nélkül, — helyt ad GYULAI észrevételeinek. Szerkesztői üzeneteiben egyre-másra utasítja vissza korábbi „házi” verselőit. De: ezek a legtehetségtelegebbek; a lap — versei szolgálnak bizonyásgul — továbbra sem lesz több, mint harmad-, negyedrangú poéták orgánuma. S ezen nem sokat változtat az a „vérátömlesztés” sem, amely Jókai *Délibábja* beolvadásával (1854. ápr. 6.) éri a *Hölgyfutárt*.

Szépprózája nagyobb értéket képvisel verseinél. A művészi érték azonban itt is másodlagos, a kordivat mögött. Magyarán szólva: e téren is a „szép olvasónék” igénye az irányadó szempont. SZINNYEI Ferenc szerint fennállásának első évtizedében közel ezer elbeszélést közölt a lap, 176 fordítást és 700 munkát magyar szerzők tollából.⁶⁰ JÓKAINAK 9 novellája és *A janicsárok végnapjai* című regényének néhány részlete jelent meg itt, LAUKA Gusztáv, DEGRÉ Alajos, KUTHY Lajos, BEÖTHY László, REMELLAY Gusztáv, KOVÁCS Pál, FRANKENBURG, VAJDA János, VAS GEREBEN képviselték a *Hölgyfutár* írógárdájából az 1848 előtt ismertté váltakat, ABONYI Lajos, ÁGAI Adolf, BALÁZS Sándor, KÖVÉR Lajos, VÉRTESI Arnold, DOBSA Lajos, GYÓRY Vilmos, SZOKOLY Viktor a forradalom bukása után indultakat.

A külföldi írók közül — magától értetődően — DUMAS pére és a francia romantikusok (SUE, FÉVAL, SOULIÉ, MÉRY stb.) a legtöbbet szereplők. DUMAS

57. *Nem az a nap. . .* 1852. júl. 27., 169. sz.

58. *F. B. emlékkönyvébe.* 1850. nov. 11., 111. sz.

59. *Pesti Röpívek.* 1850. dec. 1., 9. sz. 284—287. l.

60. I. m. I. k. 106. l.

Kaméliás hölgyét, MERIMÉE *Colombáját* és FEUILLET regényét, *A kis grófnét* folytatásokban közli a *Hölgyfutár*. DICKENS, THACKERAY, BULWER, LEVER jelentik az angol, LERMONTOV az orosz irodalmat.

Állandó munkatársként LAUKA Gusztáv az első a lapnál, akit az 1851-ben Pesten feltűnő BALÁZS Sándor az egyetlen ismert névként agnoszkál a *Hölgyfutár* „névtelen hadában”. LAUKÁT sok jó megfigyelést, eredeti ötletet tartalmazó életképei, humoros versei és 1848-ban indított *Charivari* című élelappja tették korában kedvelté. Humoros elbeszélésein, életképein kívül adomákat, „szisszeneteket”, vidéki leveleket is írt, koronként BUTTER FLÓRIÁN vagy DON GUNÁROSZ név alatt.

TÓTH Kálmán (1831—1881) 1852-ben segédszerkesztőként kerül NAGY Ignác mellé, és tisztét principálisa halála után BEREZS Károly (1821—1901) szerkesztősége idején is megtartja. Amikor 1856-ban TÓTH Kálmán áll a *Hölgyfutár* élére, hol segédszerkesztőként, hol főmunkatársként nevezetten VADNAY Károly (1832—1902) a segítőtársa. A tényleges irányítás VADNAYÉ. Az ő irodalompolitikai koncepciója, esztétikai-művészeti elvei érvényesülnek — természetesen a *Hölgyfutár* nyújtotta szegényes lehetőségek között — a lap tevékenységében. TÓTH Kálmán versein kívül, csak nevének vonzását adja.

VADNAY — igaz, népszerűségét olvasmányosan, fordulatoson megírt regényeinek, elbeszéléseinek köszönheti — sokkal jelentősebb szerkesztő, mint író. (Szépirodalmi munkái többségükben a kor átlagszínvonalán mozognak.) Elsők közt figyel fel és figyelmeztet arra a jelenségre, hogy a Kemény—Gyulai csoport irodalmi diktatúrára tör.⁶¹ Írói egyéniségének könnyebb fajsúlya, óvatos, minden irányban ügyesen lavírozó természete ugyan eleve alkalmatlaná teszi olyan markáns ellenzéki magatartás kialakítására, mint amilyen a VAJDA Jánosé vagy a ZILAHY Károlyé. Diplomatikusan átgondolt nyilatkozataiban és gesztusaiban azonban sejtetni engedi az irodalmi ellenzék írói iránt érzett rokonszenvét, továbbá azt a tényt, hogy mozgalmukat a hatvanas évekre kialakult és egyeduralomra jutott „irodalmi Deák-párt” ellenében — már csak irodalmunk egészséges fejlődése szempontjából is — szükségesnek tartja. Lapjait, mindenekelőtt a *Fővárosi Lapokat*, sokszor csaknem egyetlen publikációs lehetőségként (főként VAJDA és ZILAHY Károly esetében) sohasem késlekedik rendelkezésükre bocsátani.

TÓTH Kálmán népszerű élelappja, a *Bolond Miska* indulása után (1860. jún. 4.), méginkább névleges szerkesztőjévé válik a *Hölgyfutárnak*. VADNAY ebben az időben külföldön utazgat, a lap szerkesztése a humoros írásai és kiadványai okán népszerűvé lett SZOKOLY Viktorra (1835—1913) száll át. De: SZOKOLY a *Bolond Miskánál* is helyettesíti TÓTHOT, sőt: 1861. dec. 22-én átmenetileg utódjává lesz börtönbe jutott főnökének egy olyan orgánus élén, amely rivalizált a JÓKAI szerkesztette *Ústökössel* is. A stafétabotot hát BULYOVSZKY Gyulának (1827—1883) adja tovább. BULYOVSZKYT az ötvenes-hatvanas évek jeles publicistái között kell számontartanunk. Jelentős alakja a magyar tárcáírásnak is. Az addig hírlapi desszertül szolgáló műfaj az ő kezén egyszersmind a népszerű ismeretterjesztésnek is eszközzé válik. Szerkesztőként azonban — hívjuk tanúságul lapjait (*Nefeletjs, Hölgyfutár, Sürgöny*) — a sikertelenség szegődött melléje

61. [VADNAY Károly] P. Kiss Sándor: *Őszinte levelek*, 3. A *klikk*. 1858. máj. 15., 110. sz.

csendes társul. BALÁZS Frigyes pedig, akire BULYOVSKY Gyula bús öröksége szállt, az ismeretlenség homályából bukkant elő. Ilyen körülmények között a Tóth Kálmán—Vadnay éráról örökölt szerény népszerűség hamar felprédálódott.

A *Hölgyfutár* létevel csakúgy, mint bukásával, vállalkozása túlméretezett voltát illusztrálta. Jelentőségét — paradox módon — negatívumaiban kell első-sorban látnunk. Mint az elrettentő jelenségek tárháza, mielőbbi cselekvésre ösztökélte a világoti katasztrófa áramütötteit, irodalmunk próbált értékeit. Az üresen hagyott tér az epigonoknak, dilettánsoknak, felelőtleneknek kedvez, akik selejtes produkcióikkal veszélybe sodorhatják, lejáráthatják irodalmunk, kulturális és tudományos életünk hitelét. Ezenfelül a lap, mintegy kitenyészve hordta testén forradalom után tévútra jutott irodalmunk csaknem valamennyi kóros tünetét, provokálva ezzel az ellene való koncentrált fellépés lehetőségét és szükségét. Csak természetes, hogy a *Hölgyfutár poétái* címet kapja az epigon-költészet ellen összpontosított kritikusi hadjárat nagyhatású nyitánya, GYULAI Pál cikke.

Védelmezői gyakran hivatkoznak arra: fiatal íróink, publicistáink egész sorát indította útjára a *Hölgyfutár*, mások számára meg jó ideig az egyetlen biztos szereplési lehetőséget nyújtotta. De — néhány kivételt nem számítva — ez esetben is irodalmunk, sajtóéletünk derékhadához tartozó személyiségekről van szó csupán.

NAGY Ignác *Hírharangja* — nem alaptalanul nevezi őt a működésére visszaemlékező OZORAY Árpád a „magyar satyrikus irály úgyszólván megalakítójának” —, LAUKA Gusztáv, BERNÁT Gáspár, BEÖTHY László humoreszkjei, az előbbi kettőnek utóbbi rovattá sokasodó írásai az ötvenes-hatvanas évek fordulóján keletkezett nagyszerű élclapoknak, a *Nagy Tükörnek*, *Ústökösnek*, *Bolond Miskának*, *Handabandának* lettek előzői. Mindez azonban kevés annak ellenében, hogy a lap nemcsak kényszerű szállásadója, de sok esetben pártfogója is volt az irodalmi dilettantizmusnak, s erre a nemzeti kultúra érdekeinek téves értelmezése sem adhat elegendő mentséget.

*

A *Hölgyfutár* indulását időrendben SZILÁGYI Sándor (1827—1899) kérészetű folyóiratai (*Magyar Emléklapok*, *Magyar Írók Füzetei*, *Pesti Röpívek*, *Pesti Ívek*) és a *Csokonai Lapok* követik. SZILÁGYI szerkesztői ambíciói szerencsésen találkoztak össze azokkal az 1850 elejére már mind határozottabb formát öltő elképzelésekkel, amelyek elsősorban hallgató kiválóságaink frontba dobásával, egy, a művészi értékre gondosabban ügyelő orgánus megindításával kívántak gátat vetni a *Hölgyfutár* égisze alatt és nyomdokán mind riasztóbb méretekben terjedő nivótlanságnak. SZILÁGYI első lapja, a *Magyar Emléklapok*, csaknem kizárólag e jogos elégedetlenségnek köszönhetke keletkezését.

Az utóbb neves történésszé lett SZILÁGYI Sándort két körülmény lendíti egyszeribe irodalmi életünk élvonalába: régi ismerőse, MACHIO generálisnak, Pest térparancsnokának és fia, SZILÁGYI Ferencnek a hivatalos *Magyar Hírlap* szerkesztőjének. A mindössze 22 esztendő fiatalember nem tartozott a forradalom „kompromittáltjai” közé. Sebtiben megírt műveiben (*A magyar forradalom napjai július elsője után*, *Pest ágyúztatása és Buda megostromlása*, *A magyar forradalom története*, *A magyar forradalom férfiai 1848—9-ből* stb.). Pártatlanságát bizonyítandó: barátot, ellenfélt egyaránt elmarasztal, és egyben tanúságot tesz

arról is: a nemrég lezajlott események reá nem gyakoroltak olyan lelkéből többé nem törölhető hatást, mint kortársai színére. Mindez természetesen további tetemes előnyt biztosít számára, más, lapindítási engedélyért hiába folyamodó riválisaival szemben.

A SZILÁGYI mögé sorakozottaknak, mindenekelött a gyermekkortól barát GYULAI Pálnak, nem voltak illúzióik a szerkesztővel kapcsolatosan, sem képességeit, sem jellemét illetően. Elhatározásukat taktikai okok, irodalmi publicisztikánk katasztrofális helyzete sugallta.

„Szilágyi — írja PÁKH Albertnek GYULAI Pál — tanuló társam és gyerekkori barátom. Végtelen könnyelmű gyerek volt, emelkedettség, és nagyon jószívű, kedélymélység nélkül (. . .) Én még diákkoromban nagy ellensége voltam irodalmi működésének, mindig gúnyoltam, s többször írtam ellene. 847—848-ban már igen ritkán találkoztunk egymással, anélkül, hogy haragudtunk volna egymásra — egészen a forradalom utáni időszakig. Ekkor ő néhány költeményemet elszerezte Nagy Ignácnak, kivel összeköttetésben volt, s én életemben először kaptam pénzt költeményemért. Hanem azért e szívessége dacára felléptem ellene, midőn meghallám, hogy füzeteket akar szerkeszteni. (. . .) Az írókat igyekeztem lebeszélni, hogy ne vegyenek részt benne. Vahotot unszoltam, hogy mint régi szerkesztő, kezdjen valamibe, s mi egész erőnkől segítjük. Erről mind Szilágyi, mind Vahot bizonyosságot tehet. A dologból mégis az lett, hogy a füzetek, kivált Jókai pártfogása alatt, szerkesztésbe indultak, és Szilágyi eljött hozzám, s megmutatván kézíratait, s leveleit, melyek mind ismert, jeles íróktól valának, felszólított, hogy illő díjazás mellett vegyek részt vállalatában. Én ezen ajánlatot elég gyöngye voltam elfogadni, hanem talán azon körülmény kimenthet, hogy én — egy ismeretlen ember — Jókai, Arany, Csengery, Tompa mellett nem szégyelhettem magamat és senki ördögétől nem díjazva, csak füzeteibe adhattam költeményeimet. A füzetek betiltatván, később divatlapra nyert engedélyt. Ekkor elmentem Jókaihoz, elmondám neki, hogy jó volna nem dolgoznunk Szilágyi lapjába, s valahogy egy más lapot állítanunk elő. Ő azzal nyugtatott meg, hogy másnak senkinek sem adnak engedélyt, s ily esetben sokkal jobb, ha nem hagyjuk magára, különben is azzá tehetjük a lapot, amivé akarjuk, mert Szilágyinak nemigen van saját véleménye.”

„Mi tartja hát őt fenn? Irodalmi állapotunk. Nincs szerkesztő, ki szívén hordozza az irodalmat, maga köré gyűjtené a használható tehetségeket, s megbecsülné; hová írni becsület és haszon volna egyszersmind, és sokakra nézve aestethicai és társadalmi elvkérdés. Ugyanis Nagy Ignác, ki annyira meggyalázta költészetünk, mivel különb ember Szilágyinál? Vahot az ő korlátoltságával, hiúságával, bundagalléros magyarságával, nem annyi embert ijeszt-e el az irodalomtól, mint Szilágyi, az ő szemtelenségével? De én nem Szilágyit védem, magam akarom menteni.”⁶²

Hamarjában szélnek eresztett munkái, értékeletti sikere, arra nézve is kezesség, hogy irodalmi-publicisztikai téren a forradalmi tematika jelenleg a legjobb üzlet, és az osztrák katonai hatóságok figyelme — végeredményben — kijátszható. A szerkesztőjelölt mellett bábáskodó GYULAI ugyan témaköri kötöttségektől mentes, irodalmi-esztétikai tartalmú orgánum megeremtésére igyekszik egykori iskolatársát ösztökélni. Ám ezúttal a leendő kiadó állásfoglalása dönt,

és üzletet ő is a forradalmi tárgy körben lát. 1850. márc. 9-én új folyóiratot küld szét az előzetesen toborzott előfizetőknek HECKENAST Gusztáv: *Magyar Emléklapok*. Történeti és szépirodalmi közlöny, az utolsó forradalom korából, jeles írók közremunkálásával szerkeszti SZILÁGYI Sándor.

A *Magyar Emléklapok* (1859. márc. 9—máj. 10.) fő célja — SZILÁGYI negyedszázaddal később írt visszaemlékezése szerint — megszólalásra bírni elnémult jeleseinket és „tért nyerni magának az irodalomnak”. Feladatát — nyugodtan elmondhatjuk — teljesítette is. Akkori irodalmunk, publicisztikánk itthon levő legjobbjai írtak bele: ARANY János, BÉRCZY Károly, CSENGERY Antal, GYULAI Pál, JÓKAI Mór, LÉVAY József, OBERNYIK Károly, SZÁSZ Károly, TOMPA Mihály, TÓTH Kálmán. A későbbi, jogutód-vállalkozásokhoz pedig BULYOVSKY Gyula, JÓSIKA Miklós, GARAY János, LAUKA, SÜKEI Károly, PÁKH Albert, VAJDA János, VAS GEREBEN és VÖRÖSMARTY is csatlakoztak. Sokan közülük — ARANY János, A . . . , TOMPA Mihály, T . . . , JÓKAI: SAJÓ, BÉRCZY Károly: ORION, VAHOT: IMREFI — álnév, jegy mögé rejtezten.

SZILÁGYI — sikerrel — havonkénti kétszeri megjelenésre törekedett. Tartalmi jellege, tipográfiai külsője az Emléklapokat — a megszűnte után létrehozott *Magyar Írók Füzetivel* együtt — a század húszas-negyvenes éveiben nálunk is nagy divatban volt albumokkal, almanachokkal rokonítja inkább, mint az irodalmi jellegű folyóiratokkal. (Betiltásuk után — jellemző módon — *Magyar Írók Albuma*-ként kerülnek ismét forgalomba a *Magyar Írók Füzetei* négy napvilágot látott számának egybefűzött fölös példányai.) Versek, elbeszélések, humorreszek, „történeti rajzok” képezik az egyes füzetek tartalmát, tárgyukat jobára a forradalom idejéből merítve. Nem kap helyet az irodalmi és színházi szemle, a művészeti kritika, és hiányzik a negyvenes-ötvenes évek kedvelt „újdonság” rovata is.

A művészeti-esztétikai irányító szerepét, az *Emléklapok*nál csakúgy, mint SZILÁGYI későbbi vállalatainál, a már ekkor is imponáló felkészültségű és fejlett ízlésű GYULAI Pál tölti be. Az ő feladata a szépirodalmi anyag válogatása és összeállítás, később pedig — a *Pesti Röpívek* idején — az esztétikai irányítás. Az üzleti érdeket sok esetben a művészi célkitűzés fölé helyező SZILÁGYI Sándor természetesen nem mindig teszi magáévá tanácsadója észrevételeit, mint erre egy Szász Károlyhoz írt GYULAI-levelel is utal. Kedvező alkalom keletkezésekor, GYULAI ezt sosem késik barátja szemére vetni: „Azt hallom, hogy Jókai nem fog írni többé neked. Gondoltam, hogy így jársz. Meg fogsz bukni látom előre. Több lelkiismeretességet kíván a szerkesztés.”⁶³

A *Magyar Emléklapok*ra — mint láttuk — számonként mintegy kétszáz prenumeráns tartott igényt. Jeles keletnek számított ez az akkori sivár viszonyok közt. „A siker minden reményt felülmúlt — emlékezik SZILÁGYI — s a közönség részvéte a vállalat iránt meglepő módon nyilatkozott. Az előfizetők tömegesen jöttek, s a vállalat pár nap alatt biztosítva volt.” A *Hölgyfutár* irodalmi újjáéledésünk első jeleként köszönti, GYULAI pedig arról értesíti Szász Károlyt: „az 'Emléklapok' a magyar irodalomban most a legolvasottabbak”.⁶⁴ Anyagi veszteségei tehát, a lappal kapcsolatban nem lehettek HECKENASTnak. Hogy a SZILÁGYI-

63. *GyPLev.* 53. 1.

64. *GyPLev.* 44. 1.

val kötött szerződést a 6. szám megjelente után mégis felbontotta, az valószínűleg a mind zordabbá váló idők számlájára irandó.

SZILÁGYI ekkor KOZMA Vazul nyomdájával köt egyezséget, és 1850. jún. 15-én újabb 6 füzetből álló ciklusra adott ki előfizetési felhívást. A szerencsésebb előfizetők egyike-másika az *Emléklapok* 7. számát már kezében tartotta, amikor a rendőrség a lap valamennyi fellelhető példányát — Szász Károly *Rab* című verse mondandójáért — június végén elkobozta. A haditörvényszék elé idézett szerkesztőnek — apja befolyásának hála — nagyobb baja nem történt.

A betiltás több változást idéz elő. A folyóirat címe ezentúl *Magyar Írók Füzetei* (1850. júl. 13—szept. 4.) lesz, kiadója GEIBEL Ármin. A tervezett 6 füzet előfizetési díja 3 forint, postai szállítással 3,36. Programja „egyesíteni az írói erőket, hogy új erővel folytassa irodalmunk megkezdett pályáját”.

A forradalmi tematikát most már nem tekinti kötelezőnek, s ebben különbözik az *Emléklapok*tól. A *Magyar Írók Füzetei* — hasábjain az *Emléklapok*hoz hasonlóan irodalmunk nem egy értékes alkotásával — fölöttébb sajátos módon jutott el az olvasóhoz. Először a 2. szám jelent meg, ez ugyanis az *Emléklapok* betiltásakor már készülöben levő 8., azaz az új ciklus 2. számával volt azonos. Ezt a 3. szám követte augusztus elején, augusztus 29-én pedig az első. (Az *Emléklapok* betiltott 7., azaz az új ciklus 1. számával nagyjából egyező tartalommal.) A szeptember 4-én elkészült 4. számot ismét lefoglalta a rendőrség.

1850 augusztusában SZILÁGYI újból változtat elképzelésein. Kérvényt ad be azzal a céllal, hogy az eredetileg 6 számra tervezett *Magyar Írók Füzeteit* hetilappá változtathassa. „Márpedig — indokolja tervei másultát emlékezéseiben — mi akkori írók magunk és a közönség szempontjából éreztük szükségét egy irodalmi orgánumnak, mely a társadalmi és széptani kérdéseket fejtegetse, a már gyakorlatban megjelenő könyvekről ismertetések hozzon, tüzetesen bírálja a nemzeti színház eredeti vagy fordított újdonságait — szóval tért nyisson az irodalomnak komolyabb eszmecserére.”⁶⁵

A lapindítási engedély még a *Magyar Írók Füzetei* 4. számának elkobzása előtt megérkezett, és szeptember 10-én már olvasható volt forradalom utáni első hetilapunk előfizetési felhívása. Tarsolyában az engedéllyel, SZILÁGYI most mégis nehéz helyzetbe került. Az újabb rendelkezések értelmében az egyes számok szétküldéséhez a rendőrség előzetes írásbeli hozzájárulása vált szükségessé. Ez viszont az adott esetben csaknem reménytelennek látszott. Nemcsak a *Magyar Írók Füzetei* 4. száma jutott a betiltás sorsára, hanem most indítottak eljárást a leendő hetilapszerkesztő ellen korábbi, a szabadságharcra foglalkozó munkái miatt is.

Aki mer, az nyer, és SZILÁGYI mert, tehát nyert. A KOZMA-nyomda ügyvezetőjével egyetértve, úgy értelmezte az idézett intézkedést, hogy az csupán a könyv-árusi forgalombahozatalra és nem a postai szétküldésre vonatkozik. Vasárnaponként tehát az előfizetők — a posta jóvoltából — kézhez kaphatták hetilapjukat. A merész játszmat kilencszer játszották végig, sőt: a 10. szám is olvasóihoz talált — változott címen.

Szeptember 30-án jelent meg az október 8-án kiadott 1. számmal lényegében azonos tartalmú hetilap próbaszáma: *Pesti Röpviek* (*Magyar Írók Füzetei* a szépirodalom, társasélet és divat köréből 1850. szept. 30—dec. 8.; utolsó száma:

65. SZILÁGYI Sándor: *Rajzok a forradalom utáni időkből*. Bp. 1876. 98. 1.

Pesti Ívek) címen. A *Röpvívek* a negyvenes évek irodalmi divatlapjai hagyományait követi. A szépirodalmi és elméleti vonatkozású főrészt után (versek, elbeszélések, humoreszkek, illetőleg művészeti, társadalmi problematikájú cikkek váltakoztak benne) következett a *Caleidoscop* összefoglaló címet viselő tárcarovat, *Társaséleti szemle*, *Irodalmi élet*, *Nemzeti színház*, *Mozaik* (tréfák és apró hírek) *Divat* elnevezésű részrovataival.

„Akartunk pedig — írja SZILÁGYI — egy társaséleti és irodalmi orgánumot szerkeszteni, mely szembezálljon az uralkodó rendszer által teremtett apathiával egyfelől, ostorozza a hazafiság köpenyében kapaszkodó irodalmi nyegleséget másfelől, mely elvonva a nemzet figyelmét a meddő politikai ábrándoktól, erejének társadalmi úton kifejtésére utasítva őt, mutassa föl neki, hogy alkotmányának elkobzása s német igába hajtása ellenében fennmaradása eszközeit önmagában keresse, s hogy azokat fel is találhatja a nemzeti szellem emelésében, műveltsége fejlesztésében, az irodalmi és hazai művészet ápolásában: szóval, ha az elvesztett politikai szereplést társadalmi szerepléssel fogja pótolni. Ily eszméket terjeszteni volt célunk.”

GYULAI SZÁSZ Károlyhoz írt leveléből tudjuk, hogy eredetileg JÓKAIT szánták a hetilap szerkesztőjének, GYULAIval mint segédszerkesztővel az oldalán, de ekkor még a neve is más lett volna: *Bujdosó Magyar Írók Füzetei*. A terv nem valósult, csak GYULAI bizakodása teljesedett: a folyóirat jobb lett előzőinél.

A *Röpvívek* elődeihez hasonlóan rangos írói gárdát mondhat magáénak. ARANY, TOMPA, SZÁSZ Károly minden második számban írt egy-egy verset. ARANY 10 forintért havonként két vers beküldésére kötelezte magát. A *Katalin*, az *Ősszel*, a *Vojtina Gáspár levele András öccséhez* (6. és 10. sz.) és a *Valamit az asszonáncról* című tanulmánya első része a *Röpvívek* jóvoltából vált először olvashatóvá. JÓKAinak 15 kisebb-nagyobb elbeszélése, TOMPÁnak 11 verse jelent meg SZILÁGYI lapjában. Itt írnak a forradalom bukása után első ízben olyan, eddig még hallgató írók és költők, mint VAJDA János, GARAY János, JÓSIKA Miklós, PÁKH Albert.

Irodalmi rovatát GYULAI Pál szerkeszti, mértékadó cikkeit ő vagy SÜKEI Károly írják. A színházi beszámolók két GYULAI-kritika kivételével OBERNYIK Károly vagy SZILÁGYI Sándor munkái, BULYOVSKY Gyula állítja össze a társaséleti szemlét.

GYULAI kritikusi pályája lényegében a *Pesti Röpvíveknél* kezdődik. Itt közzétett cikkei (*A Hölgyfutár poétái*, *Szerelemhangok*) mintegy elvi alapvetései későbbi kritikusi működésének. A forradalmi illúziókat és a passzív rezisztencia illétét egyaránt elvető nagyszabású cikksorozata, a *Társaséletünk*, pedig KEMÉNY Zsigmond röpiratával, a *Forradalom után*nal, együtt — részben annak hatására is — egyik első megnyilatkozása azoknak a politikai-társadalmi-művészeti elképzeléseknek, amelyeket később a *Pesti Napló*, illetőleg a *Budapesti Szemle* körül csoportosuló politikusok, írók és publicisták köre mond magáénak.

SZILÁGYI Sándor lapvállalkozásairól szólva, a szerkesztő személyét el kell választanunk orgánumaitól. GYULAI Pál frappáns jellemzéséhez az irodalmi lapszerkesztő, az „irodalmi vezér” vonatkozásában nem sokat tehetünk. A viszonyok rendkívülisége, szerencsésen alakult személyi kapcsolatai emelték átmenetileg olyan pozíciókba, ahonnan a körülmények változtával, távoznia kellett. Hogy folyóirataival lehetőséget adott legjobbjainknak az újbóli megszólalásra, ez nem kis érdem. És, hogy szerkesztőként — legalább részben — hallgatott a

nálánál hivatottabbak, például GYULAI Pál „súgására”, ez mindenesetre becsületére vált.

Orgánumairól nehéz reális képet alkotnunk. Nyugtalan időszak kapkodó vállalkozásairól van szó, amikor a tett sohasem képes nyomába szegődni a szándéknak, és az önkény jóvoltából mindegyre megszűntek, mielőtt létezésük értelmét hatásosan bizonyíthatták volna.

Következésképpen átgondolt és véghezvitt irodalmi-esztétikai irány képviselőjére a *Pesti Röpíveket* sem tette képessé, részben az idő rövidege, részben írói-munkatársi gárdája gondolkodásának sokfélesége, kialakulatlansága. Innen van sokszor egymásnak ellentmondó tartalma. Még a jövőendő legmarkánsabb teoretikus egyénisége, GYULAI Pál is csak az elvi alapok lerakásánál tart. Korai tehát a lapot, illetőleg elődeit az „irodalmi Deák-párt első folyóiratának” minősíteni, mint azt SALAMON Ferenc nyomán DEZSÉNYI Béla teszi.⁶⁶ Ebből mindössze annyi a valóság, hogy SZILÁGYI lapjainál — többek között — számos olyan író, publicista is dolgozott, akiket a majdani „irodalmi Deák-párt” tagjai között tartunk számon. Gyűjtsük össze irodalmunk valamennyi számottevő egyéniségét, és működésüket állítsuk a vészesen terjedő irodalmi-művészeti hitelrontással szembe, bizonyítandó, hogy még a jelen tragikus, nem sok jóval biztató állapotai között is van lehetőség egy, a *Hölgyfutár*énál tartalmasabb irodalmi lap létrehozására. Indítsuk meg az érték ellentámadását a selejt offenzívájával szemben — ezt a jogelődeitől örökölt elvet képviselte a *Pesti Röpívek* is, amazokénál magasabb szinten. A *Szépirodalmi Lapok* megjelenéséig pedig, de azután is, csupán csak általa felülmúlva, az abszolutizmus első évtizedének legértékesebb irodalmi jellegű orgánumát kell a rövid életű lapban látni.

*

A *Hölgyfutár* 1851 elejére ismét versenytárs nélkül maradt. A helyzet most mégsem olyan vigasztalan, mint az egy év előtti. Kezdetben legalábbis van ok a bizakodásra. „A 'Röpívek' végképp megbuktak” — értesíti Szász Károlyt GYULAI —. „Hanem nemsoká lesz új lap. Pálh Albert — ki közvetítőleg legyen mondva — legtöbb, s legjónazabb a pesti fiatalok közt, alkalmasint a hetekben újat indít. Neki az öregebbek is fognak írni, sőt Eötvös és Kazinczyék az aristocratia körébeni terjesztést s gyámolítást a legbiztosabban megígérték.”⁶⁷

Azután, az elmúlt esztendő végén, híre járt, VAHOT Imre készülődésének is. Ő egy független vállalatot szándékozott újtárra indítani. Az 1. szám már együtt van, JÓKAI, TOMPA, OBERNYIK, LÉVAY írásaival készülő hasábjain. VAHOT és SZILÁGYI között ugyan — joggal — nem látnak különbséget GYULAI és a vele hasonlóan gondolkozók. Ők PÁKH elhatározásától várnak sokat, nem alaptalanul. PETŐFI egykori barátja, debreceni telének társa, egyéni kvalitásait tekintve két vetélytársának fölötte áll (sokan a negyvenes években megjelent írásai okán a magyar szatirikus irodalom jövőendő nagy alakját látják benne). 1847 és 1850 között betegen egy Bécs melletti vízgyógyintézetben tartózkodott, forradalom alatti „feddhetetlenségéhez” éppen ezért nem férhetett kétség. Tervéből mégsem lett semmi. (Lapindítási kísérletének az ebben az ügyben alapos levéltári kutatásokat végző SOMOGYI Sándor — furcsa módon — nyomát sem találta.)

66. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954., 137. l.

67. *GyPLev.* 69. l.

Ezzel szemben a *Remény* (1851. febr.—dec.), VAHOT Imre vállalkozása, 1851 februárjában már elhagyja a nyomdát (a tizenkét számra tervezett folyóirat előfizetési díja 5, postán küldve 6 forint. A zöld borítólapos füzetek — valószínűleg a cenzúra jóvoltából — rendszertelenül jelennek meg). Júliustól, a második ciklus indulásától, VAHOT JÓKAI-val társul a szerkesztésben, s ez a lap színvonalának emelkedését eredményezi. („Próbálnak két névvel gyűjteni” előfizetőt — gonoszkozik GYULAI — „minthogy egy név magában nem sokat gyűjtte”.⁶⁸) Az év végeztével a *Remény* pályafutása is végéhez ér, mégpedig — a *Pesti Napló* tapintatos fogalmazását idézve — „nem részvéthiány miatt”. (340 előfizetőt említ TOMPA Mihály egy SZILÁGYI Sándorhoz írt, 1851 decemberében kelt levelében.)

Az induló *Remény* feladatai meghatározásakor nagyobb részt a *Pesti Röpvégek* megjelölte célokat tűzi maga elé: a szellemi passzív rezisztencia elutasítását, a nemzeti irodalom, művészet, tudomány eddiginél igényesebb művelését, irányítási társaséletünk mozgalmait; fórumot teremteni megszólalásra bírt kiválóságaink számára, és biztosítani együttműködésüket. A művészi érték és a magyar élet múltjával, jelenével való foglalkozás az elsődleges szempont a beküldött művek közlésénél, főként Jókai bekapcsolódásától fogva. Elképzelésüknek a nemzeti öntudat ápolása mellett a romantika múltkedvelése a másik magyarázója. A fentiek indokolják a múlttal, közelmúlttal foglalkozó írások tekintélyes számát is.

A *Remény* alcíme: — „jelesebb írók közremunkálásával” — nem propaganda-fogás. ARANY (*A dajka sírja, A gyermek és szivárvány, A költő hazája* stb.), BÉRCZY Károly, EÖTVÖS József, ERDÉLYI János, GYULAI Pál, LÉVAY, SZÁSZ Károly, TOMPA, TÓTH Kálmán tevékeny „közremunkálása” és a PETŐFITŐL közölt versek (*Két sóhaj, Ki gondolná*) szavatolják igazát.

Nagy aktivitást fejt ki a lapnál a júliustól szerkesztőtársrá lett JÓKAI is. Tíz elbeszélésén kívül MÁSVILÁGI JÁNOS néven ő írja a későbbi nagy sikerű *Kakas Márton- és Péntek*-levelek nem egy ötletének, fordulatának csíráit hordozó *Budapesti élet*-sorozatot, SAJÓ álnéven az *Épületes levelet* (sikerültebb élcei, anekdotái 1856-ban kiadott gyűjteményében, *A magyar nép adomái*ban is helyet kapnak).

A *Remény* kritikái, irodalmi és színházi szemléi nem ütik meg a versek és prózai művek képviselte színvonalat. Igaz, amazokénál jóval szerényebb tollforgatók írják (VAHOT Imre, ATÁDI Vilmos). JÓKAI és VAHOT folyóiratánem folytatja azt a kritikai hadjáratot, amelyet a *Pesti Röpvégek*, főleg GYULAI érdeméből megindított. Ennek okát elsősorban az elnyomó hatalommal szemben kibontakozó nemzeti ellenállás torzulásaiban (pártoljunk mindent, ami magyar), részben a szerkesztők személyiségében kell keresnünk. VAHOT Imre (1820—1879), aki a *Pesti Divatlap* szerkesztőjeként tette nevét ismertté, sokszor kétségkívül hasznos ügyködései ellenére sem volt több, az irodalomba szabadult, többnyire jó szándékú dilettánsnál. A zseniális, de puha fából faragott JÓKAI pedig minden idegszálával tiltakozott az olyan vére menő, az ügy érdekében kíméletlenül következetes, elvi bíráló ellen, amilyen a GYULAIÉ. „Ő jámbor ember — kesereg GYULAI SZÁSZ-nak — s az egész világgal békében akar élni. Még Boroszt, s Barna Ignácot is sajnálja. Hangomat szenvedélyes és tapintatlannak hiszi.”⁶⁹

A *Remény* megtartotta a *Pesti Röpvégek* elfoglalta hídfőt, de kiszélesítésén,

68. *GyPLev.* 68. 1.

69. *GyPLev.* 66. 1.

egy reája támaszkodó újabb offenzíva megindításán, nem fáradozott. Jobb volt a *Hölgyfutárnál*, túlszárnyalta az ötvenes évek irodalmi divatlapjainak többségét, a megkezdett úton azonban semmilyen vonatkozásban sem lépett tovább. Nem változtatott a negyvenes évek divatlapjai alakította hagyományokon tipográfiailag sem, sőt felosztásukat, rovatcímeiket is szinte makacsul őrizte, a GYULAI-fogalmazta igényeket magukénak érzők nem tehetek egyebet, mint konstatálták: nem érkezett még el az ő idejük.

*

Három szépirodalmi szándékú lap bont egyszerre vitorlát az új év érkezé-
vel, 1853-ban: Császár Ferenc *Divatcsarnoka*, a PÁKH és GYULAI szerkesztette
Szépirodalmi Lapok (róla érdemben később, egy másik fejezetben szólunk) és a
Déliáb. A *Déliáb* (1853. jan. 2.—1854. febr. 19.), a *Reményhez* hasonlóan, az
elfoglalt tér megtartását véli legfőbb feladatának, a minél népesebb olvasótábor
létrehozása mellett. Ez a kialakult tradíciókhoz való ragaszkodást is jelenti
egyszersmind. Érdemei — ebből következően — bokrosabbak az irodalomtör-
ténét, mint a sajtótörténet szemszögéből nézve. Felelős szerkesztője, FESTETICS
Leó gróf (1800—1884), a Nemzeti Színház ez időbeni intendánsa, a vasárnapon-
ként megjelenő orgánumnak azonban a főmunkatársnak vagy szerkesztői munka-
társnak titulált JÓKAI Mór esztétikai ízlése, irodalmi elvei szabnak irányt.

A virágkora küszöbét átlépett JÓKAI nemcsak szerkeszti a *Déliáb*ot, hanem
egyike legtermékenyebb íróinak is. Novellái (*A Petki Farkas leányai*, *A falu
bolondja*, *A kedves atyafiak*, *Háromszéki leányok*, *A nagyenyedi két fűzfa* stb.),
regényei (*Janicsárok végnapjai*, *A balkáni harc*) megsokszorozzák a tetszetős
külsője lap vonzerejét. *Tarka képek* rovatán, benne a *Hugli officinája* című tréfás
párbeszédeken hatalmasan derült a kortárs közönség, az irodalomtörténet pedig
az *Ústökös* nagy sikerű *Politikus csizmadia*-írásai elődeként tartja számon JÓKAI
művében. A tényleges szerkesztést ellátó főmunkatárson kívül, akkori irodalmunk
java dolgozott a *Déliáb*nak: ARANY (*Az egri leány*, *Szent László*, *Török Bálint*),
TOMPA (*A madár fiaihoz* stb.), BÉRCZY, CZAKÓ, GYULAI, KEMÉNY (*Poharazás
alatt*, *Szerelem és hiúság*), OBERNYIK, SÜKEI, SZÁSZ Károly, TÓTH Kálmán, VAJDA
János, VAS Gereben — csak kiemelkedőbbeket említve. A *Reményhez* hasonlóan
a *Déliáb*ban is, JÓKAI a magyar írók műveit részesíti előnyben, fordítást éppen
ezért csak ritkán közöl. Fennállása első hónapját hétszáz előfizetővel ünnepe-
lheti, és ez tiszteletre méltó teljesítmény akkor.

„A Nemzeti Színház szépirodalmi írásokat is tartalmazó közlönye”-ként
kéri lapja engedélyezését a helytartótanácsához 1852. okt. 17-én benyújtott folya-
modványában FESTETICS Leó, és a *Déliáb*, megszüntéig, a „Nemzeti színházi
lap” alcímet viseli. Ilyen irányban befolyásolja a járatlan olvasót a címlap is,
amelyen — az egykorú fogalmazást idézve — „a kiterjedt puszták vidékei felett
ott lebeg a Déliáb ezüstös fátyolos tündére; alantabb Melpomené, Comus és
Thalia álarcai felett a nemzeti színház épülete emelkedik”.

Valójában sohasem volt színházi szaklap a *Déliáb*. Nemcsak a mai, de az
akkori fogalmak szerint sem. FESTETICS részben a Nemzeti Színház pénzéből
finanszírozta, másrészt hasábjain jelentette meg *A nemzeti színház ügyében* című
cikksorozatát, amelyben az intendáns az igazgatása alatt álló intézmény művés-
zeti és gazdasági vezetése ellen meg-megújuló támadásokra próbált inkább keve-
sebb, mint több sikerrel megfelelni. S ez mindaz, ami a lapot a színházhoz fűzi.

„A ‚Déliabáb’ — állapítja meg a *Budapesti Hírlap* szemleírója — már rég megszűnt nemzeti-színházlap lenni, s tulajdonkép sohasem is volt az. Közölt mindenemű novellákat, egy regényt, de színi bírálatokat nagyon ritkán. A közönség is már elszokott a ‚Déliabáb’-ot úgy nézni, mint a színház közlönyét. (...) Mi azonban annak vettük a ‚Déliabáb’-ot, ami volt; szépirodalmi közlönynek (...)”⁷⁰

Irodalmi jellegű orgánum — definiálhatjuk a *Déliabáb* laptípusát. „Amint a borítékról méltóztatik látni — hangsúlyozza a beköszöntő —, van szerencsénk a szépnemhez tartozni” (*Egy lap, aki születik. Délibáb*, 1853. jan. 2.). A nagyszámú olvasótábor megteremtése — JÓKAI mindenkori elsőszámú szerkesztői célkitűzése — színesen, változatosan összeállított lapot kívánt. Az *Életképek* a forradalom előtt szép sikernek örvendett, ezért igazodik a *Déliabáb* is elődje gyakorlatához (mindkettőt JÓKAI szerkesztette), hátha ezzel visszaédesget valamennyit a régiiek közül. („Most sem író, sem olvasóközönség nincs — panaszkodik ARANY-nak JÓKAI 1851. júl. 15-én, a *Remény* szerkesztése idején írt levelében. — Úgy kell őket egyenként szemem szedegetni össze, hogy csak oly állapotban lehessünk irodalmunkkal, mint 1847 végén.”⁷¹). GYULAI Pált éppen szigorúbb mércét alkalmazó szerkesztői elvei választották el JÓKAI Mórtól. S ez lett okozója részben annak is, hogy JÓKAI végül a FESZTETICS Leó felelőssége alatt induló *Déliabáb* és nem a PÁKHTÓL, GYULAITÓL szerkesztett *Szépirodalmi Lapok* munkatársa lett, noha előzetesen — levelezésük tudósít róla — így tervezték.

A *Déliabáb* szépirodalmi anyaga gonddal válogatott. Ezt a kortárs-tollak is csaknem kivétel nélkül elismerik. Kritikai-esztétikai eklekticizmusa mellett azonban kevesen mennek el szó nélkül. „Az erősb példájával a gyöngébbet buzdítandjuk — hangoztatja a *Műbírálat* rovat elsőként közölt cikke. — Reflexiónk inkább a jó és helyes kitüntetésében fog örömet és humort találni, mint a rossz és hibás megrovásában.”⁷² Ilyen programadás eleve útját rekeszti az elvi szintű, a művészet érdekében őrködő kritikának.

A biztató kezdés ellenére sem szegődik kísérőtársként a siker JÓKAI lapja mellé. Utolsó száma 1854. febr. 9-én jelenik meg, anélkül, hogy megszűnéséről szó esne benne. A hirtelen beállt vég mégis csak a kulissza-titkokban járatlanokat lephette meg. JÓKAI — bátyjához írt levele tanúsága szerint — már 1853. júl. 8-án szabadulni szándékozott a *Déliabábtól*: „ha itthon volna [ti. Fesztetics], rögtön leköszönnék a szerkesztésről, de távollétében nem hagyhatom el.”⁷³

1854. febr. 7-én keltezett levelében viszont expressis verbis tanácsolja FESZTETICS-nek a lap felszámolását: „Kötelességemnek találok méltóságodat értesíteni afelől — írja —, miszerint a *Déliabáb* közönsége annyira megcsökken, hogy ez évnegyedben a legmúlthatatlanabb költségeket sem fedezi többé. Oka ennek hihetőleg a politikai lapok mindent absorbeáló érdekességében lelhető, mellyek mellett illy világesemények által agitált korszakban belletristicus lapnak megállni lehetetlen.”⁷⁴ Javasolja hát a főszerkesztőnek: adják át a még megmaradt kevés előfizetőt „nálunknál szerencsésebb kezeknek, például a Szép-

70. *Budapesti Hírlap*. 1854. márc. 5., 361. sz.

71. *AJH* 3. k. 241. l.

72. *Déliabáb*. 1853. jan. 2.

73. OSZK Fol. Hung. 2261; JÓKAI Mór *Cikkek és beszédek*. 4. k. 1. r. Sajtó alá rend.: H. TÖRÖ Györgyi. Bp. 1968. 543. l.; a továbbiakban *JCB* 4/1.

74. OSZK Levelestár. *JCB* 4/1. 544. l.

irodalmi lapok kiadóinak” (a megszűnt *Déliab* prenumeránsai végül is a *Hölgyfutár*ral lettek veszteségükért kárpótolva).

A politikai organumok szépirodalmi folyóiratokat bénító hatását, abszolutizmus kori sajtótörténetünk jellemző tüneteként vettük számba. A reménykeltően indult *Déliab* hanyatlását mégsem ez okozta elsősorban. JÓKAI 1854. febr. 22-én édesanyjához írt levelében kendőzetlenül megírja az igazat: „Hanem a *Déliab* szerkesztését mindenestre leteszem, mégpedig ebben a hónapban, mert Festetics intézkedéseit előmozdítani becsületes embernek nem szabad. Ő nagyon megrontotta a színházat, csinált egy év alatt 50 ezer pengő adósságot, meg érdemelné, hogy minden nap huszonötöt csapjanak ezért reá, s minthogy énnekem semmi gusztusom sincs ebből a huszonötből részesülni; tehát sietek tőle minél előbb szépszerével megválni. Ezzel tartozom saját jóhíremnek.”⁷⁵

H. TÖRŐ Györgyi kutatásai tisztázták, hogy a FESZTETICS árnyékába került, hitelét és olvasóit veszített lapnak végül is mi adta meg a kegyelemdőfést: „A *Déliab* febr. 12.-i számában Festetics — a színház intendánsa — a lap főszerkesztőjeként megtámadta a színházi választmányt. Ezután szólították fel Festeticset, hogy válasszon: színház vagy folyóirat? Miután ő a színházvezetést választotta, azonnal visszavonták a neve alatt megjelenő *Déliab* engedélyét. — A tiltással indokolta a lap megszűnését 1855. szept. 14-én bátyjának írt levelében Jókai is.”⁷⁶

Hogy milyen érzékeny veszteséget jelentett a *Déliab* megszűnte, csak akkor értjük meg igazán, ha hozzátesszük, hogy a vele indult *Szépirodalmi Lapok* is elbukott, fennállása féléves fordulóját sem érve meg. A magyar irodalom sajtó-reprezentánsává ismét a *Hölgyfutár* és — a *Divatsarnok* lépett elő. A *Déliab* a *Szépirodalmi Lapokkal* nem képviselt azonos súlycsoportot. Az értékesebb közülük az utóbbi volt. Ám a *Déliab* — ismerve-tapasztalva JÓKAI szerkesztői képességeit, ambícióit (gondoljunk akár az *Életképek*, akár a *Vasárnapi Újság* szép sikereire) — az irodalom népszerűsítésének válhatott volna, a *Szépirodalmi Lapok*énál alkalmasabb eszközévé. Megtörve politikai lapjaink, ez időben megnyilvánuló primátusát.

*

A *Divatsarnokot* (1853. ápr. 3—1863. júl. 30.) létrehívó CSÁSZÁR Ferenc szemei előtt lapja pályakezdésekor a PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár szerkesztette *Honderű* és a „Familienblatt”-ok, közülük is mindinkább az ugyancsak 1853-ban indult, de nyomban nagy népszerűséggel dicsekedhető lipcei *Gartenlaube* példája lebegett. A negyvenes években fellépő *Honderű* (1843—1848) a magyar arisztokrácia nemzeti érzést veszített köreiből próbálta irodalmunkat megkedveltetni, ám működésében a súlypont rövidesen az irodalmi népiesség, a PETŐFI és elvbarátai ellen irányuló dühödő hadakozásra tevődött át.

A „Familienblatt”-ok példaként választása viszont a hagyományos irodalmi divatlapstílussal való legalább részbeni szakítást jelentette. A szerkesztő programnyilatkozatában arra kéri munkatársait: „kivált a női lelket is ékesítő tudományok mezejének művelésénél, hathatós segédkezőket tőlem meg ne vonják! Mert nagyon is itt volna, hitem szerint, ideje, hogy a csupán mulattatót tanulságos

75. OSZK Fol. Hung. 2261. 201 Fol.; JCB 4/1. 545. 1.

76. JCB 4/1. 545. 1.

tárgyakkal vegyíteni, összekötni ügyekezünk”. Előítélet az, „hogya a mi gyönyörű magyar nyelvünk époly kevésse alkalmas a tudományoknak kellemes modorban előadására, s a csínnal társalgásra, mint romlatlan lelkünk s ép erős kedélyünk a művelődésre”.⁷⁷

A *Divatcsarnok* nem „Familienblatt”, mint a *Gartenlaube* vagy az 1852 óta nálunk is fungáló *Családi Lapok*. De: — főként a *Gartenlaube* hatására — irodalmi divatlapjaink közül elsőként részesíti fokozottabb figyelemben, az irodalmi tematika vezetőszerepének feladása nélkül, a tudomány-népszerűsítés, valamint a női nem, és ebből következően a családi élet specifikus kérdéseit. (Ez utóbbi SZABÓ Richárd szerkesztősége idején válik a folyóirat uralkodó tárgykörévé.) Jellegét tekintve — részben a fent elmondottak okán — a *Divatcsarnok* karakterisztikusabb orgánum, mint előzői, kivéve a *Pesti Röpíveket*.

Császár Ferenc (1807—1858) irodalmi lapszerkesztőként való felléptét meglehetősen vegyes érzelmekkel fogadták a céhbeliak. A *Pesti Napló* lelkesen köszönti volt szerkesztőjét: „ki nem ismeri az érzelemdús beszélyíró, a tiszta nyelvezetű, műgondos költőt, a míveltebb hölgykörök, a választékosabb közönség kedvencét?”⁷⁸

Várakozással és megszívlelendő figyelmeztetéssel tekint a lap jövődő működése elé a *Szépirodalmi Lapok* munkatársa is: „A ‚Divatcsarnok’ a fensőbb körökben akarja honosabbá tenni irodalmunkat, s ápolni nemzetiségünk érdekeit. Őszintén üdvözljük és szerencsét kívánunk az eszközök megválasztásához, a modorra nézve, mi itt a legfőbb. A ‚Honderú’ pályája a múltból némi tanulsággal szolgálhat, s mi örvendeni fogunk, ha a ‚Divatcsarnok’ e salon lapnak jó tulajdonaival bírand, hibái s mégpedig nagy hibái nélkül.”⁷⁹

Ám a kortársak közül sokan emlékeznek még a „halvérű saloni poétára”, aki az 1845-ös *Irodalmi Őrben* dühödt indulattal támadt a pályája csúcsa felé közelítő PETŐFIRE, hibának ítélvén művében úgyszólván mindazt, ami költészetét világirodalmi rangra emelte. Nem használt az egykori „hétszemélynök” népszerűségének az a szerep sem, amelyet a *Pesti Napló* alapító szerkesztőjeként az önkényuralom oldalán betöltött.

„De azért a *Divatcsarnokban* — méltatlankodik ARANYHOZ írt levelében LÉVAY József — mégis furesa egy kissé a te neved. A te neved ott, hol *honderúi* hízelgés a jelszó, hol *hölgyfutárilag* teremnek az ‚ünnepelt költők’, a ‚lángelmék’?!”⁸⁰ És rosszallásában TOMPA is osztozik. ARANYT ezúttal taktikai szempontok vezérlik: „Hogy a *Divatcsarnokba* verset adtam — írja LÉVAYNAK —, ezen ne csodálkozzál. A *D.* minden nyeglesége mellett, vagy épen nyeglesége által szaloni lappá vált máris, ezt én tudom, visszavonulnunk tőle nem lehet, ha azt nem akarjuk, hogy a felsőbb körök számára vagy új H[ölgyfutár] keletkezzék, vagy néhány ügyetlen kezdő az összes magyar költészetet megutáltassa velök. Nem a *Honderú* korát éljük, a nyegleség, mi akkor nemzetietlen, tehát bűn volt, most dicséretes, ha van hozzá gyomra valakinek, mert mint a színlap-

77. CSÁSZÁR Ferenc: *Tisztelt olvasóinkhoz.* = *Divatcsarnok*. 1853. márc. 17. *Mutatóványlap*.

78. Császár *Divatcsarnoka.* = *Pesti Napló*. 1853. márc. 31.

79. 1853. márc. 27., 25. sz. *Újdonságok*.

80. *AJHi* 4. k. 16. l.

osztó komédiás, alázatos bókok közt, besegíti irodalmunkat a nagy házakhoz. Mindegy, csak bejusson.”⁸¹ Hasonló értelmű TOMPÁHOZ küldött válasza is.⁸²

TOMPA nem osztja ARANY véleményét.⁸³ Mégis: ettől fogva TOMPA- és LÉVAY-költemények is olvashatók a lapban, sőt 1854-ben — amikor ARANY már megszüntette a *Divatcsarnok*kal való kapcsolatát — ők szerepelnek benne számszerint a legtöbb verssel.

ARANYT a *Divatcsarnok*kal kapcsolatos elképzelései kialakításakor — az 1853-ra mind markánsabban kibontakozó nemzeti egységfront irodalompolitikai következményei befolyásolják, továbbá az a többször szóba hozott tény, amely szerint a volt centralisták és a világosi katasztrófa után hozzájuk hasonlóan gondolkozók, a későbbi, Kemény—Gyulai-csoport tagjai, ez időben a művelődésben és mindenekelőtt az irodalomban látják nemzeti fennmaradásunk lehetőségét.

De: ARANY és a *Divatcsarnok* kapcsolata mégsem tartós. A szakítás közvetlen oka KAZINCZY Gábor kemény hangú bírálata a népiesség ötvenes évek elején közönségsikert arató vadhajtásai ellen. „Míg a költészet egének napja fölkelne — írja többek között —, megelégednénk mi néhány kisebb csillag szerény csillámával, eltünnők a verskovácsok pörölycsatogását is, ha resignatiónk szegény élveit naponkint inkább nem háborítaná e ferde tónus, melynek *népies* vagy *nemzeties* máza alatt keres asyit a pongyola és gondatlan tehetség, s a póriás és tehetetlen *utánzás*.” „Míg regény- s novella-irodalmunk gyér kivételekkel alig képviseli mással a magyar nemzeti életet, mint jobb-rosszabb nyelvvel (...) költészetünk meg oly trágár, póriás nyelvelemekben keresi gyakran a nemzetit, mi ellen az aesthetikai érzelemnek tiltakoznia kell.” „Bal irány, viszketeg és tehetetlenség ellen csak egy okszerű fegyver van: a rideg szigorral kezelt *ítészet*.”⁸⁴

ARANY — 1853. febr. 6-án PÁKHNAK írt levele tanúskodik erről — már a *Szépirodalmi Lapok* álnépiesek ellen indított kritikai hadjáratával sem értett egyet maradéktalanul, de ez a lappal való kapcsolatát még nem befolyásolta. Az álnépiesség ellen folytatott polémia azonban könnyen fajulhat a népiesség egésze elleni állásfoglalássá. („A népiesre nézve is nem a *bundát* kéne ütni, hanem *aki benne van*, legyen az bárki, én, vagy más.”⁸⁵)

És ARANY ekkor már — TOMPÁHOZ 1853. jún. 28-án keltezett előbb idézett leveléből tudjuk — legalább olyan mértékben féltette irodalmunkat a Császár-félék „tisztult ízlésétől”, „sonettóitól”, mint a „tájköltők”, „petőfieskedők” epigonizmusától.

ARANY kiválása a *Divatcsarnok*ba írók közül természetesen tetemes veszteséget jelentett, hiszen olyan költeményei jelentek meg a lapban, mint a *Vágy*, *A vigasztaló* és az *Ágnes asszony*. Szerzői gárdáját tekintve mégsem panaszkodhat sem 1853-ban, sem a következő évben CSÁSZÁR, illetve a helyébe lépő FRIEBEISZ. ARANYON, TOMPÁN és LÉVAYN kívül GYULAI, ERDÉLYI János, SZÁSZ Károly, GARAY János, SZEMERE Pál, VACHOTT Sándor, TÓTH Kálmán, no és természetesen LISZNYAY, SZELESTEY, SZÉKELY József írják verseit, DEGRÉ, DOBSA, OBERNYIK, BÉRCZY Károly, P. SZATHMÁRY Károly, KEMÉNY Zsigmond és egy alkalommal

81. Uo. 4. k. 18. l.

82. Uo. 3. k. 297. l.

83. Uo. 3. k. 298—299. l.

84. *ABC: Divatcsarnok és valami.* = *Divatcsarnok*. 1856. jún. 26., 25. sz.

85. I. m. 3. k. 300—301. l.

JÓKAI elbeszéléseit, HEINE-, DICKENS-, BOCCACCIO-, MUSSET-, ANDERSEN-fordítások csatlakoznak az eredeti művekhez.

Illusztris cikk-, illetve tanulmányírói névsora is: KEMÉNY Zsigmond, KAZINCZY Gábor, CSENGERY Antal, BÉRCZY Károly, BRASSAI Sámuel, MÁTRAY Gábor, MENTOVICH Ferenc, ERDÉLYI János, REPICZKY János, SZVORÉNYI József. KEMÉNY ARANY *Toldijáról*, ERDÉLYI János PETŐFI-ről, CSENGERY HOMÉROSZ-ról és az amerikai szépirodalomról, CSÁSZÁR TOMPÁRÓL és MARKÓ Károlyról, a keleti nyelvek kiváló tudósa, REPICZKY János HAFIZ életéről és költeményeiről, TÉLFY János, a pesti egyetem klasszika-filológia tanára AISZKHÜLOSZ *Prometheus*-áról ír. A természettudományok hazai népszerűsítését élete egyik fő céljának valló MENTOVICH Ferenc több ismeretterjesztő cikke mellett *A természettudományok szellemi befolyásáról* értekezik.

TAKÁTS Sándor nagy sikerű írásaira emlékeztetnek MÁTRAY Gábor kultúr-történeti tanulmányai (*Magyar rabok megváltási módja török fogságból, Pénzszűke honunkban a XVI. században, Vízahalászat hajdan Komárom megyében, Eredeti magyar levelek a XVI. századi magyar polgári életből* stb.). A *Nevezetes férfiak életiratai vázolata* sorozatban BRASSAI Sámuel BEETHOVEN, BÉRCZY Károly WASHINGTON IRWING művét ismerteti. A napi érdeklődést szem előtt tartva cikk jelenik meg a krími háborúban ismertté lett Alfons Ferdinand HAMELIN-ról, az egyesült angol—francia flotta főparancsnokáról, Heinrich HESS-ről, az osztrák császári és királyi hadsereg tábornokáról. Több munka foglalkozik — a szerkesztő ígéretének megfelelően — a „női nemet legközvetlenebbül érintő” problémákkal is. (ALOIS: *Bizalmas levelek a nőnevelésről*, A.B.C. *A házasságról Hume nyomán* és Szinevéri Grácia rendszeres párizsi tudósításai).

Allandó rovatai (*Könyvismertetés, Író- és művészélet, Hírvivő, Divat, Zenészet*: lényegében hazai zenei életünk ösztövé krónikája, *Pesti Állandó Képtárlat, Párizsi levél, Hulló csillagok*: elmés mondások nők számára, humorisztikus témák: adomák, tréfák; Nyaranként: *Fürdői levelek*. Nevüket természetesen gyakorta váltogatták, jellegüket, színvonalukat annál kevésbé) — az irodalmi divatlapok immár több évtizedes gyakorlatához igazodnak.

Könyvismertetés rovata megreked az általánosságok szintjén, színházi tudósításai sem tekinthetők laptölteléknek egyébnek, a mesteremberek unott rutinjával készülnek. A *Hírvivő* pedig a „honderűi hízelgés” hagyományait éleszti újjá. A kötelező protokollt sose téveszti szem elől: a tudósokról, művészekről, irodalmi és művészeti eseményekről szóló tudósításai mindenkor csak a császári ház tagjai, a főhercegek, hercegek, grófok viselt dolgai, estélyei, löversenyei, agarászatai után következnek, s ez a tény aligha emelte a lap amúgy sem égisz szökő népszerűségét.

Színvonalát tekintve 1853—54-ben legjobb a *Divatcsarnok*, s ebben a viszonyok kedvező alakulásáé a legfőbb érdem (bár a szerkesztésnek a későbbinél lényegesen igényesebb és körültekintőbb voltát sem lehet elhallgatni). A *Szépirodalmi Lapok* még 1853 júliusában kidől a versenyből, a *Délibáb* pedig FESTETICS „jóvoltából” mind többet vesz előfizetőiből, pályafutásai gyakori mélypontjai egyikében vesztegel a *Hölgyfutár* is. A *Szépirodalmi Lapok* munkatársai jó része — jobb híján — a *Divatcsarnok*hoz csatlakozik, de csak a *Vasárnapi Újság* indulásáig (1854. márc. 5.), attól fogva FRIEBEISZ mind többször kénytelen fordítások után nézni vagy a hazai mezőny közepszerűségeivel beérni. A lejtőn lefelé indult lapon a szerkesztőváltások sem segítenek.

SZABÓ Richárd szerkesztősége idején, az évtized végén ugyan — átmenetileg — fellendülés tapasztalható. Egyik, 1860. jan. 24-én keltezett híradása szerint a lap első számai 1500 példányban fogytak el, és a még mindig jelentkező előfizetők kedvéért második kiadást kellett sajtó alá rendezni. (1854 elején kibocsátott szerkesztői felhívásában FRIEBEISZ bevallja, hogy lapjának jelenleg 312 előfizetője van, és hogy a „kiállítási költségek födőzve legyenek”, legalább 650 prenumeránsra lenne szüksége.)

SZABÓ Richárd (1820—1873), aki epitheton ornansként viselte magán a Bach-korszakban „a hölgyvilág egyik kedvenc írója” elnevezést, 1859-ben — SZILÁGYI Virgil szerkesztősége alatt — főmunkatársként kezdte pályáját a *Divatcsarnok*nál, ahol még ebben az évben szerkesztővé lett. A nők kedvencévé — korában népszerű elbeszélései mellett — az *Életképekben* folytatásokban megjelenő, majd 1847-ben kötetben is napvilágot látó *Nők Világa* című, a nőkérdést nálunk akkor még sok tekintetben új módon tárgyaló levelei tették. Szerkesztése idején a *Divatcsarnok* „női szaklappá” változott. Azaz: ösztönzői a bécsi *Irisz* és főként a berlini *Bazar* példájára átmenetté az irodalmi divatlap és a divatszaklap között.

Irodalmi része most már valóban másodlagos, melléklet, mint példaképeinél. Annál nagyobb gondot fordít a nővilág kérdéseire. Hadd illusztráljuk a mondottakat a szerkesztő cikkeivel: *A női műveltségről, Rend és tisztaság, Kertművelés, Gazdálkodás*. Vagy nézzük a többi szerző írásait: *A színek összhangzásáról a szobák díszítésénél*, FEJES István: *Vonások a női életből. I. Női jog és erény. II. Női kedély, érzelmek*, Sz. K.: *Tanulják-e a magyar hölgyek az irálytant és a nemzeti irodalom történetét, A nőnem társasági helyzete keleten és nyugaton*, RÓZSAÁGI Antal: *A tánc erkölcsű szempontról. A Társaséleti szemlében* RÓZSAÁGI úgy cseveg, mintha egy dűsan díszített biedermeier szalonban tenné. SZEGLESSY Dóri pedig *Női divat- és műcsarnokot* indít a hímezni, varrni vágyó ifjú hölgyek számára.

De: vannak ennél még megcsodálnivalóbb érdemei is. „Valóban megifjult, megszépült, mint egy Phoenix — lelkenedik a SZABÓ-szerkesztette *Divatcsarnok*ról szólva a *Hölgyfutár* —. Kiállítása pompás, divatképe nagy, szabásmintái alkalmasak.” (1859. nov. 12., 135. sz. *Budapesti hírharang*.) „Ő hozza a legszebb, s valódílág eredeti párizsi divatképeket” „A ‚Bazar’ nem szebb. Az ‚Iris’-nél százszor szebb’. S ezt mind a versenytársak írják.

SZABÓ Richárd azonban 1862 karácsonyán búcsút mond a *Divatcsarnok*nak. Energiáit inkább másik lapjának, a *Gyermekbarátnak* tartogatja. Vége az átmeneti virágzásnak, és a szakítást a *Divatcsarnok* alig félévvel éli túl.

Megjelenésének és megszűnésének periódusai évtizednyi működést sejtetnek. A valóság ennél szerényebb. A *Divatcsarnok* nemcsak formátumát, szerkesztőit (és ebből következően szerkesztési elveit és irányát), de megjelenési időpontjait is sűrűn változtatta. A nagy nyolcadrét alakú, tipográfiáját tekintve az *Életképekre* emlékeztető orgánium (előfizetési díja egy évre 14, vidéken 15 Ft. volt), kezdetben hetenként kétszer, csütörtökön és vasárnap került „szép olvasónéi pipereasztalára”. 1854-től 5 naponként. 1856. márc. 30-tól 1857. jan. 15-ig szünetelt, akkor három íves füzetekben havonként megjelenő folyóiratként éled újjá. 1858-tól ismét hetilap, évi 8 Ft-ért. 1859. szept. 27-től nov. 7-ig újfent szünetel, kéthasábos, nagy negyedréte alakban, 10 Ft-ért éri meg újabb feltámadását, míg 1863. júl. 30-án megint megszűnik, de most már — végleg.

Váltakoznak szerkesztői is. Császárral kapcsolatban már 1853. aug. 8-án, alig négy hónappal az indulás után írja GYULAI PÁKH Albertnek: „A *Divat-*

csarnok nem állja meg a sarat, s mint hallom, Bereczet kérte föl kiadója szerkesztőül.”⁸⁶ 1853 decemberétől „művezérként” FRIEBEISZ István (1822—1890) áll a lap élére. „Mostmár Császárnak — értesíti SZEMERE Miklóst TOMPA — legkisebb befolyása sincs a Desarnokra. Egészen lemondott róla; csak neve áll ott irodalmi viszonyok miatt, ti. mert a valódi szerkesztő, Friebeisz, komáromi capitulans volt, s nevére nehezen engedték volna meg a lapot.”⁸⁷ FRIEBEISZT követően megszűntéig CSÁSZÁR Ferenc (1855—1857. aug. 17.), SZILÁGYI Virgil (1858. aug. 31.—1859. júl. 28.), SZABÓ Richárd (1859. nov. 8.—1862. dec. 23.) és VÉRTESI Arnold (1862. dec. 24.—1863. júl. 30.) szerkesztik még a lapot, SZABÓT kivéve, hanyatló népszerűséggel.

*

A korábban tárgyalt folyóiratoknál kedvezőbb körülmények között indul útjára VAJDA János csaknem egy évtizedig fennálló lapja, a *Nővilág* (1857. jan. 8.—1864. szept. 25.). Az önkényuralom mindent bénító szorítása érezhetően enyhül. 1854. május elsején megszűnik az ostromállapot, FERENC JÓZSEF uralkodói körútja alkalmával a börtönben levők valamennyien amnesztiát kapnak, a külföldre távozottak kivételével. A szabadabb mozgási lehetőségek a nemzeti mozgalmak fellendülését eredményezik. A nemzeti szellem ébredése elsősorban az irodalom és a kulturális élet területén érezteti hatását. Megélenkül — az abszolutizmus korábbi éveivel viszonyítva — sajtóéletünk is. Új orgánumok — közöttük jól szerkesztett, életképes szaklapok — keletkeznek, és megindul a publicisztikánkra elementáris hatást gyakorló *Vasárnapi Újság*.

A kortársak a *Nővilágban* afféle „női” *Vasárnapi Újságot* látnak.⁸⁸ A *Buda-pesti Veszhang* glosszaírója szerint: „E lap általán mindazzal foglalkozand, mi a nővilág physikai, erkölcsi, nyilvános s magánéletét érdekelheti.”⁸⁹ A szerkesztőt, VAJDA Jánost (1827—1897) sokan máris „egyik legtehetségesebb költőnk”-nek tartják. Neve a különböző lapokban publikált költeményei, elbeszélései, kötetbe gyűjtött versei révén jól ismert. Vannak rajongói és GREGUSS kritikája nyomán (*Pesti Napló*, 1856. szept. 24.) megtörtént első összekoccanása is a *Pesti Napló* körével. Más ez a költészet, esztétikai világgépével együtt — érezhető már ebből a kritikából is —, mint amit GREGUSS és elvbarátai, a később „irodalmi Deák-párti”-ként számon tartottak költőink elé eszményként vetítettek. A *Nővilágban* megjelent VAJDA-írások, versek, tanulmányok, glosszák méginkább mélyítik ezeket az ellentéteket. Az időről időre fellángoló, pro—contra hadakozások pedig, amelyekben a *Nővilág* szerkesztője mindig élésre fent fegyverekkel kér részt, lassan elhidegítik az emberi kapcsolatokat is a csatározók között.

Nem új ember a szerkesztő újságíróként sem: 1855. július elseje, TÖRÖK János Bécsben kiadott orgánumának, a *Magyar Sajtónak* indulása óta hivatás-szerűen úzi. Másfél éven át vezeti a lap újdonságrovatát, írja színibírálatait. Azt talán mondanunk sem kell, hogy az irodalom, a kulturális élet, a tudomány-népszerűsítés, ismeretterjesztés problémái foglalkoztatják a legtöbbet lendületesen megírt glosszáiban.

86. *GyPLEv.* 170. 1.

87. *TMLv.* I. k. 207. 1.

88. [ÁLDOR Imre] CASSIUS: *Irodalmi Csevegések II. Magyar Világ.* 1866. jan. 3., 17. sz.

89. 1856. dec. 25., 52. sz. *Hircsengetyű.*

VAJDA ilyenképp határozza meg lapja célkitűzéseit: „Azon hitben, miszerint elérkezett legkésőbb ideje annak, hogy magyar hölgyeink irodalmunk fontosságát belátva, a párizsi és egyéb külföldi idegen ‚zsurnálok‘ helyett végre kivétel nélkül — szépirodalommal egybekapcsolt magyar divatújságot járassanak — megindítjuk lapunkat (. . .) Egyszóval legfőbb törekvésünk volt és marad; korszerű magyar divatlapot adni a hölgyközönség kezébe, mely míg egyfelől kimerítő ismeretet, hű képet, magyarázó tudomást ad a nagyvilág divatteréről, másfelől a magyar hazai szépirodalom s művészet megismerésében is lelkiismeretes, hű útmutatója legyen s mindazon honi közügyekről is értesítést adjon, melyekről minden igaz magyar honleánynak tudomással kell bírnia.”⁹⁰

Irodalmi divatlapjainknak meghonosodásuk óta egyik legfőbb érvük, létezésük indoklása a külföldi, főként természetesen a német irodalmi lapok, folyóiratok kiszorítása. MÁTRAY Gábor 1833. ápr. 1-én megindult *Regélője* éppúgy ezt tekinti elsőrendű célkitűzésének, mint MUNKÁCSY János 1835. jan. 3-án létesült orgánuma, a *Rajzolatok a társasélet- és divatvilágból*. Városaink nagymértékben német lakossága és német szellemiségű műveltsége, továbbá a Habsburg-hatalom mindig akciókész állapotban levő germanizációs szándékai ismeretében, ilyen irányú elhatározásait aligha kell magyaráznunk. És ha a negyvenes években javulni látszott is a helyzet, a Bach-korszak expanzív törekvései ismét időszerűséget kölcsönöztek a fenti elgondolásnak. Az elmondottak illusztrálására hadd álljon itt a *Győri Közlöny* korabeli jegyzete:

„Az *Iris* című német divatlapnak igen tevékeny apostolai lehetnek városunkban, mert alig van egy jóra való ház, hova nevezett lap ne járna. Hacsak gusztus dolgának tekintenők, semmi szólásunk nem volna hozzá, de midőn saját lapirodalmunk elhanyagolását kell az ügyben tapasztalunk, nem lehet elhallgatnunk, s nem kárhoztatnunk azon vétkes közönyt, melyet szebbnél-szebb divatlapjaink iránt egy némely úrhölgy tanúsít. Ugyan kérdjük, mivel különb az *Iris*, mint a *Nővilág*, *Hölgyfutár*, *Divatcsarnok* s *Napkelet*? Mi is láttuk az *Iris* műmellékleteit, de biz azok semmivel sem különbek a nevezett lapokénál, sőt a *Nővilág* horgoló, hímző, stb. mintarajzai még szebbek az *Iris*énél is. Mi nem bánjuk, ha a világ minden nyelvén megjelenő lapokat is meghozatja valaki magának, de ugyanakkor a magyarnak is kell egy kis helyecskét engedni az asztalon, mert az igazi műveltség nem csupán abban nyilatkozik, hogy idegen nyelven beszéljünk, olvassunk, hanem legfőképp nyilatkozik abban, ha édes anyai nyelvünket szeretjük, s ha a közművelődést nemzeti irányban terjesztő hazai közlönyöket tettelegesen részvétellel ápoljuk.”⁹¹

A *Nővilág* — szerkesztője elhatározása szerint — már nem irodalmi divatlap, „Hetilap a magyar hölgyek számára” — világosít fel más irányba indultáról alcíme is. Nők, még hozzá elsősorban a „középrend” asszonyai és leányai számára készülő ismeretterjesztő orgánum. Minden olyan témáról szólni kíván, amely egy művelt vagy művelté lenni vágyó asszonyt vagy leányt érdekelhet. Népszerű, széles körökben figyelmet keltő, de nem lekezelő vagy kioktató hangon. Rovatai között a divat is szerepel természetesen, divatképpel ékítve (az előfizetési felhívás gondosan mérlegelt propaganda-szempontról minden alkalommal szépirodalommal egybekapcsolt divatlapként emlegeti), hiszen ez éppúgy a nők világa-

90. *Nővilág*. 1858. dec. 26., 52. sz. *Előfizetési felhívás*.

91. 1859. jan. 27., 8. sz.

hoz tartozik, mint a kozmetika, a háztartás vagy az ételreceptek, ám a főhangsúly mégsem ezeken lesz, mint az *Irisz*nél, *Bazarnál*, *Nefelejts*nél vagy a FRIEBEISZ-féle *Délibábnál*, hanem az emberi élet mélyebb problémáin. A tudomány-népszerűsítő — ismeretterjesztő tematika mellett — fontos szerepet játszik a szépirodalom is — sommázhatjuk sűrűn megfogalmazott szándékait.

Programcikkei egyike, a szerkesztőtől származó *Néhány szó — négy szemkőzt*⁹² — mintegy a lap fő célkitűzésére utalón — azt a problémát tárgyalja: „hogyan s miképpen múlhatnak fölül jelenen hölgyeink a férfiakat legmagasabb erényeink, a hon és művelődés szeretetében”. „A szellemi művelődés — figyelmeztet — együttjár a nőnem felszabadulásával (...) a művelődés a nőnem megváltása! (...) minél inkább terjed a műveltség valamely népnél, a nők állása annál tisztesebb.” A női emancipáció érdekében munkáló cikk szellemében fogannak a *Nővilág* más írásai és közleményei is. 1857 és 1861 között a *Nővilág* a közreadója VAJDA legjobb publicisztikai, kritikai, esztétikai munkáinak (*A szépről szépekhez*, *Arany János*, *Ez új esztendőben*, *Villequierenben*, *Néhány szó — négy szemkőzt* stb.).

A szerkesztő tanulmányai, glosszái — és az ezek eredményeit szintetizáló *Széptani levelek*, két nagy, összegező röpiratának, az *Önbírdatnak* és a *Polgárosodásnak* közvetlen elődje — mind markánsabban motiválják szerkesztőjük sajátos, a Kemény—Gyulai csoporttól mindinkább elütő irodalmi-esztétikai elveit.

A lap legjobb, önmagában is rangot jelentő része, a glosszákat, glosszázó tudósításokat tartalmazó „újdonság”-rovat, a hét esztendő alatt sokféle nevet viselő „Tárca”. 1861-ig, politikai lapja, a *Csatár* megindulásáig VAJDA szerkeszti és javarészt maga is írja. 1861-től ZILAHY Károly és BAJZA Jenő segítkezik a szerkesztőnek. (Utóbbi 1863-ban a lap tényleges irányítását is átveszi.) A *Tárca* írásai frissen, elmélyült szakavatottsággal vagy szellemesen reagálnak kulturális életünk úgyszólván valamennyi számottevő eseményére. VAJDA kritikai-esztétikai értekezései mellett e rovat táborozásai (mindenekelőtt VAJDA és ZILAHY jóvoltából) avatják a *Nővilágot* az ötvenes-hatvanas évek fordulóján zászlót bontott irodalmi ellenzék első támaszpontjává.

Ha színvonalban nem is mindig sikerrel, hangvételen a *Nővilág* többi cikkírói is igyekeznek a szerkesztő példájához igazodni. Legjobb az a közleményei, amelyek a „nővilág” problémáival foglalkoznak ([VAJDA János] KIÁLTÓ szó: *A gyermekirodalom*, *A nőnem közhasznú szakirodalma*, KEMPELEN Riza: *A nők világa*, ÁGAI Adolf: *A gyermek*, LENGYEL Dániel: *A beteg gyermek és annak ápolása*, ABONYI Lajos: *A házasság örömei*, FRANKENBURG Adolf: *Párhuzam a pesti és budai nők közt*, THULMON Jozefa: *Jeles nők arcképcsarnoka* és JÓSIKA Júlia munkái).

A tudomány-népszerűsítés egyéb területéről származó cikkek már halványabbak, és VAJDÁT, JÓKAIT nem számítva, divatos vagy irodalmunk derékhadához tartozó írók, költők (SZÁSZ Károly, TÓTH Endre, DALMADY, MEDGYES Lajos, LOSONCZY László, később TOLNAI Lajos, ORMÓDY Bertalan, ill. LAUKA, VÉRTESEI Arnold, VADNAY Károly, P. SZATHMÁRY Károly, VAS GEREKEN) műveiből verbuválódik össze javarészt a lap szépirodalmi része is.

A *Pesti Napló* körül lazább-szorosabb érdekszövetségben csoportosuló írók,

92. *Nővilág*. 1858. okt. 31., 44. sz.

publicisták kezdettől fogva fennálló bojkottjának okairól — amely a *Nővilágra* nézve végzetes lett — már szoltunk. GYULAI ugyan 1857-ben és 58-ban szerepel egy-egy verssel, de jellemző módon nem tart igényt a *Nővilág* 1858-ban neki ítelt tíz arany értékű verspályadíjára. Hogy a lap 1861-ig, vagyis amíg ténylegesen VAJDA szerkesztette, mégis magasabb szinten állt, mint a *Divatcsarnok*, a *Hölgyfutár*ról nem is szólva, az a szerkesztő rendkívül aktív közremunkálásának (sok esetben szinte egyedül, Atlaszként tartotta vállán orgánumát), nem ritkán közölt értékes fordításainak (HEINE, PUSKIN, GOETHE, LENAU, Thomas MOORE, GOGOL, Victor HUGO, MUSSET és természetesen DUMAS père, FÉVAL, DESLYS is), néhány ügyes ötletnek (*Lyrái aloék*, ill. *Örökszépek* rovata a magyar és világirodalom számos nagy versét hozta), no és mutatós kiállítású divatképeinek, hímzsmintáinak köszönhető.

Ötvenes években támadt irodalmi divatlapjaink közül — előfizetői számát tekintve — a *Nővilág* dicsekedhet legnagyobb sikerrel. Indulását követően „harmadfélezer” előfizetője volt. Az első négy számát — eleget téve a nem mindennapi érdeklődésnek — újra kellett nyomtatni. („Egy ideig rendkívüli pártolásnak örvendett — emlékezik vissza ÁLDOR Imre is —, annyira, hogy a falusi kisasszonyok minden divatlapról azt hiszi, hogy a „Nővilág”.⁹³)

Lette-e a *Nővilágból* — eredeti szándékának megfelelően — az emancipációra vágyó nők kalauza? — kérdezheti az olvasó. Am kérdésére — a kezdeti sikereket figyelembe véve is — tagadólag kell válaszolnunk. A Bach-korszakban keletkezett irodalmi jellegű lapjainkat sújtó átok VAJDA orgánumát sem kímélte: rendkívül szerény, szűk körű szerzői, ill. munkatársi gárdával rendelkezett, s ez már önmagában véve kevésnek bizonyult elgondolásai véghezviteléhez. Azután: Európa- és Magyarország-szerte azt már mindenki tudta, hogy az irodalmi divatlap megfutotta pályáját, a negyvenes évek sikereit visszaidézni többé — nem lehet. A *hogyan tovább* azonban korántsem mutatkozott ilyen egyértelműnek. Túl sok volt talán a csábító lehetőség. VAJDA, a szerkesztő, a *Gartenlaube* vagy méginkább a *Vasárnapi Újság* gyakorlatát tekintette követendő mintaképnek; HECKENAST, a kiadó, a *Bazar* kelendőségét sem ítélné megvetendőnek. A *Bazar* mellett érvelt, hogy jobban emlékeztetett a negyvenes évek nagy sikert ért hazai irodalmi divatlapjaira, így talán útja is könnyebb volna, a magyar hölgyközönség szívéhez. A szempontoknak ez a kitapintható kettőssége a *Nővilág* legjobb éveiben is zavarólag hat.

De: VAJDA szerkesztői elképzelései, szerkesztési elvei sem voltak következetesek. A kezdetben ismeretterjesztő lapnak deklarált *Nővilágot*, később — evés közben jön meg az étvány —, főként a ZILAHY Károllyal történt egyesülés után, az irodalmi ellenzék orgánumává kívánta fejleszteni. Az Októberi Diploma élénkítette politikai élet viszont a politikai publicisztika mezejére csalta a szerkesztőt. Ekkor már nem öröm, nagy lehetőségek tárháza, de nyűg a *Nővilág*. Rövidesen át is engedi az irányítást BAJZA Jenőnek, szerkesztőségét eztán már csak a borítólap hirdeti. BAJZA Jenő kezén presztízsét veszti a *Nővilág*, már nem is hetilap (1861-től havonta kétszer, 1862-től háromszor, 1863-tól nagyalakúvá válva újfent kétszer jelenik meg). „Mi Vajda Jánost — írja a *Nővilágról* szólva a *Hölgyfutár* — határozottan szeretjük, de azért meg merjük neki mondani,

93. CASSIUS, i. m. = *Magyar Világ*. 1866. jan. 3., 17. 1.

hogy újabb időben meglátszott a lapon, hogy jeles szerkesztője broucheuröket [*Önbírálat, Polgárosodás*] ír.”⁹⁴

Amikor VAJDA a *Magyar Sajtó* szerkesztőjeként megbukik, felperzselt hadállásaiból a *Nővilághoz* menekül ismét. 1864-től hetente jelenik meg a lap. VAJDA hallatlan aktivitással kezd újjászervezéséhez. A példáján indult *Családi Körrel* így sem állja a versenyt. Az első magyar nőszerkesztő, SZEGFI Mórné KÁNYA Emília, nagyszerű lapját legjobb íróink, publicistáink, sőt tudósaink is támogatják, így hát képes sikerre vinni mindazt, amibe Vajda éppen csak belekezdett.

A *Nővilág* megszűnésének mégsem a *Családi Kör* rivalizálása az elsődleges oka. „A *„Nővilág”* — hozza olvasói tudomására a *Hölgyfutár* — e hó végével megszűnik, dacára annak, hogy előfizetőinek száma meghaladja a 800-t. Heckenast úrnak fényes tervei lehetnek, hogy lapjait így reducálja. Azt is hallottuk, hogy Vajda János, a jelenlegi szerkesztő, néhány száz frt-ért magához akarta váltani e divatközlönyt, de a kiadó úrnak ehhez sem volt kedve. Nagy kár. Vajda János, a journalismus terén szintén megpróbált talentum, s egyes bogarai mellett is szívesen láttuk őt akármiféle ily vállalat élén.”⁹⁵

A 800 előfizetővel rendelkező *Nővilág* üzletként kétségtelenül szerényebb, mint a „harmadféleztet” magáénak mondható. Ám ez önmagában még valóban nem lehet ok a lap felszámolására, hiszen — láthattuk — 1854-ben a *Divatcsarnokot* szerkesztő FRIEBEISZ 650 prenumeránsal is beérte volna. Az igazat a VAJDA köréhez közelálló ÁLDOR Imre írja meg: „e lap bukásának oka — a politika volt (...)”⁹⁶

VAJDA röpirataival, az *Önbírálattal* és a *Polgárosodással*, továbbá 1863-ban szerkesztett orgánumával, a *Magyar Sajtóval*, heves ellenérzést váltott ki a hazai politikai és irodalmi közvélemény mértékadó köreiből. Megnyilatkozásai, amelyek társadalmi kérdésekben radikálisabbak, politikai-közjogi sikon viszont engedékenyebbek voltak az akkor itthon szinte kötelezően elfogadottnál, politikai ellenfeleiben azt az érzést keltették, hogy akkor támadja hátba a passzív rezisztencia politikáját, amikor az — vélekedésük szerint — a siker küszöbéhez érkezett. Irodalmi ellenfelei pedig benne látták a létesülő irodalmi ellenzék vezérét. Hogy törekvéseinek gátat vessenek: országos bojkottot hoztak létre ellene, a bértollnokság vádjával fűszerezetten. És HECKENAST, a kitűnő üzletember, amilyen jó szívvel bízta az irodalmunkban külön szint képviselő VAJDA kezére a *Nővilágot*, éppannyira tartózkodott attól, hogy a kiadásában megjelenő lapot egy országos bojkott alá került költő szerkessze. Sem jövőt, sem fantáziát nem látott többé VAJDA orgánumában. Neki szekundált még sajtónk fejlődése is.

A hatvanas évek derekán vagyunk: az irodalmi divatlapok, illetőleg a hozzájuk hasonló irodalmi orgánumok szerepe beteljesedett. De: feltűntek már azok az új lapkezdemények is, amelyek elődeik kudarcán és a külföldi példák jobb számbavételén elindulva, rövidesen a magyar olvasóközönség kedvenceivé lesznek.

*

„Menjetek opera- symphoniáttokkal! . . . / Beethoven, Schubert, és a többi mit nekem? / Céljok eltévesztett: mert az észhez szólnak; / Mint ők a szívet,

94. 1862. nov. 13., *Budapesti hírharang*.

95. 1864. szept. 8., 21. sz. *Hírharang*.

96. CASSIUS, i. m.

úgy én őket megvetem! — / Hej, a jó cigánynak síró hegedűje / Többet ér száz csengő-pengő operánál! . . . / Ott ülni egy kancsó bor mellett s mélázni / Varázsvonójának viharzó hangjánál . . .”⁹⁷ Ez a Mokány Berci ajkára illő szózat ugyan a később neves történeásszé lett THALY Kálmán poétai lantjáról kélt, de mottóként bizvást a VAHOR Imre által szerkesztett *Napkelet* (1857. jan. 8.—1860. dec. 23.; ill. 1862. jan. 1.—1862. szept. 28.) működése fölé is odailleszthetnének.

VAHOR lapja a parlagi nacionalizmus jellegzetes magyar hajtása volt, ezért szaporodott előfizetői száma „évnegyedről-évnegyedre”, esztendő végére már a bővös 2000-et is túlszárnyalva. A sűrűn érkező vidéki levelek szerint főként a kisnemesség hétszilvafával árnyékolt portáin várták ráéhezve. Munkatársi gárdája is megannyi sírjából elevenedett Pontyiból, Kopóháziból, Csollány Bertiből verbuválódott elsősorban. És lám, nem maradhatott veszteg a peleskei nótárius sem: *A feltámadt peleskei nótárius leveleiben* SZOKOLY Viktor, a segédszerkesztő rúgtat neki — VAHOR érezhető inspirációjára — mindennek, ami — úgymond — a magyar érzést sérti. Kísértetiesen hasonló a történelmi szituáció is. GVADÁNYI főművét csakúgy, mint lelki gyermeke folyóiratát, a germanizáció egyhülte nyomán támadt, a nemzetit mind erőteljesebben nemesítő lefokozó ellenállás hozta létre. A soraikból kicsendülő tanulság is csaknem azonos: ha magyar ruhát öltünk és visszaállítjuk régi állapotainkat (figyelmen kívül hagyva a változó idő követelményeit, ügyelve ellenben a birtokos nemesség érdekei érvényesülésére) — a nemzet nem veszhet el.

A *Napkelet* másik éltető eleme egy, a Bach-korszak idején országos méretűvé nőtt jelenség (ugyancsak jellegzetes hazai sajáttság): a cigány muzsika melletti sírvavigadás, és a kiszolgálására, élménye nyomán termett „korhely líra” (RÓNAY György szavaival élve). „Egészen olyan időket élünk — emlékezik vissza ezekre az évekre PODMANICZKY Frigyes —, mikor a cigányzene képezi lehangolt kedélyünk utolsó menedékét.”⁹⁸ A cigánymuzsikában véli fölfedezni HUNFALVY János is azt a varázsszert, „melly lelkesítő bűverejét a haza minden fiával érzeteti, melly minden kört és osztályt felvillanyoz, minden osztály- és fajtabeli válaszfalat ledönt”.⁹⁹

A sírvavigadás lélektani alapja a hazafibánat, az elveszett forradalmi és szabadságharcos célkitűzések gyásza, a rideg való elől a mámorba menekülés. ARANY, GYULAI, LÉVAY és SZÁSZ Károly is áldoz e hangulatnak, nem egy esetben remekművű versekkel. De: „Petőfi vidám bordalával szemben az új bordalok többnyire bánatosak”.¹⁰⁰

A sírvavigadás, a cigánymuzsika melletti magyarnótázás, hazafias tüntetés is volt egyszersmind, főként az évtized elején. Egykorú leírások tudósítanak arról, hogy a magukat utcahosszat végigmuzsikáltatókat osztrák zsandárok kísérték be, mint „rebelliseket”. Politikai tüntetést szimatoltak abban a lelkes ünneplésben is, amelyben a felvidék közönsége az ott vendégszereplő PATIKÁRUS Ferkót, a kor legnépszerűbb primását és zenekarát részesítette az ötvenes évek elején. Ám a nemesi sírvavigadás kezdettől fogva számtalan, társadalmilag egészségtelen elemet hordott magában. Túl sok volt benne a nagyhangú magyarkodás, a „hont

97. THALY Kálmán: *A hangversenyek korszakában.* = *Napkelet.* 1860. jan. 1., 1. sz.

98. *Naplótöredékek.* Bp. 1887—1888. 3. k. 29. l.

99. *Magyarország és Erdély eredeti képekben.* Darmstadt, 1856. 1. k. 70. l.

100. KOMLÓS Aladár: *A magyar költészet Petőfitől Adyig.* Bp., 1959., 21. l.

ordítva szeretés”, és végső soron a tettek mezejéről a passzív ellenzékiesség, az italon növesztett illúziók világába csalta művelőit.

A PETŐFI-epigonok termelte „korhelylira” — amely a *Hölgyfutár* után a *Napkelet*ben újabb, az előbbinél markánsabb orgánusra lelt — kezdettől fogva magán hordta a korábban számba vett kórjelenségeket, a provincializmussal egybekötött nagyhangú magyarkodást. A verseiket létrehívó hangulatot, alighanem az „irányzat” nagymestere, a PETŐFIVEL akkoriban vetekedő népszerűségű LISZNYAI Kálmán éri legtalálóbban tetten: „S bármily nagy a dínom-dánom / Nem feledjük a — hazát: / Ez a fő ok az ivásra, / Kedvteremtő mulatásra, / Rajta hát! / Igyék az egész ország!” (*Komlókerti cimboradalok*). És isznak is derekasan a Komlóban, az Aranysasban és országszerte.

LISZNYAI *Magyar boristenítő dalokat* ír a *Napkelet*be, gondosan lajstromba véve a hon valamennyi istenítésre alkalmas borát, a tokajitól az ószerednyeiei, amelynek fogyasztása — „Nemzeti kötelesség!” Fél országot mondhatják pertu cimborájuknak, VAJDA János a *Nóvilágban* nem is emlegeti VAHOTOT másként, mint „országos barátunk”-nak.

LISZNYAI és VAHOT időről időre országháró körutakat, ún. dalidókat rendez. Ezekre a nagyarányú evészettel-ivászattal végződő, dallal, szavalattal egybekötött irodalmi-felolvasó estekre — amelyek a nemzeti érzést vannak hivatva ébren tartani — rendszerint magukkal viszik valamelyik nevesebb pesti cigányprímást, azaz: „nemzeti zeneművészt”, a zenekarával — „nemzeti zenetársulattal”. Dalidóikról szóló bombasztokkal tömött tudósításaikat olvasva, akaratlanul is VAJDA János *Önbírálatba* írt sorai jutnak eszünkbe: „Valóban, itt a haza eszméje uralkodik minden, még a legalacsonyabb tárgy fölött is, olykor egész a nevetségig. Itt van hazafi csizmadia, „nemzeti hajművész”, honi szoknya, és még „nemzeti szagtalan árnyékszék’ is”.

Maga a folyóirat neve — a *Napkelet* — is, mintegy kesztyűdobás a *Pesti Napló* köre európai tájékozódású műveltségeszmenyével szemben. Hát még azzal a zavaros, romantikus-nacionalista történeteszmenlélettel nyakon öntve, ahogy VAHOTÉK csinálták. „Vahot a hét vezér sátrai alatt dőzsölt” — jellemzi tömören a *Polgárosodásban* VAJDA János a *Napkelet* világát. Vezető költőjének, LISZNYAINAK pedig ERDÉLYI János állapítja meg tóvel-heggyel összehányt „ősmagyar mitológiájáról”, hogy azok egyszerűen szlovák babonák. A dilettantizmus jegyében fogant KUBINYI Lajos értekezése „*A keleti nyelvek diadal*”-ról, továbbá THALY Kálmán (*Turul dalok, Egy Zoltán korabeli vén lantos versei*), CSAPÓ Kálmán (*Emős*), „ősmagyar” inspirációjú költeményei is.

A lap típusát tekintve a *Napkelet* meglehetősen öszvér képződmény: az irodalmi divatlapok válságtüneteivel testén, izelítőt ad az előtte álló lehetőségek csaknem mindegyikéből. „Budapesti képes újság. A hasznos ismeretek, társasélet, irodalom, művészet és divat érdekében, hölgyek és férfiak számára egyaránt” — tudósít alcíme. Hát igen, ebben azután tényleg minden benne van, még az is, hogy sokat markol és keveset szorít.

Egy ideig a laptársak is találgatják szándékát: a *Vasárnapi Újság* úgy sejtí, hogy „nem annyira a néplapok, mint a szépirodalmi és divatlapok versenytársaul kelt fel a Vahot Imre lapja”.¹⁰¹ A *Kalauz* is — több kollégájával egyetértésben — az irodalmi divatlapok táborába sorolja. Sajtóéletünkben betöltött

szerepénél fogva az irodalmi jellegű lapok csoportjában kell számon tartanunk, annak ellenére, hogy orgánumának megszűntéig, valószínűleg maga VAHOT sem tudta határozottan eldönteni: melyik laptípusnál állapodjék meg végül.

Szépirodalmi rovatát, főleg költőit illetően, barátai, a Petőfi-epigonok rendelkezésére bocsátja a szerkesztő: LISZNYAI Kálmán, TÓTH Kálmán (csak az első évben), ZALÁR, SZELESTEY, LOSONCZY László és THALY Kálmán írják versei többségét. Annyit hirdette, hogy végül hitte is: PETŐFIT ő, VAHOT adta a magyar irodalomnak. Egy újabb Petőfi útnak indítása reményében éppen ezért az ismeretlen verselők dandárja lepi el a *Napkelet* hasábjait („Lapomban [...] azon leszek, hogy ezentúl is minél több netalán örökké homályban rejtendezett életrevaló ifjú tehetséget buzdítsak fel e pályára.”¹⁰²) Ám ezúttal cserben hagyta szerencséje: nem PETŐFI, de még egy újabb LISZNYAI sem találtatott a névtelen próbázók hadában. Kiválóságaink — mondanunk is fölösleges talán — messzire elkerülték VAHOT lapját. De ezt tették a közepesek is. S nem jobb a helyzet a prózáíróit tekintve sem.

De: vágyott a *Napkelet* az enciklopédikus lapok, elsősorban a *Vasárnapi Újság* dicsőségére, pontosabban fogalmazva: anyagi sikerére is. VAHOT ugyan úton-útfélen fitymálva szól PÁKH orgánuma jelentőségéről („A *Napkelet* elmondhatja, hogy soha nem volt még magyar szépirodalmi lapnak annyi előfizetője, mint amennyi csak most is van neki. S ezt korántsem a Vasárnapi Újság olvasási vágyat ingerlő népszerűségének — mint azt ügytársunk Pákh Albert megírta —, hanem önmagának, saját ereje- és életrevalóságának köszönheti; míg ellenben a Vasárnapi Újság közönsége igen sokat köszönhet — jobb magyar lapjaink javításra kényszerítő versenyzési buzgalmának, s áldozatkészségének.”¹⁰³ Magyarán: ha a *Vasárnapi Újság* népszerű, azt főként a *Napkelet* jótékony hatásának köszönheti), mégis: mind külsejében, mind állandó témakörei kijelölésében egyaránt igyekszik a nagy példaképhez hasonlóvá lenni.

„Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus” — VAHOTnak ez a próbálkozása is visszajáról sült el. A *Vasárnapi Újság* cikkeit jeles tudósok, a tudomány-népszerűsítésben, ismeretterjesztésben avatott tollú szakemberek, publicisták írták. Ha néha-néha be is csúszott egy-egy jószándékú dilettáns próbálkozása, az csak a lap PÁKH-meghatározta „ismeretterjesztő akadémia” jellegét látszott motiválni. A *Napkelet*nél ellenben a kontárok uralták a terepet, és a szakavatottak írásai képezték a „törpe minoritást”.

Pedig VAHOT sokat fáradozik lapja népszerűsítése érdekében. Gazdag képanyagát lehetőleg jó rajzolókkal (VÍZKELETY Béla, ZOMBORY Gusztáv) készítteti. Rendelésre írt vidéki levelek öregbítik a *Napkelet* dicsőségét.¹⁰⁴ A kelendő lapok sikerét — mint azt a *Vasárnapi Újság* esetében is láttuk — a *Napkelet* saját érdemének tudja be. („Hanem levelem mellé csatolva egy piros borítékú holmit küldök. Eleinte ugyan azt hittem, hogy ez a ‚Napkelet’, de később vettem magam észre, hogy ez a Vajda János nevű fiatal poéta milyen öregeszerű politikusi! felveszi a ‚Napkelet’ köpönyegét [ti. Vahot lapja rózsaszínű fedőlappal jelent meg, és egy ideig a Vajda szerkesztette *Nővilág* is], s mint a pávatollakkal felcifrázott

102. *Előfizetés a Napkelet 1859-ki évfolyamára*. 1958. 50. sz.

103. *Tájékoztásul a Napkelet t. olvasóinak a szerkesztőtől*. 1858. dec. 25., 49. sz.

104. CSUTHY Zsigmond: *Nyílt levél a Napkelet szerkesztőjéhez*. = *Napkelet*. 1860. jan. 8., 2. sz.

szajkó, fényes nappal abban sétálgat, és azt hiszi, amit az egyszeri farkas, aki báránybőrbe öltözött, hogy nem ismernek reá, s így aztán neki lesz keresete.”¹⁰⁵) Öntöménézését — amelyet a kortársak viszolygással elegy derűtséggel szemléltek — TÓTH Kálmán is szóvateszi ZÖLD ÖRDÖG álnéven írt *Kék leveleiben*: „hanem ennek [a Napkeletnek] mégis van egy hibája, ti. nagy szerénysége. Pedig egy szerkesztőnek senkisémet veheti rossznéven ha lapjában néha magáról is beszél. Meglássá akárki, hogy a Napkeletet előbb utóbb e nagy szerénysége fogja megbuktatni”¹⁰⁶).

A *Napkelet* keresettségé pünkösdi királyságnak bizonyult. Fő verstermelői, az epigon-költők, a korhelylira dalnokai irodalmi életünk perifériáira szorulnak, részben annak a következetes, magas szintű, elvi kritikának következményeként, amelyet legjobbaink, ARANY-nyal, GYULAIVAL, ERDÉLYI JÁNOSSEL élükön folytattak ellenük. Politikai-közéleti hangoltságúvá teszi ambíciójukat másrészt az ötvenes-hatvanas évek fordulójának megélenkülő belpolitikai élete. Odahagyják hát a számukra olyan szűkmarkú Parnasszust. Tavaszi hóként tünedeznek el a *Napkeletre* figyelők tábora is. Az 1859-es francia—olasz—osztrák háború, a Protestáns Pátens, az Októberi Diploma, a megyei törvényhatósági választások és az 1861-ben összeülő országgyűlés nagyobb érdekléssel bíró témák a hétszilvafás portákon is, mint VAHOT és LISZNYAI „műutazásai” vagy az „új Petőfi” várása. VAHOT a bukás elébe vágva, 1860-ban *Budapesti Képes Ujság* címen a kortárs német és magyar megfelelők mintájára, olyan politikai jellegű orgánumot hoz létre, amelyben a képé lesz a vezetőszerep, a szöveggel szemben — kevés sikerrel. 1862-ben — mint a *Sürgöny* hírül adja — „több barátai felszólítására újra megindítja a „Napkelet”-et, s vállalatát ezúttal Vízkelety Béla jeles festészünkkel szövetkezve — folytatja.¹⁰⁷ Elillant előfizetőit ez sem téríti vissza, és 1862. szept. 28-án örökre megszűnik.

2. IRODALMI-KRITIKAI-ESZTÉTIKAI TARTALMŰ ORGÁNUMOK

Ha az évtized elején rendre kudarcot vallanak is a színvonalas irodalmi folyóirat létrehozására irányuló kísérletek, a napirendről nem kerülnek le többé. A nemzeti műveltségünk ügyét szívükön viselőik, valamennyien egyetértenek abban, hogy szükség van egy olyan orgánum megteremtésére, amely irodalmunkat kivívott rangjához méltó szinten képviseli az olvasóközönség, a világirodalom előtt, és működésével egyszersmind követendő példát is ad tévutakon bukdácsoló lapársainak. A szándékok tetté érésében CSENGERY Antalé az elsőrangú érdem. PÁKFI lapindítási kísérleteinek ő a sugalmazója, egyik irányító szelleme a már működésbe jött orgánumnak is. Fáradhatatlan toborzója a rokon nézetek képviselőinek.

Az 1853-as esztendő különösen kedvező az értékek koncentrációjára. KE-MÉNY, az önkény nyomása következtében átmenetileg felhagyva a röpiratait és a hírlapi cikkei megírására ösztönző politikai ambícióival, energiáit az irodalom

105. *A feltámadt peleskei nótárius levelei.* = *Napkelet.* 1857. júl. 5., 26. sz.

106. *Hölgyfutár.* 1858. máj. 17., 111. sz.

107. 1861. dec. 11., 284. sz. *Napi Újdonságok.*

szolgálatába állítja. A *Pesti Napló*ban 1852 végétől megjelenő írásai társadalmi és irodalmi kérdéseket vonnak az érdeklődés homlokterébe. Pesten van ismét GYULAI is, aki *Pesti Röpvék*ben írt magas színvonalú bírálatai óta nélkülözhetetlennek látszik az epigonizmus elleni harcban. ARANY és TOMPA — több jel mutatja — a korábnál aktívabban kívánnak irodalmi mozgalmainkba kapcsolódni.

A Bach-korszak legrangosabb irodalmi orgánumának, a *Szépirodalmi Lapok*-nak (1853. jan. 2.—jún. 30.) indulásáról a *Pesti Napló* tesz elsőként említést, közzé tévén EMICH Gusztávnak, a kiadónak *Előzetes jelentését* (1852. dec. 15.). Pályakezdesének előzményeiről PÁKH Albert, a szerkesztőjelölt, egy valószínűleg 1852. dec. 4-én kelt levelében tájékoztatja GYULAI, a jövőendő főmunkatársat.¹⁰⁸ Ismeretes, hogy a tervezett munkatársak sorában JÓKAI is ott szerepelt, őt azonban FESTETICS Leó gróf „brilliáns ajánlatai” a *Déliab* élére csábították.

„Megélünk! — biztosítja GYULAI PÁKH. — Írók a változás által egyet sem veszünk; néhányat nyerünk. Keményék, Csengeryék, s az egész hajdani P. Hírlap annál szorosabban simulnak hozzánk. Eötvös ma este, midőn a sok lap hírért hallá, így kiálta fel profétai lélekkel: „A P-é lesz a legjobb!” Mondom önnek, hogy én is ezt hiszem. Magunk urai vagyunk, szabadabban mozoghatunk. Komolyság és humor, dicsőségesen fognak egyesülni lapunkban.” Néhány nappal később, dec. 13-án PÁKH újabb levelet ír GYULAI-nak: „Megvan!!! Láttam Pákh Albert. Az Irodalmi Lapok’ szerkesztője!”

A *Szépirodalmi Lapok* programját — laptársaihoz hasonlóan — előfizetési felhívásában és beköszöntő cikkében vázolja. „Nincs, aki ne érezné — indokolja létének szükségét —, hogy olvasó közönségünk míveltebb részének irodalmi vágyait eddigi szépirodalmi vállalataink ki nem elégítheték. Ezt kénytelenek még azok is bevallani, kik az illető vállalatok élén állanak, ha egyebet nem tekintenek is, mint azt, hogy legtöbb házaikat még mindig az idegen irodalmak e nemű termékei özönlik el. A közönségnek, melyre mi számítani szeretünk, kedvére való csak az lehet, ami mind ész, mind ízlés tekintetében épületes.”

A *Szépirodalmi Lapok* nem cél, hanem eszköz. „Átmeneti hídul” kíván szolgálni a tudományos lapokhoz, megteremtve egyben a külföldi példaképeikhez méltó magyar revü létrehozásának feltételeit is. Cikkei, tanulmányai — mint a *Pesti Napló*éi — kerülve a „szigorúan tudományos modort” —, a művelt nagyközönség szimpátiájára sikerrel pályázó, vonzó stílusú, esszé műfaj útját egyengetik.

A lap a „történelmi gyökérzetű polgáriasult magyar középosztály”-hoz intézi mondanivalóját, kialakítását-fejlődését igyekszik elősegíteni. Nem lesznek kizárólag nők számára gyártott témái, de amiről hasábjain szó lesz, feltehetőleg a nőolvasókat is érdekelné fogja. Hitet tesz az elvszerű bírálat és az ellenfelek irányában megnyilvánuló „irodalmi hang” mellett.

Van valami jelképes is abban, hogy beköszöntő cikke KAZINCZY emlékéét idézi.¹⁰⁹ Sokan érzik úgy, mint annak GYULAI egy Szász Károlyhoz írt levelében hangot is ad, hogy irodalmunk színvonala — „a Kazinczi [!] kora előtti időszakba esett vissza.” „Mi nem akarunk Kazinczyra — hangoztatja a cikk — mint költői példányra utalni, mert ő, nem mint költő nagy, de mélyen érezzük, hogy műgond,

108. *GyPL*ev. 151—153. 1

109. KAZINCZY Ferenc (*Bevezetésül*). 1853. jan. 2., 1. sz.

csin és formatisztaság, melly műveinek kitűnő bélyege, milly égető szükségünkké vált.” „Kazinczy mély tanulmánnyal csüngött az idegen irodalmakon, s kitűnő műfordító.”

A művészi színvonal követelménye és a világirodalom — benne a fejlődés fő vonalához tartozó kortárs művek, saját alkotásaink számára kontrollt is nyújtó — ismerete; a *Szépirodalmi Lapok* fő célkitűzései igazolásáért fordult KAZINCZYHOZ. A bevezető egyszersmind az orgánium által képviselt kritikai offenzíva fő csapásirányát is megjelöli: „Mi szükségesnek tartók és teljes hívei vagyunk azon reformáló mozgalomnak, mit költészetünkben Petőfi, Arany és Tompa, széptanunkban Erdélyi kifejtettek, mert létkörünk szélesedett, és költészetünk inkább vissza lón vive, valódi és szilárd alapjára, de elérkezettnek hiszszük az időt, visszahatást idézni elő kinövészei ellen, mellyek hova tovább botránnyá fajulhatnak.”

Az 1848 óta mind riasztóbb tömegekben jelentkező epigon költők ellen, irodalmunk színvonalának védelmét hangoztatva, ARANY (*Vojtina ars poetikája*) és GYULAI PÁL (*A Hölgyfutár poétái, Szerelemhangok, Boross Mihály: Házasság spekulációból*) lépett fel először a *Pesti Röpívek* hasábjain. Ám ARANY és TOMPA, főként egymásnak írt leveleikben fejtik ki ez időben álláspontjukat és hallgat a népiesség elsőszámú teoretikusa, ERDÉLYI János is. A harc dandárját „vitéz kis úr, Gyulai Pál úr” végzi, és mint NAGY Ignác *Nyilatkozata*, a *Hölgyfutár* legtehetségtelenebb poétáinak kitessekelése mutatja — eredménnyel.

A népiesség eltorzítói ellen indult kritikai offenzíva az egész évtized folyamán tart. Leglátványosabb s egyszersmind döntő szakaszához éppen a *Szépirodalmi Lapok* indulásával érkezik. Amire a *Remény* és a *Déliáb* nem vállalkozott, azt PÁKH rövid életű orgánuma példás művészi és teoretikus szinten, imponálóan szervezve, sokoldalúan és szellemesen hajtja végre. Tartalmas tanulmányai és reflexiói (1000 [GYULAI PÁL]: *Losonczy László költészete*, SÜKEI Károly: *Kritika és művészet* 1–2, ABC [KAZINCZY Gábor]: *Nyílt levél* stb.) élvonalában szerepel két olyan irodalomtörténeti szempontból is irányt szabó írás, mint GYULAI *Polemikus jegyzetei* és főként ERDÉLYI *A népköltészet körül* (kötetbe gyűjtött tanulmányaiiban: *Népköltészet és kelmeiség*). GYULAI az ERDÉLYI által méltán elmarasztalt SZELESTEY megjegyzéseire reflektál, mondván: „mi szó nélkül hagynók üres és arrogáns cikkét, ha az ügy nem tartoznék jelenleg költészetünk legfontosabb kérdései közé, mellyet szükség minél többször vitatás tárgyává tennünk.”¹¹⁰ Erdélyi tanulmánya pedig leszögezi: népköltészet és műköltészet nem „átellenes birodalom”, hanem szerves egység, rámutat ugyanakkor az ún. tájköltészet formalizmusára, amelyet *kelmeiségnek* nevez, pontosan megjelölve ismérveit.¹¹¹ CSENGERY a színházi rovat elé írt bevezetésében¹¹² a népszínmű „süllyedésére” figyelmeztet „mint lett az, miután SZIGLIGETI a formát helyesen föltalálta, mások kezében üres külsőséggé, melly csak népdalokkal, látmányokkal”, azaz: „kelmeiséggel” „akar hatni”.

A harc nemcsak irodalomelméleti, esztétikai síkon folyik. Támogatják helyes irányban mért csapásait az olyan glosszák, mint például a G* jegy alatt író KAZINCZY Gáboré (*Igénytelen jegyzetek a lángelméről*. 1853. ápr. 24., 33. sz.), a *Csipkebokor* rovat gúnyos írásai vagy ARANY mesteri satirikus versei (*A sár-*

110. *Szépirodalmi Lapok*. 1853. jún. 19., 49. sz.

111. *Népköltészet körül*. 1853. máj. 26., 43. sz.

112. *Tájékoztató*. 1853. jan. 2., 1. sz.

kány, Poétai recept. „Sárkányodnak — írja ARANYnak LÉVAY — nagyon megörültem; kár hogy nem körmöl és harap mérgesebben s nyíltabban. Mert ez arcátlan troubadourok nem értik hegedűszóban a szép mesét, s nem is hiszik, hogy van kétágú korbács, míg hátukon nincs.”¹¹³) és Kaján Ábel alias Pákh¹¹⁴, Óriás¹¹⁵ („Költeményeim közt lesz egy vers . . . Petőfihez. Így kezdődik: . . . de nem, a refrainje lesz így: „Hejh Sándor pajtásom, kedves jó pajtásom!” ebben elmondom, mint szerette, sőt imádtá Petőfi verseimet s hogy testi-lelki barátok voltunk. [. . .] Petőfi hála istennek már sírban van, s nem félhetek hogy egy tekintetével megsemmisít [. . .] Ez a Petőfihez irkálás igazán felséges találmány; nem tudom, ki fedezte fel, de a gondolat aranyat ér!”) szellemes csipkelődései.

A *Szépirodalmi Lapok* kritikai koncepciójából — elsősorban GYULAI érdemként — irodalmi életünk elfajulásának diagnosztizálása mellett — a *hogyan tovább* lehetősége is kirajzolódik. A népiesség — ebből következően — nem cél, csupán első lépés a világirodalom fő áramában helyezkedő nemzeti költészet megteremtésében. A magyar irodalom nem tekinthető másként, mint a világirodalom részeként, főleg most, hogy „politikai helyzetünk mélyebben bevitt az európai életbe, mint eddig, s az irodalomnak követnie kell a politikai és társadalmi fejlődést, sőt irányul szolgálnia (. . .)”¹¹⁶

Az itt leírtak politikai megfelelői KEMÉNY röpirataiban, a *Forradalom utánban* (1850) és a *Még egy szó a forradalom utánban* (1851) kereshetők. SZÉCHENYI érvelésére támaszkodva ő fejti ki elsőként forradalmunk bukása után, hogy a magyar politikának az eddiginél sokkal jobban figyelembe kell vennie az európai politikai élet fő mozgásirányait, főleg elhatározó lépései előtt. Ám ez az alapjában véve helyes elgondolás, amely politikai és irodalmi életünket a kis nemzetekre nézve mindig nagyobb veszélyt képviselő provincializmustól kívánja megóvni, egyben forradalomellenes és a Habsburg-hatalommal egyezkedni vágyó tendenciákat is takar. Az ötvenes évek politikai törekvései ugyanis egy dologban Európa-szerte megegyeznek: a forradalomellenességben. Ez pedig a mi viszonyaink közt ellene mond a Kossuth-váró tömegek elképzeléseinek, és a megegyezésre hajlók hadállásait erősíti.

A forradalmi törekvésekkel való szembefordulás a lap kritikai irányelveiben is kifejezésre jut. A társadalmi problematika másodlagossá lesz a nemzeti mögött. A társadalmi valóság — 48 előtt megkövetelt — reális tükrözésénél mind nagyobb szerepet kap a lélektani motiváció. Mindehhez — egyelőre — a magyarság fennmaradása érdekében létesült nemzeti egységfront nyújt aranyfedezetet.

A *Szépirodalmi Lapok* legszorgalmasabb munkatársa GYULAI Pál. Kritikái, versei, elbeszélése (*Egyszerű történet*) mellett ő írja nagyrészt az *Újdonság* és a *Külföld* rovatot. A költők közül ARANY, PETŐFI, TOMPA, LÉVAY, SZÁSZ Károly, ERDÉLYI János (főként balladafordításokkal), az elbeszélők közül BÉRCZY Károly, BEÖTHY László, DEGRÉ, LAUKA, KEMÉNY Zsigmond szerepel több-kevesebb művel. Szép számú színházi bírálata mellett többnyire BRASSAI Sámuel foglalkozik a hangversenyekkel, zenei eseményekkel, jobbára CANUS álnév alatt. A külföldi irodalmat BÉRANGER, HEINE, VICTOR HUGO, BERLIOZ, JULES SANDEAU, GOGOL és WASHINGTON IRWING képviselik.

113. *AJHi* 4. k. 15–16. l.

114. *Magyar dolgok külföldön*. 1853. jan. 2., 1. sz.

115. *Borítékra való*. 1853. máj. 26., 42. sz.

116. KAZINCZY Ferenc (*Bevezetésül*). 1853. jan. 2., 1. sz.

CSENGERY csak egy alkalommal ír (*Tájékoztató*) a lap szellemi irányításában betöltött szerepéről azonban már írtunk. Ugyanez áll KEMÉNYRE, ERDÉLYI Jánosra is. Az *Eszmé a regény és a dráma körül*, illetve a *Népköltészet körül* az orgánium irodalomelméleti-esztétikai koncepciójának alapvető, iránymutató megnyilatkozásai. Kevés olvasható PÁKHTól is. Keze nyoma mégis, a kortársak tanúskodnak róla, a *Szépirodalmi Lapok* minden számán ott érezhető.

A vasárnap és csütörtökön megjelenő lap (Pesten félévre 5, vidéken 6 frt-ért kerül olvasói asztalára) tipográfiai külsője, mondanivalójára emlékeztetően puritán, célratoró. Kétharmad arányban választóvonal osztja ketté oldalait, alul az apróbb betűkkel szedett tárca, felül a cikkek, tanulmányok, versek és novellák. Címképe: Pest-Budát ábrázolja, a Margitsziget irányából nézve; a Lánchíddal ékesített Dunát, a Várral, Gellérthegyvel és a pesti parttal, előterében a Lloyd-palotával. (Ezt a megkapóan szép városképet, amely e remekműví építészeti alkotásunk ölelésében örökíti meg a visszavonhatatlanul egymásra talált testvér-városokat, szívesen, sokszor választották témájukul az évtized képirói. Mint lap-címkép pedig számlálhatatlan utánpótlás lett. Főként az enciklopédikus, irodalmi és művészeti orgánumok élnek vele ilyen minőségben, kisebb-nagyobb módosításokat eszközölve rajta a *Szépirodalmi Lapok*at követően, a *Budapesti Viszhang* [1856—], az *Ország Tükre* [1862—], a *Magyarország és a Nagyvilág* [1865—] — hogy csak néhányat említsünk az e tekintetben örökösök közül.)

A lap már indulásakor sem részesült kellő támogatásban. 300 előfizetője május elejére 220-ra csökkent. Pedig az egykorú adatok az olvasói kedv meglétkülésére hívják fel a figyelmet.

A *Szépirodalmi Lapok* éppen azok ellen kezd engesztelhetetlen, szervezett táborozást, akiknek versköteteit kézzől kézre adják ebben az időben az olvasók. LISZNYAI Kálmán ellen, akinek 1851-ben kiadott *Palóc dalai* 6000 példányban kelnek el, és 1852-ben már a második, bővített kiadás is kikerül a sajtó alól. Megfestik arcképét, verseket írnak hozzá, saját verseit megzenésítik, idegen nyelvekre fordítják, terített asztalok, tölt kupák, vidám ivócimborák és epekedő asszonyok, lányok várják az ország minden zugában. SZELESTEY László ellen, akinek az ötvenes évek első felében csaknem minden évben kiadnak és szétkapkodnak egy verskötetét (közben az évtized lapjai folyvást panaszolják, hogy klasszikusaink, VÖRÖSMARTY, ARANY, TOMPA kötetei alig találhatnak vevőre). TÓTH Kálmán ellen, akinek népszerűsége — mint láttuk — egy hervadó lapocskát nemcsak feltámasztott, de virágba borított.

A közönség kedvencein keresztül önmagát, izlését és érzelmeit érezte megbántva. Ráadásul e kedves, szép fiúk (LISZNYAI, TÓTH Kálmán a kor legszebb férfiai közt tartották számon) a megtámadott nemzeti öntudat hőfokának szítói-ként kaptak helyet a köztudatban. Ez több volt annál, amit egy érzéseiben megtámadott nemzet (illetőleg a nemzet érzéseit kisajátító csoport) el tudott viselni. S cserében mindezért mit ajánlottak a *Szépirodalmi Lapok* „tudós ítészei”? A világirodalom, a külföld értékeinek fokozottabb tanulmányozását. (Külön rovatot is indítottak *Külföld* címen e jelenségek figyelemmel kísérésére, mert ezek „némi irányadással szolgálhatnak saját irodalmi termékeink s fróink felett alakuló nézetekhez”.¹¹⁷)

A Lisznyai-kedvelőknek ez több volt a soknál. Rá is sütötték a *Szépirodalmi*

Lapok kritikusa, a magyar földön hallható vádak egyik legnagyobbikát: külföldmajmolók. Magyarázhatta most már a *Szépirodalmi Lapok* szerkesztőségi cikke — „Mi most azon véleményben vagyunk, hogy azok, kik bennünket azért, mert az idegen népköltészet és külföldi irodalomra némi figyelmet fordítánk, külföldieskedéssel vádolnak, nem tudják mit beszélnek.” „A külföldi irodalmat illetőleg pedig legyen elég annyit megjegyeznünk, hogy saját irodalmunk és a külföldi közt már viszonyainknál fogva is soha nem volt nagyobb solidaritás, mint jelenleg. S költészetünk sokkal erősebb nemzeti alapokon nyugszik, semhogy az idegen befolyás iránti félelemből kénytelenek volnánk, chinai elveket követve ignorálni a világirodalmat.”¹¹⁸ — lapján ez nem segített. Mint ahogy az sem tette kedveltebbé, hogy — elvei feladása nélkül — néhány, a közönség érdeklődésének emelésére kedvezőnek vélt változtatást végrehajtott. Áprilistól „a hölgyközönség részéről nyilvánított óhajtnak” eleget téve havonként két, „párisi divatképet” ígér. Lánchidas fejlécét egy romantikus, hegyes, váromos tájat ábrázolóra változtatja.

A rideg valóságról GYULAI tudósít egy Szász Károlyhoz írt, 1853. máj. 8-án kelt levélben: „Vajjon mit gondolsz, verseidet miért nem adjuk? Nincs pénzünk. Legföllebb csak Aranyt és Tompát fizethetjük. Lévy a jövő reményében dolgozik (...) Nincs több 220 előfizetőnél, egy hónapra alig esik több 300 pengőnél. Mi csekély öszveg ez! Mi magunk nem a lapból élünk. Én órákat adok, Pákh encyclopoediát ír. De a lapot még is csak ki kell állítani. Dolgozunk mindent, amit lehet. Fizetünk egy-két nélkülözhetetlen embert, s igyekszünk, hogy legalább szegény nélkül bukjunk meg (...) Én pesszimista vagyok, s hitem, hogy a magyar közönségre csak nyegleséggel hathatni. Nem dicsérem lapunkat, ismerem nagy hibáit, melynek részint mi, részint a körülmények az okai (...) Mi nem fogjuk magunkat sem a közönség, sem az írók hiúságai előtt megalázni. Bukni is lehet becsülettel.”¹¹⁹

1853. jún. 30-án *Befejezésül* című cikkében jelenti be akkor még két hónaposnak hitt szünetelését. Hangja most is elvi, önérzetes, mint egész pályája során: „nem azért vádoljuk magunkat — szögezi le —, mert az ellenszenvet megérdemeltük, — erre okunk volna inkább büszkének lenni, hanem inkább azért, hogy irányunkat nem szolgálhattuk egészen úgy, mint óhajtók”. „Az irodalom és a művészet komoly érdekeit szolgálni”, a nemzet szolgálata, „amely elvégre is nem értelem nélküli phrasis, hanem öntudatra emelt és vérré vált eszme”.

„A *Szépirodalmi lapok* című *komoly lap* — újságolja olvasóinak a *Hölgyfutár* — két hónapi szünetidőt tart; aludni fog. Jobb is, hogy ő aludjék, mint a közönség (...)”¹²⁰

A folyóirat bukásával foglalkozó reflexiókat olvasgatva a tanulságot eképp fogalmazhatjuk meg: az olvasóközönség nem nőtt fel még a *Szépirodalmi Lapok* színvonalára, de PÁKH orgánuma sem találta meg mindig a legcélravezetőbb formát gondolatai népszerűsítésére. A mind szenvedélyesebb hangon folyó polémiai, amelyekben bírált és bíráló rugaszkodik ótestamentomi hangulatú választásban-viszontválaszban egymásnak, nagyon ártottak a lap korábbi változatosságának, színességének, jelentőségét is mindegyre lefokozva. Ha a bukás ellenére is

118. *Befejezésül*. 1853. jún. 20., 52. sz.

119. *GyP Lev.* 153. 1.

120. 1853. jún. 22., 124. sz. *Hírharang*.

maradandónak mondjuk a *Szépirodalmi Lapok* hatását, nem a nekrológírók többnyire kegyes hazugságával élünk. Az epigonköltők visszaszorítása elsősorban e rövidéletű orgánum érdeme. Szervezett offenzívája olyan csapást mért ellenfelei hadállásaira, amit azok többé nem tudtak igazán kiheverni. A csatározások az évtized végéig folynak, alkalmat nyújtva olyan rangos írások megszületésére, mint GYULAI *Szépirodalmi szemléje* (1855) és ERDÉLYI János korszakos munkája, *A legújabb magyar líra* (1859), de ezek többnyire csak árnyalják-gazdagítják a *Szépirodalmi Lapok*ban már elmondottakat. Ha lassan is, de szemlátomást tisztul az olvasóközönség ízlése, és mind kevesebb az olyan riasztó jelenség, amelyet az ötvenes évek elején még gyakran észlelhettünk.

*

„Vállalatodnak első nemes jellege, hogy az nem ‚divatlap‘, hanem a szó valódi értelmében ‚szépirodalmi közlöny‘ akar lenni.”¹²¹ TOMORI Anasztáz írja az idézeteket a *Szépirodalmi Közönyt* (1857. okt. 4.—1859. máj. 22.) létrehívó SZELESTEY Lászlónak (1821—1875), a *Kemenesi cimbalom* és a *Falu pacsirtája* című hírhedt verskötetek szerzőjének, az ötvenes évek elején divatozó epigon „tájköltészet” egyik bajnokának. A külsejében inkább könyvre, mint folyóírra emlékeztető, huszonnégylapos, nyolcadrét alakú, szerdán és vasárnaponként megjelenő orgánumnak — qualis rex, talis grex — a PETŐFI-epigonok voltak a legtöbbször szereplő poétái; kritikai-esztétikai koncepciója viszont — hacsak nyomokban és felemás módon is — a *Pesti Napló* köre ellen éledő irodalmi ellenzékiesség első megnyilvánulásainak vált szószólójává.

A *Szépirodalmi Közönyt* sajátos történeti-irodalomtörténeti szituáció közepe te indul útjára. A nemzeti érdekegyesítő politika hajótörése az évtized második felétől, pontosabban 1857-től az irodalom terén is a fokozottabb differenciálódás tényében jut kifejezésre. A PETŐFI-epigonok vonzereje leáldozóban. Erősödik és az ötvenes-hatvanas évek fordulójára egyre nyomasztóbb méreteket ölt a *Pesti Napló* köre csoportosult írók, tudósok, publicisták szinte egész kulturális életünkre rátelepedő pozicionális befolyása.

Nem szólva 1858-tól mind jelentősebbé váló akadémiai irányító tevékenységükről, az országos tekintélyű napilap mellett, 1857. okt. 7-e óta egy, szinte indulásától orákulumként számon tartott, magas színvonalon szerkesztett folyóirat, a *Budapesti Szemle* is szolgálatukba szegődött. A tehetség rég várt diadala a dilettantizmus fölött — örvendhetünk fényes névsoruk olvastán. De: vannak ennek a diadalnak árnyékai is. Irodalmi életünket nagymértékben befolyásoló értékrendszere értetlenül áll az olyan művek előtt, mint a VAJDA Jánosé vagy a JÓKAIÉ. Az epigonizmus ellen folytatott, kellően nem méltányolható táborozásaiban saját esztétikája útvesztőjében eltévedve — GYULAI jóvoltából — a lírai attitűdön is nehezen gyógyítható sebeket üt. Útilaput kötve Petőfi utánzóinak talpára, a maga termelte „népnemzeti” epigonokat segíti fedél alá. Végül: egy-nemű elvek alapján létesült irodalmi-kulturális csoportosulás, ilyen mérvű osztozása a szellemi élet parancsnoki posztjain, vészterhes a jövőt illetően.

JÓKAI és VAJDA eredeti színekben gazdag művészetének negligálása a „nép-

121. A „*Szépirodalmi Közönyt szerkesztőjének*”. = *Szépirodalmi Közönyt*. 1857. okt. 4., 1. sz.

nemzeti" értékrendszer leglátványosabb melléfogása; érthető hát, ha az értük folyó harc kínálja az első lehetőségeket az ellenzéki magatartás elvvé rendeződésére. 1857. nov. 3-án mutatta be a Nemzeti Színház Jókai *Dózsa György*-tragédiáját, s aki a körülötte kavardott pro—kontra pörpatvart gondosan számba veszi, konstatálhatja, hogy a csatározók érvei és az írásaikban lobogó szenvedély túlcsap a drámán. Többről van itt szó, mint egy kevésbé sikerült színpadi mű jogos bírálatáról. GYULAINAK, GREGUSSNAK és a *Pesti Napló* táborának ürgy ez a vita, hogy végre elhúzzák JÓKAI nótáját, méghozzá mint a nemzeti egység-gondolat tudatos megbontójáét. A JÓKAIÉRT VÍVÓ SZEGFI MÓR, a *Szépirodalmi Közlöny* főmunkatársa pedig arra is rámutat: ez a kirohanás nem csupán a *Dózsa*-nak, de az egész JÓKAI-műnek szól, és kifejezést ad egyszersmind a „tudós itész-párt” monopolhelyzete miatti aggodalmának. Ha JÓKAIVAL így bánnak, mi lesz a sorsa a nálánál tehetségben szerényebb, korban fiatalabb íróknak, akik nem tartoznak a „párthoz” — foglalhatnók össze skrupulusai lényegét.¹²²

SZEGFI kritikáját korai lenne az irodalmi ellenzék zászlóbontásának tekinteni. Alig több az, mint az embrió első mozdulása. Igazságait tévedések szeplőzik, találó megállapításait inkább a „ráhibázás”, az ösztönös megsejtés, mint az adott helyzet elemző számbavétele segíti napvilágra. Meglátásai jó részét — a hatvanas évek elején fellépő ellenzéki sorstársainál is inkább — a jövő, és nem a jelen igazolja. SZEGFI például JÓKAI mellett — mint láttuk — LISZNYAIÉRT, SZELESTEYÉRT, ZALÁRÉRT is harcol. SZELESTEY és SZÉKELY József szerkesztői koncepcióját („a saját nemzeti geniusunkból kifejtett művelődési irányt kell képviselnünk, mert irodal-munkban sok az idegen, kevés a nemzeti elem [...] Tikkasztó nyomása alatt állunk az utánzási viszketegnek”¹²³) visszhangzó megállapításait tévedéssel is tetézi. GYULAI és elvbarátai, a későbbi „tudós itész-párt” az évtized első felében, a PETŐFI-epigonok, LISZNYAIÉK, SZELESTEYÉK ellenében, sohasem a szerényebb tehetség vagy a diametriális írói magatartás, hanem a művészi színvonal érdekében, a dilettantizmus ellen viseltek harcot. Ám a jövő vonatkozásában SZEGFI aggodalma reálisnak bizonyult: a hatvanas évek elején fellépő irodalmi ellenzék, VAJDÁVAL az élen a példa — hogy messzebb ne menjünk.

A *Szépirodalmi Közlöny* igyekezett hű lenni a programjában ígértékhez („Szándékunk lévén lapunkat a haza összes társadalmi és közművelődési közlőnyévé emelni”): gyakran foglalkozott kora aktuális művészeti és tudományos kérdéseivel. Az „ideál-reál” ötvenes években sokat vitatott problémájának SZÉKELY József is cikket szentel (*Haladjunk*. 1857. okt. 7., 2. sz.). A *Pesti Napló* köre teoretikusai többségéhez hasonlóan, ő is az ideál-reál összhangjának megteremtését állítja követelményként a művészet elé. GYULAI ARANY költészetére hivatkozik példaként, SZÉKELY nem osztozik vélekedésében. Az Arany-képviselte „realizmus” számára: „nagyon gyönyörű, de nagyon ódon”, szemben a JÓKAI művészetében fellelhető „idealizmussal”, amely „igen megindító, de igen modern”. Hol hát a „hogyan tovább”-ot illusztráló hazai vagy világirodalmi modell, akinek vagy akiknek teljesítményéből egyúttal SZÉKELY esztétikai normái is absztrahálódnak? Választ erre nemcsak az idézett cikkben, de SZÉKELY más írásaiban sem találhatunk. Megrekedtek azok a negatívumok részbeni számbavételénél.

122. *Kritikánk, tudományunk és szépirodalmunk*. 1858. jan. 28., 34—8. sz., jan. 31., 35—9. sz., febr. 4., 36—10. sz., febr. 7., 37—11. sz. stb.

123. SZÉKELY József: *Haladjunk*. 1857. okt. 7., 2. sz.

Új út kijelölésére már nem futotta erejükből. S mindezt a *Szépirodalmi Közlöny*ről is elmondhatjuk, amelynek SZEGFI mellett SZÉKELY József volt a spiritus rektora.

Amikor az addig segédszerkesztőként működő SZÉKELY József ténylegesen is az orgánium élére áll (1859. febr. 3.), eszményképül és versenytársul nem kisebbet, mint a *Budapesti Szemle*, állít maga elé. „Akarnám — írja az új szerkesztő —, hogy lapom, a bel- és külföldi szellemi munkásság hú tükre legyen, hogy itt mint egy permanens kiállításban, mindent meg lehessen találni. (...)”¹²⁴ Feladja korábbi hungarocentrikus szemléletét, mivel „azon eszmék és ismeretek terjesztését, sem mellőzheti, melyek idegen nemzetek „mívelt köreit” foglalkodtatják. A szellemi kifejlődés egyetemiségre törekszik, és nem árt látni magunkat idegen kultúrák világánál.”¹²⁵

A revü — amelynek példája az új utakra tért SZÉKELY József szeme előtt lebegett — Nyugat-Európában, Angliában, Franciaországban már sikerekben gazdag utat mondhat magáénak. A hazai telepítés lehetőségét a *Budapesti Szemle* több mint egy éves eredményes működése szavatolja.

Egy ilyen jellegű vállalkozás sikeréhez természetesen talán még az anyagnál is fontosabb a szellemi fedezet. A szerkesztőt, SZÉKELY Józsefet (1825—1895) — MIKSZÁTHtól tudjuk — a kortársak olyan nagy táalentumnak vélték, hogy „a prognosztikonok szerint Kossuth Lajost fogja elérni”.¹²⁶ Versei okán a PETŐFI-epigonok népes táborában tartották számon, ezt a negyvenes években olyan sokra becsült, az átlagosnál alig kiemelkedőbb képességű tollforgatót, akit 1857-ben még VAJDA János is elismeréssel emleget.¹²⁷ Igaz, „ítésvi” pályája éppen ebben az esztendőben és a *Hölgyfutárnál* bomlik virágba. Ő vezeti a lap *Irodalmi szemle* rovatát, az angol, francia, német irodalomról cikkezik, SWIFTRől, SCOTTRól, DICKENSről, THACKERAY-ról készít „regényírói arcképeket”. Cikkeiben azonban kevés az eredetiség, megállapításai jobbára külföldi szerzők munkáiból ollóztak, afféle „gyarmatosítások” (e találó szóhasználat egyébként éppen tőle ered). „Gyarmatosítások”, idegenből vett kompilációk a *Szépirodalmi Közöny* egyéb cikkei is, alig csokornyai kivétellel.

SZÉKELY lapja úgy viszonyult a *Budapesti Szemlé*hez, ahogyan a *Napkelet* a *Vasárnapi Újsághoz*. Legfeljebb a magatartása volt rokonszenvesebb, az igyekezete tiszteletreméltóbb. A *Budapesti Szemle* európai és hazai látóhatárt teljességében magába ölelő, minden szakterületről jelentkező, nagy hozzáértéssel és élvezetesen megírt esszéivel, tanulmányaival szemben, itt az adott szakmák ötöd-, hatodrangú tollforgatói készítettek kevésbé vonzó hangvételő, de szorgalomról és jószándékról tanúskodó cikkeket; GYULAI helyett SZÉKELY József vagy CSORBA Endre, SALAMON Ferenc helyett DUX Adolf vagy PETENDI stb. A művelt olvasóközönség érdeklődését nem tudta felkelteni, a szakemberek viszont sekélyesnek vélték.

A *Szépirodalmi Közöny* ilyen körülmények között soká nem állhatta a sarat. „Az idők a szépirodalomnak egyáltalán nem kedvezvén” — értesíti 1859. máj. 5-én olvasóit, a lap a jövőben kéthetenként lát napvilágot. „Mi azt hisszük — fűzi a hírhez a *Hölgyfutár* —, hogy az idő mindig kedvez a művészetekben

124. *Előfizetés az ápr—júl. folyamra*. 1859. márc. 13., 21. sz.

125. *Előfizetési felhívás*. 1859. jan. 13., 4. sz.

126. MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai élete és kora*. Bp. 1907. 1. k. 170. l.

127. *Pesti levelek. Nővilág*. 1857. júl. 5., 26. sz.

annak, ami valódiul szép.”¹²⁸ *Folyó Ívek* cím alatt évenként tízszor, 10—10 íven kerülne kiadásra az új SZÉKELY-féle orgánium a változott tervek szerint, kísérletére azonban mindössze 39-en kíváncsiak, így hozzá sem kezdhet.

A pályakezdeés szándékait fontolgotó *Szépirodalmi Közlöny* 2000 előfizetőt vélt ahhoz szükségesnek, hogy elhatározását — „a lapnak összes tiszta jövedelmét visszaárasztani az irodalom bajnokaira (...) s a lelkes közönségre”¹²⁹ — végrehajthassa. Fennállása első negyedévében 1300-an, félév múltán 1700-an rendelik meg a lapot. „A magyar olvasóközönség — búcsúzik a csatavesztes szerkesztő — nagyönis könnyű olvasmányokhoz van szoktatva, s nekem az én komolyabb törekvésemmel hátrálnom kellett.”¹³⁰ Hogy esetleg az általa szerkesztett lap sem állhatott mindenben feladata magaslatán — mint látjuk — SZÉKELY-ben ez fel sem merült.

*

ARANY lapjának, a *Szépirodalmi Figyelő*nek színre lépéséig (1860. nov. 5.) mintegy másfél évig, ismét nincs a szó klasszikus értelmében vett irodalmi folyóiratunk. Íróink, kritikuskaink számára a *Budapesti Szemle* és politikai orgániumaink mellett az irodalmi jellegű lapok kínálkoznak újfent publikációs lehetőségként. Igaz, java íróink a *Szépirodalmi Közlönnel* sem keresték a kapcsolatot. Csupán VAJDÁNAK, TOMPÁNAK, LÉVAYNAK és JÓKAINAK jelent meg néhány verse, illetőleg elbeszélése a SZELESTEY, majd SZÉKELY szerkesztette lapban.

A *Szépirodalmi Figyelő* — és nemcsak a változott körülmények okán — más már, mint a korábban számba vett folyóiratok voltak. Ám indulásakor új fejezet kezdődik a magyar sajtó történetében is.

*

A Bach-korszak tehát — mint azt a fentiekből is láttuk — nem tudta megteremteni a maga életképes, reprezentatív irodalmi folyóiratát. A *Szépirodalmi Lapok*ban sok eleme élt e lehetőségnek, s hogy mégsem tudott azzá lenni, amivé az *Athenaeum* és az *Életképek* vagy a *Hét* és a *Nyugat* vált a maga korában, abban a viszonyok mellett az orgánium is hibás. Példamutató elhatározások, igényes célkitűzések sem nélkülözhetik a körülmények gondosabb számbavételét. Ezt a tanulságot sugalmazzák a *Szépirodalmi Lapok* sorsát szívükön viselőik nyilatkozatai ARANYTÓL BÉRCZY Károlyig csakúgy, mint riválisai megjegyzései. S ilyen irányban vonta le a konzekvenciát a szerkesztő PÁKH Albert is, amikor nem egészen egy évvel a *Szépirodalmi Lapok* megszűnte után megindította a *Vasárnapi Újságot*.

Pedig a kor bőviben volt az időt álló, színvonalas lapalapításoknak. Kevés korszak mondhat magáénak annyi hosszú életű és kimagasló kezdeményt, mint éppen ez. A *Pesti Napló* (1850—1939) kulturális és tudományos életünkben betöltött jeles szerepéről már szóltunk, ám teljesítménye politikai lapként is csak európai mértékkel mérhető, és virágkorát éppen az abszolutizmus éveiben,

128. 1859. máj. 7., 54. sz. *Budapesti hírharang*.

129. *Szépirodalmi Közlöny*. 1857. okt. 4., 1. sz.

130. A „*Szépirodalmi Közlöny*” és a „*Folyó Ívek*” tc. előfizetőihez. = *Képes Újság*. 1859. szept. 18., 9. sz.

KEMÉNY Zsigmond szellemi irányítása idején éli. És nem vetekszik-e értékben a maga nemében a *Naplóval* a *Budapesti Szemle* (1857—1869, 1873—1944) vagy a magyar sajtó történetében egészen különleges helyet elfoglaló *Vasárnapi Újság* (1854—1921) és éleclapirodalmunk egyik klasszikus orgánuma, az *Ústökös* (1858—1910)? A két utóbbi ugyancsak az abszolutizmus korában a legjobb. És hány kitűnő szaklap indul ekkor útjára? A *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* (1858—1919); évtizedes szünet után folytatja a forradalommal megszakadt tevékenységét), az IPOLYI Arnold, majd RÓMER Flóris szerkesztésében megjelenő *Archaeológiai Közlemények* (1859—1899), a HUNFALVY Pál alapította *Magyar Nyelvészeti* (1855—1861), jogutóda, a *Nyelvtudományi Közlemények* (1862—) révén mindmáig egyike legtöbb megbecsülést kivívott szakfolyóiratainknak, s ugyanez elmondható az e korból eredő *Orvosi Hetilapokra* (1857—1944, majd 1948—) is. A felsoroltak gyökéresztése és eredményes működése csak további bizonyíték az elmondottak mellett: kudarcaikért irodalmi orgánumaink is hibáztathatók.

Unsere literarischen Zeitschriften in der Bach-Aera (1849—1859)

J. MIKLÓSSY

Die Niederlage der Revolution und des Freiheitskrieges von 1848—49 warf die ungarische Presse zwischen die primitiven Umstände der Anfänge zurück. Die in den Jahren 1849—1850 wieder erwachende Zeitungsliteratur musste nicht nur mit der lähmenden Zensur des Absolutizmus, sondern auch mit der Uninteressiertheit des Publikums ringen. Die Leser haben kein Vertrauen zu den unter den Umständen des Absolutismus entstandenen Presseorganen; sie meinen, diese können nicht frei ihre Ansichten auslegen.

Nach der Revolution erscheinen die Zeitungen — in Folge der verminderten Interessiertheit — in ausserordentlich wenigen Exemplaren, die literarischen Zeitschriften werden aber von noch weniger bestellt als die Tageblätter. Für die literarischen Zeitschriften hat man in ganz Europa wenig Interesse in dieser Zeit, Die sogenannten literarischen Modeblätter haben sowohl im Ausland wie daheim ihre Anziehungskraft verloren. Von Anfang an waren die mit hohen künstlerischen und wissenschaftlichen Ansprüchen redigierten literarischen Organe — Szépirodalmi Lapok („Schönliterarische Blätter“), Szépirodalmi Figyelő („Schönliterarischer Beobachter“) — wegen der Unentwickeltheit und der geringen Zahl der einheimischen Bürgerschicht und der bürgerlichen Intelligenz zur Erfolglosigkeit verurteilt.

In den 1850-er Jahren wurden die verschiedenen enzyklopädischen Blätter zu den beliebtesten Zeitungstypen als Folge des Lexikonkults des bürgerlichen Bildungsdeales. Dickens' Householdwords hat auf den ganzen Kontinent revolutionsartig gewirkt. In beinahe jedem Lande entsteht früher oder später eine diesem entsprechende Zeitschrift. Das volkstümliche Blatt von Karl Gutzkow Unterhaltungen am häuslichen Herd (1852—64) und die mit noch grösserem Erfolg erscheinende Gartenlaube (1852—64) und in Ungar die Vasárnapi Újság („Sonntagszeitung“) (1854—1921) entstanden nach seinem Vorbild.

Der enzyklopädische Zeitungstyp und zugleich das beliebte Organ der gebildeten Leser sowohl in England und Frankreich wie in Deutschland wird die *Revue* neben den *Volks- und Familienblätter*, welche für das weniger gebildete Publikum redigiert waren. Die französische *Revue des deux Mondes* und das englische *Quarterley Review* werden bei uns auch gerne gelesen. Im Jahre 1857 entsteht die auch nach europäischem Mase ausgezeichnete ungarische *Revue*, die *Budapesti Szemle* („Budapester Rundschau“).

Unsere literarischen Zeitschriften hielten das Vorbild der *Householdwords*, der *Gartenlaube* und der *Vasárnapi Újság* vor Augen, sie versuchten literarischen

Inhalt mit Verbreitung wissenschaftlicher Kenntnisse in weitem Kreise anspruchsvoller zu verbinden ohne die dominante Rolle der Literatur preiszugeben.

Die literarischen Zeitschriften des Jahrzehntes sind mit Ausnahme der *Szépirodalmi Lapok* für die Literaturgeschichte von sekundärer Bedeutung. Die wichtigsten literarisch-ästhetischen Bestrebungen der Zeit sind merkwürdigerweise hauptsächlich aus den politischen Tageblättern rekonstruierbar. Diese Lage ändert sich im letzten Drittel des Jahrzehntes mit Beginn der *Budapesti Szemle* (7. Okt. 1857.). Allerdings spielt dabei keine unbedeutende Rolle unser wieder reger gewordenes politisches Leben das für sich in unseren politischen Organen einen immer grösseren Raum beansprucht.

Unsere politischen Tageblätter verfügen über mehr Pränumeranten als unsere literarischen Zeitungen (die Regierungsblätter erhalten sogar eine Subvention). Diese sind zur Entwicklung einer literarisch-ästhetischer Konzeption geeigneter als die meistens nur kurze Zeit existierenden literarischen Zeitschriften. Gruppen von guten Mitarbeitern bzw. Schriftstellern konnten sich um so leichter bei unseren Tageblättern entwickeln, da diese von ihnen keine unbedingte politische Gleichschaltung erwarteten. Unsere politischen Organe, als erstes das *Pesti Napló* („Pester Tagebuch“), aber auch das *Budapesti Hírlap* („Budapester Nachrichtenblatt“) und die *Magyar Sajtó* („Ungarische Presse“) veröffentlichten zahlreiche schönliterarische Kunstwerke hauptsächlich von Mór Jókai und Zsigmond Kemény.

Noch wertvoller als der schönliterarische Inhalt der genannten Blätter ist ihr literaturtheoretisch-ästhetischer bzw. fachwissenschaftlicher Inhalt. So viel bedeutende Werke erschienen vielleicht in keiner Zeit wie in den fünfziger Jahren.

Da unsere Tageblätter — in gewissem Masse — auch die Funktion der Fachblätter erfüllt haben in der ersten Hälfte der fünfziger Jahre, wurden sie gleichzeitig zum Organ das wissenschaftliche Kenntnisse in weitem Kreise verbreitet. Ein Mittelweg zwischen theoretischer Wissenschaft und Publizistik, die wissenschaftlichen Probleme in Form der Lektür besprechenden essayartigen Schriften (wieder einmal in erster Reihe im *Pesti Napló*) werden zu Konsequenz sowohl in Kunstgattung wie im Styl. Die besten Traditionen der englisch-französischen Revue in sich aufnehmende von Kemény redigierte *Pesti Napló* mit ihrem anspruchsvollen kritisch-ästhetischen Inhalt wird zum Vorläufer nicht nur der *Budapesti Szemle*, sondern auch der Zeitschriften von Arany, so der *Szépirodalmi Figyelő* bzw. *Koszorú* („Kranz“). Infolge ihrer grösseren Publizität sind sie diejenige literaturformende, richtungsbestimmende Rolle wirksamer zu erfüllen fähig, die eigentlich von den Stiftern für die *Szépirodalmi Lapok* („Schönliterarische Blätter“) gedacht waren. Ihre Existenz ermöglicht die Organisierung der Gleichdenkenden zu einer Interessengruppe, zur Verwirklichung der von Pákh schon im Jahre 1853 sehr vermissten „Schriftstellerpartei“.

Für unsere Verhältnisse ist es recht charakteristisch, dass wie die zukünftige literarische Deák-Partei — die alleinherrschende Gruppe in unserem literarischen Leben der sechziger Jahre — sich zu einer Einheit um ein politisches Organ, um den *Pesti Napló* organisiert, so entrollt die Fahne ihre Opposition ebenfalls unter dem Aegis eines politischen Blattes, unter der von János Vajda redigierten *Magyar Sajtó* („Ungarische Presse“), mit Leitung von Vajda und Károly Zilahy.